Grote Atlas van de Verenigde Oost-Indische Compagnie
Comprehensive Atlas of the Dutch United East India Company

II Java en Madoera / Java and Madura

Atlas Maior
nationaalarchief
Universiteit Utrecht
Faculteit Geowetenschappen
Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap
KNAG

Grote Atlas van de Verenigde Oost-Indische Compagnie
Comprehensive Atlas of the Dutch United East India Company

II Java en Madoera / Java and Madura

Gerrit Knaap

Perpustakaan Nasional
Republik Indonesia

Arsip Nasional
Republik Indonesia

Atlas Maior

Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap
KNAG

nationaal archief

Universiteit Utrecht
Faculteit Geowetenschappen

Inhoudsopgave / Table of Contents

2 . . . . .Inhoudsopgave / Table of Contents

8 . . . . .Colofon / Colophon

9 . . . . .Voorwoord / Preface

11 . . . .I De Nederlandse aanwezigheid op Java, 1596-1816

17 . . . .I The Dutch Presence in Java, 1596-1816

22 . . . .II Java en Madoera: kaarten, plattegronden en topografische tekeningen, 1590-1820
Java and Madura: maps, plans and topographical drawings, 1590-1820

22 . . . .Overzichtskaarten / General maps

22 Bartolomeo Lasso, 1590 :
[Kaart van de kusten van Zuid- en Zuidoost-Azië].
[Chart of the coasts of South and South-East Asia].

22 Petrus Plancius, 1592 :
Insulae Moluccae Celeberrimae [...].

23 Hessel Gerritsz, 1628 :
[Kaart van Java, de Javazee en aanliggende kusten].
[Chart of Java, the Java Sea and adjoining coasts].

24 Johannes Vingboons, 1665-1670 :
[Kaart van Java, de Javazee en aanliggende kusten].
[Chart of Java, the Java Sea and adjoining coasts].

25 Joan Blaeu I, 1669 :
[Kaart van Java, de Javazee en aanliggende kusten].
[Chart of Java, the Java Sea and adjoining coasts].

26 Joan Blaeu II, toegeschreven/attributed, na/after 1698 :
T Eyland Java.
The Island of Java.

27 Gerard van Keulen, 1714 :
Nette Afteekening van het / Eijlandt Java / met alle desselfs West hoek / de Reede van Bantam / en Batavia in Groot Besteck / 1714.
Accurate drawing of the / Island of Java / with its West point / the Roads of Bantam / and Batavia to a Large Scale / 1714.

28-29 Hadriano Relando, 1718 :
Insulae Iavae Pars Occidentalis / Pars Orientalis.

30-32 Claudius Anthony von Luepken, 1751-1755 :
Nieuwe en Acurate Geographische en Hydrographische Caart / van 't Eyland Groot Java [...].
New and Accurate Geographical and Hydrographical Map / of the Island of Java Major [...].

33 Jan van Jagen, 1757 :
[Kaart van Java, de Javazee en aanliggende kusten].
[Chart of Java, the Java Sea and adjoining coasts].

34 Gerrit de Haan, 1761 :
[De kusten van Java].
[The coasts of Java].

35 Van Boeckholtt, na/after 1772 :
Nieuwe Kaard / van het / Eijland Groot Java. / Met Aanwijsing Onder Wien de / Lande Sorteeren.
New Map / of the / Island of Java Major. / With an Explanation of the Administrative Division of its Districts.

36-37 Anoniem / Anonymous, ca./c. 1810 :
Plan de l'Île de / Java.

36-37 William Thorn, 1813 :
Topographical Chart / of the / High Military Road from Batavia to Banyowangy = 728 Miles.
Topografische Kaart / van de / Grote Militaire Weg van Batavia naar Banjoewangi = 728 Mijl.

38 Anoniem / Anonymous, 1598-1600 :
[Kaart van een gedeelte van de Kust van Sumatra, van de Vlakke Hoek tot Ganday (de Varkenshoek), en van Java een klein gedeelte tot aan de Baai van Bantam].
[Chart of a part of the Sumatra Coast, from Vlakke Hoek to Ganday (Varkenshoek), and of a small part of Java up to the Bay of Bantam].

38 Reyer Cornelisz, 1601-1603 :
[Kaart van Straat Soenda en de Baai van Bantam].
[Chart of the Sunda Strait and Bantam Bay].

38 . . . .Straat Soenda, Java's noordkust tot Straat Bali / The Sunda Strait, Java's north coast to the Bali Strait

39 Jan Tim, 1661 :
De Straet Sunda.
The Sunda Strait.

39 Joan Blaeu I, 1664 :
Caerte / van de / Straet Sunda.
Chart / of the / Sunda Strait.

40 Isaak de Graaf, 1738 :
[Kaart van Straat Soenda, van het Prinseneiland tot de Hoek van Bantam].
[Chart of the Sunda Strait, from the Prinsen Island to the Hook of Bantam].

41 Gerrit de Haan, 1761 :
Straat Zunda en Verkenshoek.
The Sunda Strait and Varkenshoek.

42 Jan Theunis Busscher, 1810 :
Verbeeterde / Zeekaart / van / Straat-Sunda / tot de / Rheede Batavia [...].
Improved / Chart / of the / Sunda Strait / to the / Batavia Roads [...].

43 Anoniem / Anonymous, 1598-1600 :
[Kaart van de Bocht van Bantam tot aan de tweede Verse Rivier].
[Chart of Bantam Bay to the second Freshwater River].

43 Anoniem / Anonymous, 1598-1600 :
[Kaart van de kust van Java van de Hoek van de Drie Heuvels tot aan ...].
[Chart of a part of the Java coast from the Three Hill Hook to ...].

44 Joan Blaeu I, 1647 :
[Kaart van de noordkust van Java tussen Bantam en Batavia].
[Chart of the north coast of Java between Bantam and Batavia].

45 Anoniem / Anonymous, 1675-1700 :
[Kaart van de noordkust van Java tussen Bantam en Batavia].
[Chart of Java's north coast between Bantam and Batavia].

46-47 Anoniem / Anonymous, ca./c. 1727 :
[Kaart van de noordkust van Java, van Geertruyts Eiland tot aan de Hoek van Krawang, met de daarvoor liggende kleinere eilanden].
[Chart of the north coast of Java, from Geertruyts Island to the Hook of Krawang, with the smaller islands off the coast].

46-47 Gerrit de Haan, 1761 :
Batavia tot Bantam.
Batavia to Bantam.

48 Jan Theunis Busscher, T:A: van der Geugten, ca./c. 1810 :
Gedeelte der Noord Kust van t Eyland Java / begreepen tusschen Batavia en Anjer [...].
Part of the North Coast of the Island of Java / between Batavia and Anjer [...].

49 Anoniem / Anonymous, eind zeventiende eeuw/end of seventeenth century :
De Noordt Cust Iava.
The North Coast of Java.

50-51 Anoniem / Anonymous, achttiende eeuw/eighteenth century :
Een Gedeelte der Noordt Cust van het Eijland Java.
A Part of the North Coast of the Island of Java.

52 Johan Hudden, 1739 :
De Noord Kust Yava.
The North Coast of Java.

53 Gerrit de Haan, 1759 :
Rambang tot Batavia.
Rembang to Batavia.

54-55 Anoniem / Anonymous, eind achttiende eeuw/ en of eighteenth century :
Een Gedeelte der Noord Cust van T' Eyland Java.
A Part of the North Coast of the Island of Java.

56 Jan Theunis Busscher, 1808-1810 :
[Kaart van de noordkust van Java tussen Batavia en Straat Madoera].
[Chart of the north coast of Java between Batavia and the Madura Strait].

57 Anoniem / Anonymous, eerste helft achttiende eeuw/first half of eighteenth century :
[Kaart van de noordkust van Java tussen Japara en Straat Bali].
[Chart of the north coast of Java between Japara and the Bali Strait].

58 Anoniem / Anonymous, 1725-1750 :
[Kaart van de noordkust van Java tussen Oedjong Panca en Caap Sundana, met Straat Madura en genoemd eiland].
[Chart of the north coast of Java between Oedjoeng Pankah and Cape Sedano, with the Madura Strait and said island].

59 Johan Hudden, toegeschreven/attributed, ca./c. 1740 :
[Kaart van de Straat Madoera, tussen Rembang en Kaap Sandana].
[Chart of the Madura Strait, between Rembang and Cape Sedano].

60 Gerrit de Haan, 1759 :
Balij tot Rambang.
Bali to Rembang.

61 Jan Theunis Busscher, 1808-1810 :
Kaart / van de Straat / Madura.
Chart / of the Madura / Strait.

61 Leonard Miroear de Jouvansij, Jan Theunis Busscher, 1808-1810 :
Kaart / van / Straat Balij.
Chart / of the / Bali Strait.

62 . . . . De zuidkust van Java / The south coast of Java

62-63 Pieter de Gilde, Hendrick Janse Roos, 1692 :
De Baij van Dirck de Vries en / Mauritius ende Schildpadts Baij ontworpen / door den / Schipper Pieter de Gilde ende Hendrick Janse Roos kaarte / maker met Jaghie de Wiltschudt in de maant Maart A:o 1692.
The Bay of Dirck de Vries and / Mauritius and the Schildpadts Bay designed / by the Skipper Pieter de Gilde and Hendrick Janse Roos map / maker in the Yacht de Wiltschudt in the month of March A:o 1692.

62-63 Anoniem / Anonymous, expeditie van/expedition of Cornelis Coops, 1698 :
[Kaart van de zuidkust van Java, van het West Eind of de Eerste Hoek van Java tot een laag aflopende hoek].
[Chart of the south coast of Java, from the West End or First Point of Java to a low sloping cape].

64-65 Anoniem / Anonymous, expeditie van/expedition of Cornelis Coops, 1698 :
[Kaart van de zuidkust van Java, van een laag aflopende hoek tot de rivier de Donau].
[Chart of the south coast of Java, from a low sloping cape to the river Donan].

66-67 Anoniem / Anonymous, expeditie van/expedition of Cornelis Coops, 1698 :
[Kaart van de zuidkust van Java, van de mond van de rivier de Donau tot de Baai van Tangale].
[Chart of the south coast of Java, from the mouth of the river Donan to the Bay of Tangale].

66-67 Anoniem / Anonymous, expeditie van/expedition of Cornelis Coops, 1698 :
[Kaart van de zuidkust van Java, van het Clappers Eylandt tot aan de Oosthoeck].
[Chart of the south coast of Java, from Klappers Island to the East Point].

68-69 Anoniem / Anonymous, expeditie van/expedition of Albert van Petten, 1711 :
[Kaart van de zuidkust van Java, van het West Einde of de Eerste Hoek van Java tot de hoek van de Wijnkoopsbergen].
[Chart of the south coast of Java, from the West End or First Point of Java to the Wijnkoopsbergen cape].

70-71 Anoniem / Anonymous, expeditie van/expedition of Albert van Petten, 1711 :
[Kaart van de zuidkust van Java, van de Wijnkoopsbergen tot de Lage Hoek].
[Chart of the south coast of Java, from the Wijnkoopsbergen to the Lage Hoek].

72-73 Anoniem / Anonymous, expeditie van/expedition of Albert van Petten, 1711 :
[Kaart van de zuidkust van Java, van de Lage Hoek tot de rivier de Donau].
[Chart of the south coast of Java, from the Lage Hoek to the river Donan].

73-76 Paulus Paulusz, 1739 :
Generaale / Pas / Caart / van de / Zuijd Cust / Java / ondersogt in de jaare / MDCCXXXIX / P:P.
General / Chart / of the / South Coast of / Java / explored in the year / MDCCXXXIX / P:P.

77 . . . . Bantam / Banten

77 [Anoniem / Anonymous, na/after 1774 :
Kaart / Van het Eiland / Groot Java / met alle Verdeelingen [...].
Map / Of the Island of Java Major / with all its Divisions [...].

78-83 J.A. du Bois en J. Flikkenschild, 1813 :
Kaart. / van het meest gecultiveerde en gepopuleerde gedeelte van de / Residentie Bantam [...].
Map. / of the most cultivated and populated part of the / Residency of Bantam [...].

84 Joris Joostensz Laerle, 1601-1603 :
Aldus vertoont hem de baeye alsmen voor de stadt Bantam opde reede light [...].
Thus the bay presents itself when seen from the roads off the city of Bantam [...].

84 Dirk van Lier, 1659 :
[Grondteekening van de stad Bantam].
[Plan of the city of Bantam].

85 Johannes Vingboons, 1660-1670 :
[Plattegrond van de stad Bantam].
[Plan of the city of Bantam].

86 Johannes Vingboons, 1660-1670 :
De Stadt Bantam.
The City of Bantam.

87 Naar / After Wouter Schouten, ca./c. 1675 :
De Stadt Bantam.
The City of Bantam.

88-89 Anoniem / Anonymous, ca./c. 1682 :
[Kaart van een gedeelte van de kust bij Bantam].
[Map of a part of the coast near Bantam].

90 Pieter Gijsbert Noodt, 1722 :
Plan / van de Forten / tot / Bantam.
Plan / of the Forts / at / Bantam.

90 Anoniem / Anonymous, 1790 :
Het Fort Speelwijk.
Fort Speelwijk.

91 Laurent Lusson, 1780 :
[Plattegrond van de stad Bantam met de forten].
[Plan of the city of Bantam and its forts].

91 Anoniem / Anonymous, 1790 :
Fort de Diamant.
Fort Diamant.

92 Jan Brandes, 1779 :
Het IJland Java uit de Bogt van Anjer te zien. De Bogt van Anjer alwaar wij geankerd waaren 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19 Jan. 1779.
The Island of Java as seen from the Bay of Anjer. The Bay of Anjer where we were anchored 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19 January 1779.

92 K.F. Busscher, 1805-1810 :
[1] De Sutphen Eilanden. [2] Het Noorder Eiland en de Wilsons Baai. [3] De Meeuwen Baai.
[1] The Zutphen Islands. [2] The Noorder Island and Wilson's Bay. [3] The Meeuwen Bay.

93 . . . . Batavia

93 [Anoniem / Anonymous, na/after 1774 :
Kaart / Van het Eiland / Groot Java / met alle Verdeelingen [...].
Map / Of the Island of Java Major / with all is Divisions [...].

94 Joris Joostensz Laerle, 1601-1603 :
Aldus is de baeye ghedaen alsmen voor Jacatra op de reede light [...].
Thus the bay presents itself when seen from the roads off Jacatra [...].

94 Jan Pietersz Coen, 1619 :
[Ontwerp voor een nieuw fort in Jacatra].
[Design for a new fort at Jacatra].

95 Anoniem / Anonymous, 1621-1622 :
Batavia Stadt en Casteel gelegen int Coninckrijck / van Jacatra int Eylant van Jaua Maior 6 graden / By suyden de linia Equinoctiael.
Batavia Town and Castle in the Kingdom / of Jacatra in the Island of Java Major 6 degrees / South of the Equator.

95 Anoniem / Anonymous, 1625-1627 :
Het kooninkrij van Jaquatra : Batauia gelegen op Jaua een Eijlant vand' Indien vertoont hem aldus.
The kingdom of Jacatra : Batavia in Java an Island in the Indies presents itself like this.

96 Anoniem / Anonymous, ca./c. 1627 :
Waere affbeeldinge vant Casteel en Stadt Batavia [...].
True representation of the Castle and City of Batavia [...].

97 [Kopieschilderij van de plattegrond van Batavia uit ca. 1627 in het Westfries Museum, 1919-1921].
[Painted copy of the c. 1627 plan of Batavia in the Westfries Museum, 1919-1921].

98 Frans Floris van Berckeroode, 1629 :
[Affteyckening hoe de machtichsten Coninck van Java Mayor enz. onderleyt heeft de stadt Batavia te vermeesteren, 1628 en 1629].
[Representation of the attempt made by the mightiest King of Java Major etc. to capture the city of Batavia, 1628 and 1629].

99 Gilles Venant, 1629 :
Batavia.

100 Jacob Cuyck, 1629 :
Afbeelding van stadt Batavia met het leeger daerom leggende.
Representation of the city of Batavia and the army surrounding the same.

101 Door Dionysus Paulusz, 1650 :
Batavia. / Perfecte Afbeelding van / De Stadt Batavia / gelegen aen de Noordwesthoek / van Java in O. Indien.
Batavia. / Perfect Representation of / The City of Batavia / situated in the North-West / of Java in the East Indies.

101 Johannes Nessel, 1650 :
Batavia.

102 Hendrick Jacobsz Dubbels, kort na/shortly after 1650 :
[Gezicht op de rede en het Kasteel van Batavia].
[View of the roads and the Castle of Batavia].

102 Naar / After Wouter Schouten, ca./c. 1675 :
De Stadt Batavia.
The City of Batavia.

103 Anoniem / Anonymous, 1656 :
Batavia.

104-105 Anoniem Anonymous, 1667 :
Batavia.

106 Anoniem / Anonymous, 1682-1685 :
De Stadt Batavia.
The City of Batavia.

107 Pieter Gijsbert Noodt, 1722 :
Plaan van het fort en stadt Batavia.
Plan of the fort and city of Batavia.

108 Anoniem / Anonymous, ca. 1730 :
[Kaart van de stad Batavia, waarop voorkomt de nieuwe geprojecteerde waterleiding, dammen en sluizen tot het opstoppen van het water binnen de stad].
[Plan of the city of Batavia indicating the new water conduit and the weirs and sluices designed to dam up the water within the city].

109 Jan Brandes, 1779-1785 :
[Plattegrond van de stad Batavia].
[Plan of the city of Batavia].

110 Claudius Anthony von Luepken, 1762 :
Copie / N:o 2 gem:t La A. / Plan / van de Stadt / en het Casteel / van / Batavia / met een gedeelte van desselfs / Voorsteeden en meerdere / Buijtenplaatse.
Copy / N:o 2 marked La A. / Plan / of the City / and the Castle / of / Batavia / with a part of its / Suburbs and various / Estates.

111 Anoniem / Anonymous, ca./c. 1780 :
[Plattegrond van Batavia, met weergave van de kalk- en arakbranderijen].
[Plan of Batavia indicating the lime kilns and arrack stills].

112-113 Pieter Tency, 1797 :
Situatie Plan / van / Batavia [...].
Situation Plan / of / Batavia [...].

114 K. F. Busscher, 1802-1808 :
Plan / van / Batavia / en de / Omliggende Landen.
Plan / of / Batavia / and / Surrounding Lands.

115 Kenneth McKenzie, 1815 :
Plan / of the town of Batavia with the / Canal etc. etc.
Plattegrond / van de stad Batavia met de / Gracht etc. etc..

116-117 Anoniem / Anonymous, ca./c. 1820 :
Kaart / van de / stad Batavia / de Zuider en Ooster Voorstad [benevens] het chinesche / Kamp / de Groote Rivier tot deszelfs uitloop in / Zee benoorden [het] Voorm[alige] / Kasteel.
Plan / of the / city of Batavia / the Southern and Eastern Suburbs / [and] the chinese / Quarter / the Great River down to its discharge in / the Sea to the north of / [the Former] Castle.

118 Anoniem / Anonymous, ca./c. 1650 :
Het Castel van Batavia.
The Castle of Batavia.

119 Willem van Rossum, 1706-1707 :
Aenwysinge van het Casteel Batavia, soo als het nu leijt volgens d'oude bou-kunde, en op wat wijse men het soude verbeteren, na de hedendaagse vestingbouw [...].
Explanation of Batavia Castle as it is now according to the old architecture, and how it could be improved after the present principles of fortification [...].

120 Anthony Willem van Sorgen, 1730 :
[Project tot het versterken van het Kasteel en het uitdiepen der grachten enz.].
[Project for the improvement of the Castle and deepening the canals etc.].

120 Anoniem / Anonymous, 1747 :
[Project van een bouwwerk tusschen de Parel en de Saphier, Kasteel Batavia].
[Project for a building between the Parel and the Saphier, Batavia Castle].

121 Anoniem Anonymous, ca./c. 1649 :
[Gront- en Stant-affteeckeningh van het nieuw gebouwde Generaelshuys binnen 't Casteel Batavia. Aanzicht voorzijde].
[Plan and elevation of the newly built General's House within Batavia Castle. View of the front].

121 Anoniem Anonymous, ca./c. 1649 :
[Gront- en Stant-affteeckeningh van het nieuw gebouwde Generaelshuys binnen 't Casteel Batavia. Aanzicht achterzijde].
[Plan and elevation of the newly built General's House within Batavia Castle. View of the rear].

121 Anoniem Anonymous, ca./c. 1649 :
[Gront- en Stant-affteeckeningh van het nieuw gebouwde Generaelshuys binnen 't Casteel Batavia. Plattegrond].
[Plan and elevation of the newly built General's House within Batavia Castle. Ground plan].

122 Johannes Listingh, 1658 :
[Aanzicht van de Kapel in het Kasteel Batavia].
[View of the Chapel in Batavia Castle].

122 Anoniem / Anonymous, ca./c. 1698 :
[Plan voor twee gebouwen tot de woningen van de opperkooplieden van het Kasteel].
[Project for two buildings to serve as dwellings for the Senior Merchants in the Castle].

123 Andries Beeckman, 1663 :
[Gezicht op het Kasteel van Batavia].
[View of the Castle at Batavia].

123 Andries Beeckman, toegeschreven/attributed, ca./c. 1656 :
De Marckt van Batavia.
The Market at Batavia.

124 Claudius Anthony von Luepken, C. van Barnekor, 1762-1764 :
[1] Platte Grond / van de Nieuwe Gordijn met / de Twee Corp de Guardes.
[2] Front van de Binne kant van t' Casteel met de Twee Nieuwe Wagten.
[3] Front vant Casteel van buyten de Poort.
[1] Plan / of the new Curtain Wall with / the Two Guard Houses. [2] Frontal view from within the Castle with the Two New Guard Hoses. [3]Frontal View of the Castle from outside the Gate.

124 Carl Friedrich Reimer, M.F. Fabricius, 1785-1789 :
No.V. / Plan en Profil van't Kasteels Bolwerk, / de Robyn / en den daaronderleggenden Kruitkelder, gem:t [-] benevens / de hieromtrent staande Gebouwen en verdere Gelegenheid.
No.V. / Plan and Profile of the Castle's Bulwark, / the Robyn / and the Powder Room underneath, marked [-] and furthermore / the surrounding Buildings and Situation.

125 Carl Friedrich Reimer, J.J. Hornung, 1785-1789 :
N:o VI. / Plan van't Kasteels Bolwerk / de Saphier / met een Detail van de daaraanleggende, soogenaamde / Casemat, gem:t [-].
N:o VI. / Plan of the Castle's Bulwark / the Saphier / with a Detail of the adjacent, so-called / Casemate, marked [-].

125 Carl Friedrich Reimer, J.J. Hornung, 1785-1789 :
N:o IV. / Plan van't Kasteels Bol / werk de Diamant, / nevens de daarnaast by gelegene Gebouwen en Souterreins.
N:o IV. / Plan of the Castle's Bulwark / the Diamant, / with the adjacent Buildings and Basements.

126 Anoniem / Anonymous, eind achttiende eeuw/end of eighteenth century :
[1] Schets Project van een Geslooten Blok Cazernes tot logeering van een Regiment van duysent man Infanterie, met hunne officieren. Grond teekening. [2]Tweede Verdieping. [3] Stand gesigt van het Voor-front, ofte Pavillioen voor de officieren. [4] Doorsnit volgens de linie A-B.
[1] Sketch of a Project for a Closed Block of Barracks for an Infantry Regiment of one thousand men, with their officers. Ground plan. [2] Second Floor. [3] Elevation of the Front, or the Pavilion for the officers. [4] Cross-section according to the line A-B.

126 Johannes Rach, 1779:
Het Gezigt van het Cassteel van Batavia met het Gouvernement / en Gebouwe van Binnen af te zien bij de ophaal Brugh.
View of the Castle at Batavia with the Government House / and Buildings as seen from Inside near the Drawbridge.

127 Hendrik Kobell jr., 1775-1779 :
[Het Gouverneurshuis te Batavia].
[Government House, Batavia].

127 Johannes Rach, 1772-1775 :
Het Gezigt van Het Casstel van Batavia met het Gouvernement / Kerk en Dragonderwagt van Binnen van het pleijn af te zien.
View of the Castle at Batavia with the Government House / Church and Dragoon Guards as seen from the court Within.

128 Johannes Rach, 1772-1775 :
Het Kastel Poort van / Binnen.
The Castle Gate from / Inside.

128 Johannes Rach, 1775-1778 :
Het Kastel Poort / Van Buyten.
The Castle Gate / From Outside.

129 Hendrik Kobell jr., 1775-1779 :
[Casteel te Batavia van den Houtkap af te zien].
[Batavia Castle as seen from the Timber Yard].

129 Johannes Rach, 1767 :
Het Gezigt van het Casteel te Batavia te Sien / Van de Waeter-Poort tot aen de Punt de Saphier.
View of the Castle at Batavia as Seen / From the Water Gate do the Bastion the Saphier.

130 Johannes Rach, 1779 :
Het Gezigt van de Laage Battarij van het Cassteel van Batvia / met desselfs Werff Vierkans Poort Boom Langs het / Revier na de Reede af te zien van de Houijdkap.
View of Batavia Castle's Low Battery / with the Wharf, Vierkants Poort [and] Boom as seen Along the / River towards the Roads from the Timber Yard.

130 Johannes Rach, 1772-1775 :
Het gezigt van het Cassteel van Batavia van agteren met / Desselfs Rijst Pakhuijsen en Houijdkap af te zien van de Gebouwe / van de Labrand ziende in 't verschiet de vierkans Poort.
View of Batavia Castle from the back with / Its Rice Storehouses and Timber Yard as seen from the Buildings / of the Laboratory with the Vierkant Poort in the distance.

131 Claudius Anthony von Luepken, Johannes Rach 1764 [vignet/vignette], 1764 :
Copie N. 2 La B. / Eerst Project Plan / om / Batavia / te Versterken.
Copy N. 2 La B. / First Project Plan / for the Fortification / of / Batavia.

132 Claudius Anthony von Luepken, Johannes Rach 1764 [vignet/vignette], 1764 :
Copie N. 2 La D. / Project om de Stadt en / Casteel Batavia op / het menagieuste / te versterken.
Copy N. 2 La D. / Project / for the most enonomical fortification / of the City and Castle of Batavia.

133 Claudius Anthony von Luepken, 1764 :
Copie N. 2 La C. / Tweede Project Plan om / Batavia / te Versterken.
Copy N. 2 La C. / Second Project Plan for the Fortification / of Batavia.

134 Carl Friedrich Reimer, 1788 :
N:o 1. / Plattegrond / van de Stad en Casteel / Batavia; / met de daarnaast gelegene Situatie.
N:o 1. / Plan / of the City and Castle / of Batavia; / with the surrounding Situation.

135 Carl Friedrich Reimer, Heijmerd van Breda, 1788 :
N:o III. / Plattegrondtekening der Vestingwerken / van de Stad en 't Kasteel / Batavia / benevens daar volgende Batterijen gelijk / de zelve bevonden werden bij de Meeting / gedaan in den Jaare MDCCLXXXVIII / op Ordre van Hun Hoogedelheden.
N:o III. / Plan of the Fortifications / of the City and the Castle / of Batavia / with the nearby Batteries as / the same were found at the Survey / done in the Year MDCCLXXXVIII / on the Orders of Their Lordships.

136 Carl Friedrich Reimer, J.J. Hornung, 1785-1789 :
N:o XIII. / Plan van t Bolwerk, Amsterdam / met de daaraanstootende Gebouwen.
N:o XIII. / Plan of the Bulwark, Amsterdam / with the adjoining Buildings.

136 Carl Friedrich Reimer, M.F. Fabricius, 1785-1789 :
N:o XII. / Plan van t Bolwerk, Middelburg.
N:o XII. / Plan of the Bulwark, Middelburg.

137 Carl Friedrich Reimer, M.F. Fabricius, 1785-1789 :
N:o XI. / Plan van t Bolwerk, en de Poort, Rotter / dam met de daaraangrenssende Gebouwen.
N:o XI. / Plan of the Bulwark, and the Gate, / Rotterdam with the adjoining Buildings.

138 Carl Friedrich Reimer, H. Schoones, 1785-1789 :
N:o X. / Plan van t Bolwerk, Enkhuyzen.
N:o X. / Plan of the Bulwark, Enkhuizen.

138 Carl Friedrich Reimer, 1785-1789 :
N:o IX. / Plan van den Tooren, Viaanen. / Met de hier in Plan vertoonde Toorens, komen ook de / Toorens, Hoorn en Delft genaamd, overeen ; verschillende / niet dan in kleinigheeden van malkanderen.
N:o IX. / Plan of the Tower, Vianen. / Of similar design as the Towers shown in this Plan, are the / Towers, named Hoorn and Delft ; differing / from one another only in minor details.

139 Carl Friedrich Reimer, J.J. Hornung, 1785-1789 :
N:o VIII. / Plan van t Bolwerk, Gelderland, / nevens desselfs verschillende Profils.
N:o VIII. / Plan of the Bulwark, Gelderland, / with its various Profiles.

139 Anoniem / Anonymous, 1775 :
Ontwerp van / een Gragt nabij de Punt Gelderland / te Stigten.
Project for a / Canal to be Constructed near the Bastion / Gelderland.

140 Carl Friedrich Reimer, H. Schoones, 1785-1789 :
N:o XIV. / Plan van den Tooren Catzenel / lenbogen.
N:o XIV. / Plan of the Tower / Catzenellebogen.

140 Carl Friedrich Reimer, J.J. Hornung, 1785-1789 :
N:o XV. / Plan van t Bolwerk, Oranje.
N:o XV. / Plan of the Bulwark, Oranje.

141 Carl Friedrich Reimer, M.F. Fabricius, 1785-1789:
N:o XVI. / Plan van den Tooren, Nieuwpoort, nevens de / daarnaast geleegene Poort van gelyken Naam, en daaraanstootende / Gebouwen.
N:o XVI. / Plan of the Tower, Nieuwpoort, with the / adjoining Gate of the same Name, and the connected / Buildings.

141 Carl Friedrich Reimer, H. Schoones, 1785-1789 :
N:o XVII. / Plan van 't Bolwerk, Hollandia / met de daarnaast geleegene Gebouwen en inkomende / Hospitaalsgragt.
N:o XVII. / Plan of the Bulwark, Hollandia / with the adjoining Buildings and incoming / Hospitaalsgragt.

142 Carl Friedrich Reimer, H. Schoones, 1785-1789 :
N:o XIX. / Plan van 't Bolwerk Diest, / nevens de Poort van gelyken Naam.
N:o XIX. / Plan of the Bulwark Diest, / with the Gate of the same Name.

142 Carl Friedrich Reimer, M.F. Fabricius, 1785-1789 :
N:o XX. / Plan en Profils van 't / Hoornwerk.
N:o XX. / Plan and Profiles of the / Hornwork.

143 Carl Friedrich Reimer, J.J. Hornung, 1785-1789 :
N:o XXI. / Plan van de Bolwerken, Nassauw, / en Oostfriesland: dewelke / beyde naar een en t zelvde ontwerp schynen / opgehaald te zyn.
N:o XXI. / Plan of the Bulwarks, Nassauw, / and Oostfriesland: which / both seem to have been elevated / according to one and the same design.

143 Carl Friedrich Reimer, H. Schoones, 1785-1789 :
N:o XXII. / Plan van 't Bolwerk Zeelandia, / met de daarnaast ingeleide Watergragt.
N:o XXII. / Plan of the Bulwark Zeelandia, / with the gate of the adjoining Canal.

144 Carl Friedrich Reimer, H. Schoones, 1785-1789 :
N:o XXIV. / Plan van den Tooren en de Poort Utregt.
N:o XXIV. / Plan of the Tower and the Gate Utrecht.

144 Carl Friedrich Reimer, J.J. Hornung, 1785-1789 :
N:o. XXIII. / Plan van t Bolwerk, Leiden / Volgens hetwelke, ook gebouwd is, Westfriesland.
N:o. XXIII. / Plan of the Bulwark, Leiden / According to which, Westfriesland was also built.

145 Carl Friedrich Reimer, H. Schoones, 1785-1789 :
N:o XXV. / Plan van den Tooren, de Klip.
N:o XXV. / Plan of the Tower, the Klip.

145 Carl Friedrich Reimer, J.J. Hornung, 1785-1789 :
N:o XXVI. / Plan van t Bolwerk Overyssel.
N:o XXVI. / Plan of the Bulwark Overijssel.

145 Carl Friedrich Reimer, J.J. Hornung, 1785-1789 :
N:o XXVII. / Plan van 't Bolwerk, / Kampen.
N:o XXVII. / Plan of the Bulwark, / Kampen.

146 Carl Friedrich Reimer, M.F. Fabricius, 1785-1789 :
N:o XXVIII. / Plan van 't Bolwerk, Groningen.
N:o XXVIII. / Plan of the Bulwark, Groningen.

146 Carl Friedrich Reimer, M.F. Fabricius, 1785-1789 :
N:o XXIX. / Plan van 't Bolwerk, Zeeburg, / met daarnaast leggende Waterloosing.
N:o XXIX. / Plan of the Bulwark, Zeeburg, / with the adjacent Water drain.

147 Carl Friedrich Reimer, J.J. Hornung, 1785-1789 :
N:o XXX. / Plan van t Bolwerk, Cuylenburg; / met de daarnaast geleegene Vierkantspoort.
N:o XXX. / Plan of the Bulwark, Culemborg; / with the adjoining Vierkantspoort.

147 Anoniem / Anonymous, 1656-1658 :
No. 6. [Aftekening van de Diestpoort te Batavia].
No. 6. [View of the Diest Gate in Batavia].

148 Elias van Stade, 1709 :
Gesigt van de Heemradens thuijn na 't Casteel toe A:o 1709.
View from the Heemraden garden towards the Castle A:o 1709.

148 Elias van Stade, 1709 :
In de Stad Batavia A:o 1709. / 't Gesigt uijt de Barm, onder de Zuijdwest-Hoeck van de / punt De Diamant naer de Stadt.
In the City of Batavia A:o 1709. / View from the Verge, under the South-West Corner of the / bastion The Diamant towards the City.

149 Elias van Stade, 1709 :
Gesigt buijten Batavia, van de nieuwe buijten Portugese kerk na de punt / gelderlandt.
View outside Batavia, from the new Portuguese church outside the walls towards the bastion / Gelderland.

149 Elias van Stade, 1709 :
In de Stad Batavia A:o 1709. / 't Gesigt van de Brugh aan de Middel punct, / naer de Diest poort.
In the City of Batavia A:o 1709. / View from the Bridge near the Middelpunt, / towards the Diest Gate.

150 Elias van Stade, 1709 :
In de Stad Batavia A:o 1709. / 't Gesigt van de Brugh, van de Middelpunt, / naer de uijtregse poort.
In the City of Batavia A:o 1709. / View from the Bridge, at the Middelpunt, / towards the Utrecht Gate.

150 Johannes Rach, 1767-1768 :
Het Gezigt van Het Edele Comp:s Graan Magezijn / Van agtere te Zien van de Pund de Saphier tot aan de / Punt Amsterdam tot Batavia.
View of the Honourable Company's Grain Warehouse / as Seen from the rear between the Bastion Saphier and the / Bastion Amsterdam at Batavia.

151 Johannes Rach, 1772-1775 :
Het Gezigt van Rotterdammer Port van Batavia van de / Rijwegt af te zien.
View of the Rotterdamse Poort at Batavia / as seen from the Road.

151 Johannes Rach, 1768-1769 :
Het Gezigt van Iasenbrug effen Buijten Batavia Ziende / Na de Nuw Poort en Langs het Qwartier.
View of the Jassenbrug just Outside Batavia Looking / Towards the Nieuwpoort and Along the Quarter.

152 Johannes Rach, 1772-1775 :
Het Gezigt van de Nieuw Poort van Batavia van Buijten af / te zien Langs de Ryweg.
View of the Nieuwpoort at Batavia from Outside the city / as seen From the Road.

152 Johannes Rach, 1772-1775 :
Het Gezigt van de Nuwport-Sraad met de Nuwport / Hospital en Hospitals Kerk binnen Batavia.
View of the Nieuwpoortstraat with the Nieuwpoort / Hospital and Hospital Church in Batavia.

153 Johannes Rach, 1772-1775 :
Het Gezigt van de Dies Poort van Buijten af te/ Zien Langs de Rywegt.
View of the Diestpoort from Outside the city / as seen from the Road.

153 Johannes Rach, 1772-1775 :
Het Gezigt van de Dies Poort af te zien van het / Groote Revier bij het Hospitaal.
View of the Diestpoort as seen from the / Great River near the Hospital.

154 Johannes Rach, 1772-1775 :
Het Gezigt van de Passer Bambo van de Euijterse Port tot de / Disport beuten Batavia met de Selfs 4: Bureverdrit.
View of the Pasar Bamboe from the Utrechtse Poort to the / Diestpoort outside Batavia with Its 4: Sluices and Weir.

154 Johannes Rach, 1768-1769 :
Vüe de l'Ecluse / au dessus de La ditz poorte Et / De la nouvelle garde par dehors.
Aanzicht van de Sluis / boven De Diestpoort En / Van de nieuwe wacht daarbuiten.
View of the Sluice / above The Diestpoort And / Of the new guard post outside.

155 Johannes Rach, 1772-1775 :
Het Gezigt van de Uijterse Poort Buijten Bataviia van de / Rijwegt van de Passer Bambu af te Zien.
View of the Utrechtse Poort Outside Batavia as Seen from the / Road from the Pasar Bamboe.

155 Johannes Rach, 1772-1775 :
Het Gezigt van de Midelpunts Brug naar de Uijtersche Poort de / Groote revier ter Linka en de Portugeesche Kerk ter rechter Zijde.
View of the Middelpuntsbrug towards the Utrechtse Poort the / Great River on the Left and the Portuguese Church on the Right.

156 Johannes Rach, 1770-1772 :
Het Gezigt van het Stadhuijs van Batavia met desselfs / Fonteijn van vooren aan te zien met de Groote Kerk Tijgers / Gragt en Nieuw Poord Straad.
View of the Batavia Town Hall with its / Fountain as seen from the front with the Grote Kerk / Tijgersgracht and Nieuwpoortstraat.

156 Johannes Rach, 1769 :
Het Gezigt van de Groote Hollandse Kerk tot Batavia / Te Sien van de Overkant van de Grote Revier.
View of the Grote Hollandse Kerk at Batavia / As Seen from the Other Side of the Great River.

157 Johannes Rach, 1770-1774 :
Het Gezigt van de Tijgers Gragt met desselfs woon en Speel Huijs / van den Weledelen Heer Ieremias van Riemsdijk Eerste Raad / en Dircteur Generaal van Nederlaads India.
View of the Batavia Town Hall with its / Fountain as seen from the front with the Grote Kerk / Tijgersgracht and Nieuwpoortstraat.

157 Johannes Rach, 1772-1775 :
Het Gezigt van de buijten Portugese Kerk effen over Iassen / Brug Buijten Batavia.
View of the Portugese Buitenkerk just beyond [the] Jassenbrug / outside Batavia.

158 Johannes Rach [leerling of navolger/pupil or follower], 1775 :
Het Gezigt van de Passer van Batavia te Zien langs het Groote / Revier na de Dies Poort in 't verschiet te zien de Groote, / Portegiese en Luijterse Kerk.
View of the Pasar at Batavia as Seen along the Great / River towards the Diestpoort with the Great Church, / Portugese Church and Lutheran Church seen in the distance.

158 Johannes Rach, 1772-1775 :
Het Gezigt van het Weeshuijs op de Spinhuijs Gragt / onder de waal van de Sleuijs af te Zien en de Nuwe / Brakke Wagt an de Linker sijde bine Batavi.
View of the Orphanage on the Spinhuisgracht / as Seen from the bank of the Sluice and the New / Brakke Wacht on the Left-hand side within Batavia.

159 Johannes Rach, 1772-1775 :
Het Gezigt van de Luijterse Kerk van Batavia af te zien / van de hoek van de Teewater Straat.
View of the Lutherse Kerk at Batavia as seen / from the corner of the Theewaterstraat.

159 Johannes Rach, 1772-1775 :
Het Gezigt van het Spinhuijs met het Seneese / Hospitaal staande op de Spinhauijs Gragt af te zien van de hoek van de / Uijterse Straat.
View of the Spinning House with the Chinese / Hospital on the Spinhuisgracht as seen from the corner of the / Utrechtse Straat.

160 Boudewijn Jansz Vonk, 1727 :
D' E: Comp:s Werff tot Batavia. Anno 1727.
The Hon: Company's Wharf at Batavia. Anno 1727.

160 Johannes Rach [leerling of navolger/pupil or follower], na/after 1777 :
Het gezigt van E: Compagnies Werff van de Over Zijde / af te zien van het Guvernement van Batavia.
View of the Hon: Company's Wharf as seen from the Other Side / from the Gouvernment House at Batavia.

161 Anoniem / Anonymous, ca./c. 1732 :
Project van een Nieuw te Maaken Nederduijtsche kerk.
Project for a New Dutch Reformed Church.

162 C.H. Wreede, 1741 :
[De Hollandse Kerk te Batavia met aangrenzende straten en percelen].
[The Dutch Church in Batavia with adjacent streets and parcels].

162 Anoniem Anonymous, 1750-1780 :
De Plan off Grondteekening van 's Comp:s / Binnen Hospitaal te Batavia, alsmede de / Wooningen en verdere aanhoorige Gebouwen [...].
Ground Plan of the Company's / Inner City Hospital at Batavia, with its / Dwellings and other Buildings [...].

163 Anoniem / Anonymous, 1737 :
[Plattegrond van het gedeelte der stad Batavia bezuiden de Kasteelsbrug].
[Plan of the part of the city of Batavia to the south of the Castle Bridge].

163 Anoniem / Anonymous, na ca./after c. 1810 :
Schets Teekening van de werf te Batavia.
Sketch Plan of the wharf at Batavia.

164 Kenneth McKenzie, 1815 :
Plan for Renewing the Boom for Shutting the Batavia River.
Ontwerp voor de Vernieuwing van de Boom om de Rivier van Batavia te sluiten.

164 Anoniem / Anonymous, ca./c. 1780 :
[Plattegrond van het gedeelte van Batavia rond de Heemradentuin].
[Plan of the part of Batavia near the Heemradentuin].

165 Anoniem / Anonymous, 1752 :
[Geprojecteerde verdedigingswerken bij de monding van de Grote Rivier].
[Projected defence works near the mouth of the Great River].

165 Anoniem / Anonymous, 1752 :
Plan van de Sterreschans.
Project for the Sterreschans.

166 Anoniem / Anonymous, 1752 :
Plan van de Zee Batterij.
Project for the Sea Battery.

166 Claudius Anthony von Luepken, ca./c. 1762 :
Nom: 2 / Plan / van t' Fortje gen.t Diere / geleegen aen de Mond van / de Wester Revier.
Number 2 / Plan / of the small Fort Dieren / situated at the Mouth of / the West River.

167 Wessel van Neercassel, 1714 :
[Kaart van gedane peilingen op de bank voor de Rivier].
[Chart of soundings carried out at the bank before the River].

167 Anoniem / Anonymous, 1742 :
De Banck van de Bataviase Revier [...].
The Bank of the Batavia River [...].

168 Anoniem / Anonymous, ca./c. 1780 :
[Ontwerp voor drie hoofden aan te leggen voor de monding van de Grote Rivier].
[Project for three breakwaters to be constructed at the mouth of the Great River].

168 Anoniem / Anonymous, 1710-1730 :
[Project van een Zeefort voor de Rivier van Batavia].
[Project for a Sea Fort before the River of Batavia].

169 R. D., 1746 :
Plan / du / Risban / de / Batavia.
Plan / van het / Waterfort / van / Batavia.
Plan / of the / Water Fort / of / Batavia.

170 Des Ferrieres Laujorrois, 1750 :
Plan du Risban / de la Mer, Pris au Réz-de- / Chaussée. 1750. [...].
Plan van het Waterfort / aan de Zeezijde, Genomen op de Begane / Grond. 1750. [...].
Plan of the Water Fort / at the Seaside, Taken at Ground / Level. 1750. [...].

170 Anoniem, 1754 :
[Plattegrond van het Waterkasteel te Batavia].
[Plan of the Water Castle at Batavia].

171 Claudius Anthony von Luepken, ca. 1762 :
Nom: 1 / Plan / van Batavia's Water Casteel / geleegen aen de Mond van de / Groote Revier.
Number 1 / Plan / of Batavia's Water Castle / situated at the Mouth of the / Great River.

171 Laurent Lusson, 1778 :
Ontwerp / van een Nieuw / Water-Kasteel.
Project / for a New / Water Castle.

172 Johannes Rach, 1764 :
Gezigt van het water kasteel gelegen aan de mond der Rivier, mitsgaders de Bataviase Rhede.
View of the water castle situated at the mouth of the River, with the Batavia Roads.

172 Johannes Rach, 1772-1775 :
Het Gezigt van de Reede van Batavia af te zien van het / Waater Casteel van binne Ziende in't verschiet Onrust ende Cuijper.
View of the Roads of Batavia as seen from within the / Water Castle Seeing Onrust and Cuijper in the distance.

173 Johannes Rach, 1772-1775 :
Het Gezigt van het Xcerseren van de Artilleristen / 5 Paalen van Batavia op Selingerland gecomandert van de / Her Maijoor Gideon Dulez.
Prospect of the Artillery Drill / 5 Palen from Batavia at Slingerland under the command of the / Honourable Major Gideon Dulez.

173 Johannes Rach, 1765 :
Prospect van de Exercitie van s E.e Comp.s / Artillerie Corps in de Maand Iuny / A.o 1765. Onder Commando van den E.e Manh.e H.r Maioor C.s A.i v. Luepken, [...].
Prospect of the Exercise by the Hon. Company's / Artillery Corps in the Month of June / A.o 1765. Under the Command of the Noble and Manly Major C.s A.i v. Luepken, [...].

174 Anoniem / Anonymous, 1650-1700 :
[Kaart van de rede van Batavia].
[Chart of the Batavia roads].

174 Anoniem, tweede helft achttiende eeuw/second half of eighteenth century :
[Kaart van de rede en de Baai van Batavia].
[Chart of the roads and the Bay of Batavia].

175 Mattheus Sager, 1752 :
Batavia.

175 Anoniem / Anonymous, na/after 1780 :
Plan tot de defensie van / Batavia.
Plan for the defense of Batavia.

176 Gerrit de Haan, 1760 :
D' Rheede van Batavia.
The Batavia Roads.

176-180 Carl Friedrich Reimer, Heijmerd van Breda, 1788 :
N:o II. / Kaart / van de Stranden en gesamentlyke Situatie, der beoosten en bewesten 't Kasteel Batavia / geleegene Landen en Tuynen, van de Mond der Riviere Ankee af tot voorby den Mond der Rivier / van Antsjol en Slingerland [...].
N:o II. / Chart / of the Coast and the complete Situation of the Lands and Estates situated to the west and east of Batavia Castle / from the Mouth of the Angkee River to beyond the Mouth of the River of Antjol and Slingerland [...].

181 Jan Theunis Busscher, 1808-1810 :
Nieuw Kaart / van de Rheede Batavia / strekkende van de Hoek Ontong Java / tot de Hoek van Krawang.
New Chart / of the Batavia Roads / from the Hook of Oentoengdjawa / to the Hook of Krawang.

182 Anoniem / Anonymous, eind zeventiende of begin achttiende eeuw/end of seventeenth or early eighteenth century :
[Kaart van de Eilanden Onrust, Kuiper en Purmerend, met de daaromliggende riffen, benevens de mond van de Rivier van Tangerang].
[Chart of the Islands of Onrust, Kuiper and Purmerend, with their surrounding reefs and the Mouth of the Tangerang River].

182 Johannes Listingh, 1654 :
Onrust.

183 Johannes Listingh, 1656 :
Onrust.

183 Johannes Listingh, 1656 :
Onrust.

184 Johannes Vingboons, 1665-1670 :
[Aanzicht van het eiland Onrust].
[View of the island of Onrust].

184 Naar / After Wouter Schouten, ca./c. 1675 :
Timmerwerf. / op de Onrust voor de Reede. / van Batavia.
Shipyard. / on Onrust in the Roads. / of Batavia.

185 Ludolf Bakhuyzen, toegeschreven/attributed, 1699 :
[Aanzicht van het eiland Onrust].
[View of the island of Onrust].

185 Anoniem / Anonymous, 1695-1700 :
[Kaart van het eiland Onrust].
[Plan of the island of Onrust].

186 J.F.W., 1732 :
T' Eijland Onrust.
The Island of Onrust.

186 Johannes Rach, 1779 :
Het Gezigt van 't Eijland Onrust af te zien van 't Eijland de / Cuijper 3 Mijlen van Batavia.
View of the Island of Onrust as seen from the Island of / Kuiper 3 Miles from Batavia.

187 Anoniem / Anonymous, ca./c. 1788 :
Afteekening van het / nieuwe steene siekehuys / op't yland Onrust.
Representation of the / new brick hospital / on the island of Onrust.

187 Dominicus Michel Barbier, 1803 :
A 48. / Platte grondteekening / van het / Eiland Onrust.
A 48. / Plan / of the / Island of Onrust.

188 Johannes Rach, 1779 :
Het Gezigt van t Eijland de Cuijper afte Zien van 't / Eijland Onrust. 3: Mijlen van Batavia.
View of the Island of Kuiper as seen from the / Island of Onrust. 3: Miles from Batavia.

188 Johannes Rach, 1769 :
Schets der legging van't Schip Vreedenlust op de Helling aan 't Eijlandt de Kuijper / waar op dien Bodem van de bekomen Schades aan de Kiel is hersteldt in 't begin van den / Iare 1769 Lijns waaraan 't Schip Vreedenlust door Spillen geplaatst in 't Schip de Liefde.
Sketch of the Ship Vreedenlust on the Slipway at the Island of Kuiper / where the Damage sustained at her Keel was repaired in the beginning of the / Year 1769 Cables fastened to the Ship Vreedenlust by Capstans placed in the Ship de Liefde.

189 Sven Johan Wimmercrantz, 1778 :
[Kaart met meetbrief van het eiland Engels Onrust of Poelo Kellor].
[Chart and certificate of registry of the island of Engels Onrust or Poelo Kelor].

189 Ewout Verhagen, 1689 :
[Kaart van de eilanden Edam, Alkmaar, Enkhuizen en Leiden, met bijbehorende schenkingsakten door de Raad van Indië].
[Chart of the islands of Edam, Alkmaar, Enkhuizen and Leiden, with attached deeds of gift by the Council of the Indies].

190 Anoniem / Anonymous, ca./c. 1700 :
[Kaart van het eiland Edam nabij Batavia].
[Map of the island of Edam near Batavia].

191 Boudewijn Jansz Vonk, 1734 :
Het Plan van het Eyland Edam, / gelegen omtrent Vier uuren Noordwaarts van de Stad Batavia.
The Plan of the Island of Edam, / situated about Four hours to the North of the City of Batavia.

191 Johannes Rach, 1767 :
Het gezigt van 't Gouverneur Generaals Huijs Staande / op het Eijland Edam.
View of the Gouvernor General's House Situated / on the Island of Edam.

192 Anoniem / Anonymous, ca./c. 1780 :
Grondteekening / van het / Eijland Edam / pars.
Grond plan of / a part of the / Island of Edam.

192 Johannes Rach, 1772-1775 :
Het Gezigt van de Reede van Batavia af te zien van de Hoek van / Slingerland van de Heer Iacob Loudisio zijn Land ziende in't ver / Schiet het Waater Casstel, en alle omleggende Eijlande.
View of the Batavia Roads when looking from the Hook of / Slingerland on Mr. Jacob Loudisio's Estate seeing in the Distance / the Water Castle, and all nearby Islands.

193 Johannes Rach, 1771 :
Gesigt van de Bataviasche Rheede, bij geleegenheijd van de voorstellinge / van de Heeren Raaden van Indien Hasselaer en Vos, als admiraals van de Retourvloot. Den 4:e November Anno 1771.
Prospect of the Batavia Roads, at the occasion of the presentation / of the Gentlemen Councillors of the Indies Hasselaer and Vos, as admirals of the Return Fleet. The 4th of November Anno 1771.

193 Hendrik Kobell jr., 1778 :
[Gezicht op de rede van Batavia].
[View of the Batavia roads].

194 Anoniem / Anonymous, 1689-1709 :
N. 27. / Caart van een Gedeelte van de Zuydwester / Voorstadt / gedestineerd tot de Campong der Chineesen.
N. 27. / Plan of a Part of the South-Western / Suburb / intended for the Chinese Quarter.

194 Anoniem / Anonymous, 1742 :
Het plan van de Zuijdwester Voor Stad.
Plan of the South-Western Suburb.

195 Anoniem / Anonymous, 1753 :
Hoornwerk voor de Diestpoort.
Hornwork opposite the Diestpoort.

195 Anoniem / Anonymous, 1775-1780 :
[Plattegrond van het Chinese kwartier langs de Suriegracht te Batavia].
[Plan of the Chinese quarter along the Suriegracht at Batavia] .

196 Anoniem / Anonymous, ca./c. 1709 :
[De Bataviasche Rivier met de daarop te stellen molens].
[The Batavia River with the projected mills].

196 Anoniem Anonymous, 1754 :
[Plan van de compagniesmolens aan de Molenvliet].
[Plan of the Company's mills on Molenvliet].

197 Anoniem / Anonymous, ca./c. 1729 :
Project tot een Nieuwe Water Goodt met het Nodige Moolewerk Tot de Sijde haspelerije.
Project for a New Water Conduit with the Necessary Mills For the Silk factory.

197 Anoniem / Anonymous, ca./c. 1729 :
Project van een nieuwe loots tot de Zeijde Haspelerij.
Project for a new shed at the Silk Factory.

197 Anoniem / Anonymous, ca./c. 1729 :
Profil van het Moolenwerk tot de Sijde haspelerij.
Profile of the Mill at the Silk Factory.

198 Anoniem / Anonymous, ca./c. 1735 :
Plattegrond en opstal van 's Comp.s Zijde rhederije op Batavia genaamt Ken den Tijd [...].
Plan and elevation of the Company's Silk factory at Batavia named Ken den Tijd [...].

198 Anoniem / Anonymous, 1732 :
Project van een Nieuw te Maake Zijde Spinderij.
Project for a New Silk Factory.

198 Anoniem / Anonymous, 1738 :
Project van Een Nieuwe Koornmolen / In Stede der zeijde rhederije Kendentijt genaemt.
Project for a New Flour-Mill / In Stead of the silk factory known as Ken den Tijd.

199 P.S. Midderhof, 1792 :
[Kaartje met meetbrief van de compagnies zaagmolen beoosten de Molenvliet].
[Plan of the Company's sawmill to the east of Molenvliet, with a certificate of registry].

199 Claudius Anthony von Luepken, 1762-1764 :
Nom: 3 / Plan / van de Waterpass geleegen / even boven de Zuyder Voorstad / van Batavia.
Number 3 / Plan / of the Waterpas situated / just above the Southern Suburb / of Batavia.

200 Johannes Rach, 1772-1775 :
Het Gezigt van de Post de Waaterplaats met desselfs gezigt van de / Kruijmoolens van de Rijwegt af te zien eve Buijten Batavia.
View of Waterplaats Fort with its view of the / Gunpowder Mills as seen from the Road just Outside Batavia.

200 Anoniem / Anonymous, 1689-1709 :
N. 18. / Zeeker Stuk Comp:s Land geleegen een wynig bewesten deese Stadt / ande Noord Zyde vande Amanus Gragt, thans beb:t met / een woonhuys van steen envoorts van hout met eene groote / Planke School.
N. 18. / A Certain Plot of Company Land situated a little to the west of this City / on the North Side of the Amanusgracht, now built on with / a house made of brick and also of wood and with a large / School built of Planks.

201 Anoniem / Anonymous, 1740 :
[Plattegrond en opstal van de school buiten de Utrechtse Poort].
[Plan and elevation of the school outside the Utrechtse Poort].

201 Anoniem / Anonymous, ca./c. 1780 :
Caartjen / van de Nieuwe Passer / Buijten de Uijtregtse Poort.
Plan / of the New Market / Outside the Utrechtse Poort.

201 Anoniem Anonymous, 1689-1709 :
N. 28. / Zeeker Stuk Comp.s Land beb:t met Seeven / steene Peedakken, staande en geleegen eeven buijten / deese Stadt in de Wester Voorstadt oover / de Punt Greuningen.
N. 28. / A Certain Plot of Company Land built on with Seven / brick Sheds, situated just outside / this City in the Western Suburb opposite / the Bastion Groningen.

202-203 Johannes Vingboons, 1665-1670 :
[Kaart van de Bataviase Ommelanden].
[Map of the Batavia Ommelanden].

204 Johannes Listingh, 1656 :
Leger-plaets.
Army encampment.

204 Anoniem / Anonymous, 1657 :
[Plattegrond van de Sterreschans en de Zevenhoek].
[Plan of the Sterreschans and the Zevenhoek].

205 Johannes Listingh, 1656 :
De Sterren schans.
The Sterreschans.

205 Johannes Listingh, 1656 :
De Reduit de Vijffhoeck.
The Redoubt Vijfhoek.

205 Johannes Listingh, 1656 :
D' Reduijt Batenburgh.
The Redoubt Batenburg.

206-207 Anoniem / Anonymous, 1656-1657 :
[Plan van de verbeteringen aan de redoute Groningen te Batavia aan te brengen].
[Project for the improvement of the redoubt of Groningen at Batavia].

206 Johannes Listingh, 1656 :
D' Schans Rijswijck.
The Redoubt Rijswijk.

207 Anoniem / Anonymous, 1657 :
[Plattegrond van de vesting Noordwijk aan de Grote Rivier].
[Pan of the fortress Noordwijk on the Great River].

208 Johannes Listingh, 1656 :
D' Schans Soutelanden.
The Redoubt Zoutelande.

208 Johannes Listingh, 1656 :
D' Schans Jacatra.
The Redoubt Jacatra.

209 Anoniem / Anonymous, 1809-1811 :
[Kaart van de particuliere landen in de Bataviase Ommelanden].
[Map of the private estates in the Batavia Ommelanden].

210-211 Anoniem / Anonymous, ca./c. 1700 :
[Kaart van Batavia en Ommelanden tussen Antjol, Meester Cornelis, de Kali Angkee en de Mookervaart, met de bebouwde landen en de namen der eigenaars].
[Map of Batavia and Ommelanden between Antjol, Meester Cornelis, the Angkee River and the Mookervaart, with the cultivated estates and their owners' names].

212 Anoniem Anonymous, 1752-1774 :
Caart / der / Blokken / behorende onder de / Westerwijk.
Map / of the / Blocks / being part of the / Western Quarter.

213 Anoniem / Anonymous, 1778 :
Caart / van de Limiet tusschen / Jaccatra en Bantam / gelijk dezelve door weederzijds gecommitteerdens / d'anno 1778 bepaald en / vastgesteld is / beneevens eenige ten weerszijden / geleegene Landen.
Map / of the Border between / Jacatra and Bantam / as it was surveyed and / established / by mutually appointed delegates / anno 1778 / with some Lands situated on both sides.

214 Anoniem / Anonymous, 1750-1760 :
[Kaart van de percelen uitgegeven tussen de Tjiliwoeng, de Tjisadane en de Mookervaart].
[Map of the parcels allocated between the Tjiliwoeng River, the Tjisadane River and the Mookervaart].

215 Anoniem / Anonymous, ca./c. 1810 :
[Overzichtskaart van de landen tussen de Slokan, Buitenzorg, de Tjisadane en de Mookervaart].
[General map of the estates between the Slokan, Buitenzorg, the Tjisadane River and the Mookervaart].

216 Anoniem / Anonymous, 1778 :
[Plan voor de verbetering van de wateraanvoer in de droge tijd naar de Bataviase grachten tussen de oostelijke Stadsbuitengracht, de Grote Rivier, de Bacherachtsgracht, de rivier van Angkee en de Groninger Gracht].
[Project for the improvement of the water supply in the dry season to the Batavia canals between the eastern Stadsbuitengracht, the Great River, the Bacherachtsgracht, the Angkee River and the Groninger Gracht].

217 Laurent Lusson, 1780 :
't Westelijkste Gedeelte / Van Batavia / Tusschen de Groote Rivier / en de Posten / Anké, Keten en Rijswijk / Volgens Copij.
The Western Part / Of Batavia / Between the Great River / and the Posts of / Angkee, Keten and Rijswijk / In Copy.

218 Claudius Anthony von Luepken, 1762-1764 :
Nom: 9 / Theekening / van de front van de / Post de Vijffhoeck / geleegen omtr. 1/4 uur gaans / beZW.t Batavia.
Number 9 / Drawing / of the front of the / Redoubt Vijfhoek / situated about a 1/4 hour's walk / to the SW of Batavia.

218 Claudius Anthony von Luepken, 1762-1764 :
Nom: 10 / Platte Grond / en Front van de Thooren / genaamd de / Keeten / geleegen omtr. 1/2 uur gaans / beZW:t Batavia.
Number 10 / Plan / and Front of the Tower / named the / Keten / situated about a 1/2 hour's walk / to the SW of Batavia.

219 Johannes Rach, 1772-1775 :
Het Gezigt van de Post de Vijfhoek van de Rijwegt af te zien / Leggende 2 Paalen Buijten Batavia.
View of the Redoubt Vijfhoek as seen from the Road / Situated 2 Palen From Batavia.

219 Johannes Rach, 1772-1775 :
Het Gezigt van de Post de Keetin van de Rijwegt af te zien / Leggende 2 Paalen Buijten Batavia.
View of the Redoubt the Keten as seen from the Road / Situated 2 Palen From Batavia.

220 Johannes Rach [leerling of navolger/pupil or follower], ca./c. 1775 :
Het Gezigt van Kormandels Wijk buiten de Uijterse Port van / Batavia bij de 3 Brugen op de Hermanis Gragt van de Rijwech af te sien.
View of Coromandelswijk Estate outside Batavia's Utrechtse Poort / near the 3 Bridges on the Amanusgracht as seen from the Road.

220 Johannes Rach, 1770-1775 :
Het Gezigt van de Tuijn van Edel:h H:r Hilligers Leggende / op de wegt Na de Post de Ketting 3 Palen Buijte Batavia.
View of the Garden of the Hon: Mr. Hilligers Situated / on the road To the Post of de Ketting 3 Palen from Batavia.

221 Johannes Rach [leerling of navolger/pupil or follower], 1770-1775 :
Het Gezigt van de Tuijn van achtern af te zien van de / Edelheer Hilligers Leggende op de Wegt Na de Post de / Ketting 3 Paale Buijten Batavia.
View from the rear of the Garden of the / Honourable Mr. Hilligers Situated on the Road To the Redoubt the / Ketting 3 Palen from Batavia.

221 Johannes Rach, 1768-1769 :
Het Gezigt van de Post Ankee van de Rijwegt af te zien / Leggende 4 Paalen Buijten Batavia.
View of the Redoubt Angkee as seen from the Road / Situated 4 Palen From Batavia.

222 Claudius Anthony von Luepken, 1762-1764 :
Nom: 11 / Plan / van de Veldschans Anké / geleegen omtr. 1 Uur gaans / beWesten Batavia.
Number 11 / Plan / of the Fieldwork Angkee / situated about 1 Hour's walk / to the West of Batavia.

222 Anoniem / Anonymous, na ca./after c. 1809 :
[De benedenloop van de rivier van Angkee met de batterijen bij de voormalige posten Angkee en de Fluit].
[The lower course of the Angkee River with the batteries near the former posts of Angkee and the Fluit].

223 Cornelis de Bruijn, toegeschreven/attributed, ca./c. 1706 :
[Gezicht op het fort van Tangerang].
[View of the fort at Tangerang].

223 Cornelis de Bruijn, toegeschreven/attributed, ca./c. 1706 :
Taneran aan de Noortzyde te zien.
Tangerang as seen from the North.

224 Cornelis de Bruijn, toegeschreven/attributed, ca./c. 1706 :
T Gesigt van agteren van Taneran aan d zuyt zijde, an.o 1701.
Tangerang as seen at the rear from the south, anno 1701.

224 Anoniem / Anonymous, ca./c. 1708 :
[Ontwerp voor het fort te Tangerang].
[Project for the fort at Tangerang].

225 Claudius Anthony von Luepken, 1762-1764 :
Nom: 13 / Plan / van de Veldschans Tangerang / geleegen omtr. 5 Uuren gaans beWesten / Batavia.
Number 13 / Plan / of the Fieldwork Tangerang / situated about 5 Hours' walk to the West of / Batavia.

225 Johannes Rach, 1770-1772 :
Het Gezigt van de Veldschans Tangrang Leggende 20 / Paalen Buijten Batavia.
View of the Fieldwork Tangerang Situated 20 / Palen From Batavia.

226 Anoniem / Anonymous, ca./c. 1780 :
[Kadastrale plattegrond van Tangerang met omringende landerijen].
[Cadastral plan of Tangerang and surrounding estates].

226 Claudius Anthony von Luepken, 1762-1764 :
Nom: 14 / Plan / van de Post de Quala / geleegen 5 Uuren Westwaarts / van Batavia.
Number 14 / Plan / of the Post of Quala / situated 5 Hours to the West / of Batavia.

227 Anoniem / Anonymous, ca./c. 1770 :
Caart / Vertoonende de Loop van / de Rivier Tjiedanie. Benevens / de Legging der Landen daaromtrent / geleegen, van de Post Tangerang / tot aan zee strand.
Map / Showing the Course of / the River Tjisadane. With / the Situation of the surrounding Estates, / from the Post Tangerang / to the sea-shore.

228 Anoniem / Anonymous, 1689-1709 :
N. 13. / Zeeker stuk Comp.s Land geleegen ruijm 1/4 uur gaans beWesten deese Stadt ande Noord Zy / van de Amanus Gr: A.o ... door Zyn Edelh.t Abraham van Riebeeck aan / eenige Christen Amboineesen en Macassaeren in Bezit gegeeven.
N. 13. / A certain Plot of Company Land situated just over 1/4 hour's walk to the West of this City on the North Side / of the Amanusgracht A.o ... given in Possession to / some Christian Ambonese and Macassarese / by His Right Honourable Lordship Abraham van Riebeeck.

228 Anoniem / Anonymous, 1689-1709 :
N. 12. / Campong der Macassaeren geleegen ruijm 1/4 [uur gaans beWesten deese Stadt ande Noord Zy] / van de Amanus Gr: A.o ... door Zyn Edelh.t Abraham van Riebeeck / an Daeya Matara in Bezit gegeeven.
N. 12. / Kampung of the Macassarese situated just over 1/4 [hour's walk to the West of this City on the North Side] / of the Amanusgracht A.o ... given in Possession to Daeya Matara / by His Right Honourable Lordship Abraham van Riebeeck.

228 Anoniem / Anonymous, 1689 :
N. 1. / Campong der Baliers geleegen omtrent 1/4 uur gaans beOosten deese Stadt / ande Zuyd Zyde van de Bacharagts Gragt eeven booven de Post / de Vyffhoek Door Zyn Edelhyd Willem van Outhoorn A.o 1689 / an Capit. Lampidia gegeeven.

229 Anoniem / Anonymous, 1690 :
N. 1. / Kampung of the Balinese situated about 1/4 hour's walk to the East of this City / on the South Side of the Bacherachtsgracht just beyond the Post / Vijfhoek Given to Captain Lampidia A.o 1689 / by His Right Honourable Lordship Willem van Outhoorn.

229 Anoniem / Anonymous, 1689-1709 :
N. 2. / Campong der Baliers geleegen omtr. 1/4 uur gaans beOosten deese Stadt ande Noord Zyde / vande Bacharagts Gragt eeven beneeden de Vyffhoek, door Zyn Edelhyd Willem van Outhoorn / A.o 1690 anden Lieut:t Mambal en Capit: Pangoekieram gegeeven.
N. 2. / Kampung of the Balinese situated about 1/4 hour's walk to the East of this City on the North Side / of the Bacherachtsgracht just before de Vijfhoek, given to the Lieutenant Mambal and Captain Pangoekieram / A.o 1690 by His Right Honourable Lordship Willem van Outhoorn.

229 Anoniem / Anonymous, 1689-1709 :
N. 15. / Zeekere Drie Perceelen E. Comp:s Land geleegen ruijm 1/2 uur gaans beWesten deese Stadt / ande Noord Zy van de Bacheragts Gragt, door Zyn Edelhyd Abraham van Riebeeck / A.o ... ande Javaanen tot een Campong of Woonplaats gegeeven.
N. 15. / Certain Three Parcels of the Hon. Company's Land situated just over 1/2 hour's walk to the West of this City / on the North Side of the Bacherachtsgracht, A.o ... given to the Javanese for a Kampung or Dwelling-Place/ by His Right Honourable Lordship Abraham van Riebeeck.

229 Anoniem / Anonymous, 1689-1709 :
N. 14. / Campong der Baliers en Boegineesen, geleegen ruijm 1/2 uur gaans beWesten deese / Stadt, A.o ... door Zyn Edelh:t Abraham van Riebeeck an Kiey Gustie Badaolo gegeeven.
N. 14. / Kampung of the Balinese and Buginese, situated just over 1/2 hour's walk to the West of this City, A.o ... given to Kiey Gustie Badaolo/ by His Right Honourable Lordship Abraham van Riebeeck.

230-231 Anoniem / Anonymous, ca./c. 1700 :
[Kaart van Batavia en Ommelanden tussen Maroenda, Meester Cornelis, de Kali Krokot en de wester voorstad, met de bebouwde landen en de namen der eigenaars].
[Map of Batavia and Ommelanden between Maroenda, Meester Cornelis, the Krokot River and the western suburb, with the cultivated estates and their owners' names].

232 Anoniem / Anonymous, na ca./after c. 1680 :
Caarte der Rivieren, spruijten, Rawas, Zee stranden, dorpen / En Wegen gelegen tusschen de Caraw.e Rivier, en het Dorp / Cartabaza de Hoofftplaats van den Regent angaby Carta Joeda.
Map of the Rivers, Streams, Marshes, Coasts, villages / And Roads situated between the Krawang River, and the Village of / Cartabaza the Capital of the Regent angaby Carta Joeda.

233 Anoniem / Anonymous, ca./c. 1775 :
Caart / van de Weege / en Nommer Paale / be Oosten / Batavia.
Map / of the Roads / and Numbered Posts / to the East of / Batavia.

234 Anoniem / Anonymous, 1760-1780 :
Kaart dienende tot opheldering van een /seker Project om de oostersche Stranden, / Poelen, Moerassen, en onnuttige Slooten / op te droogen.
Map explaining a / certain Project for draining the eastern Sea-shores, / Ponds, Marshes, and unuseful Ditches.

235 Boudewijn Jansz Vonk, 1732 :
[Kaart van de oesterbanken in de monding van de rivier van Antjol].
[Chart of the oyster banks in the mouth of the Antjol River].

235 V. Grootenkamp, 1730 :
[Kaart van de oesterbanken in de monding van de rivier van Antjol].
[Chart of the oyster banks in the mouth of the Antjol River].

236 Claudius Anthony von Luepken, 1762-1764 :
Nom: 8 / Plan / van de Post Zoutelande / of Anziol / geleegen Een Uur gaens be Oosten / Batavia.
Number 8 / Plan / of the Redoubt Zoutelande / or Antjol / situated One Hour's walk to the East / of Batavia.

236 J. Gerlach, 1788 :
N:o III. / Plan van't Fortje, / Ansjol; / met de daarbij behoorden Profils.
N:o III. / Plan of the small Fort, / Antjol; / with the corresponding Profiles.

237 Jan Hooyman, 1789 :
De Rivier / Sonthar [...].
The River / Soenter [...].

237 Anoniem / Anonymous, 1754 :
[Plattegrond van de redoute Wilgenburg op de weg langs de Kali Soenter].
[Plan of the redoubt Wilgenburg on the road along the Soenter River].

238 Claudius Anthony von Luepken, 1762-1764 :
Nom: 7 / Platte Grond, Front en Profiel / van de Redoute of / Thoorn genaemt Wilgenburg / geleegen omt. 1/2 uur gaens / beZOosten Batavia.
Number 7 / Plan, Front and Profile / of the Redoubt or / Tower named Wilgenburg / situated about 1/2 hour's walk / to the SEast / of Batavia.

238 Johannes Rach, 1772-1775 :
Het Gezigt van de Post Willegen Burgh van de Rijwegt af / te zien Leggende 2 Paalen Buijten Batavia.
View of the Rdoubt Wilgenburg as seen from the Road / Situated 2 Palen From Batavia.

239 Johannes Rach, 1772-1775 :
Het Gezigt van de Post Ansjol af te zien van de Rijwegt na / Slingerland Leggende 3 1/2 Paal Buijten Batavia.
View of the Redoubt Antjol as seen from the Road to / Slingerland Situated 3 1/2 Palen From Batavia.

239 Johannes Rach, 1772-1775 :
Het Gezigt van de Post Ansjol van de Rijwegt / Af te zien van Slingerland afkoomende Leggende / 3 1/2 Paal Buijten Batavia.
View of the Redoubt Antjol as Seen from the Road / when coming from Slingerland Situated / 3 1/2 Palen From Batavia.

240 Johannes Rach, 1770-1772 :
Het Gezigt van de Tuijn van vooren Leggende opde Rijwegt van / Ansjol van den Weledelen Her Ieremias van Riems / Dijk Eerst Rad en Dircteur Generaal / van Nederlands India.
View of the Garden from the front Situated on the Antjol Road / owned by the Honourable Jeremias van Riemsdijk / First Councillor and Director-General / of the Netherlands Indies.

240 Johannes Rach, 1770-1772 :
Het Gezigt van de Tuijn van voore Leggende op de Rijwegt van / Ansjol van den Weledele Heer Ieremias van Riemsdijk / Eerst Raad en Dircteur Generaal van / Nederlands India.
View of the Garden from the front Situated on the Antjol Road / owned by the Honourable Jeremias van Riemsdijk / First Councillor and Director-General of the / Netherlands Indies.

241 Johannes Rach, 1772-1775 :
Het Gezigt van de Tuijn aan de Rivierkand met desselfs Speel / Huijzen af te Zien Over van de andere Zijde van de Hoek van Slin / Gerland van den Weledelen Heer Ieremias van Riemsdijk / Eerst Raad en Dircteu Generaal van Nederlands India.
View of the Garden from the Riverside with its Pavilions / as Seen from the Hook of Slingerland on the other Side / owned by the Honourable Jeremias van Riemsdijk / First Councillor and Director-General of the / Netherlands Indies.

241 Johannes Rach, 1772-1775 :
Het Gezigt van het Spel Huijs van de Heer Adriaan van Hafte / van Zeestrand af te zien met de Reede van Batavia en om Leggende / Eijlandde 7 Paalen Buijten Batavia de Plaas genaamd Tanjon Preeq.
View of the Pavilion owned by Mr. Adriaan van Haeften / as seen from the Sea-shore with the Batavia Roads and Surrounding / Islands Situated 7 Palen From Batavia the Place named Tandjoeng Priok.

242 Jan Brandes, 1779-1785 :
[Tuin en oprijlaan van een landhuis bij Tandjoeng Priok].
[Gardens and drive of a mansion near Tandjoeng Priok].

242 Anoniem / Anonymous, 1689-1709 :
N. 24. / Seeker Stuk Comp:s Land geleegen ruym 1 Uur gaans beOosten deese Stadt / ande Noord Zyde vande Anziolse Revier, zynde van Comp:s weegen / voor de Leproosen Gedestineerd.
N. 24. / A certain Plot of Company Land situated just over 1 Hour's walk to the East of this City / on the North Side of the Antjol River, intended for the Lepers / on behalf of the Company.

242 Anoniem / Anonymous, 1689-1709 :
N. 4. / Campong der Baliers geleegen omtr. 1/4 uur gaans beOosten deese Stadt ande ZWest Zyde / vande Revier de Sontaer, door Zyn Edelhydt Willem van Outhoorn A.o ... an Capt. Tambessie gegeeven.
N. 4. / Kampung of the Balinese situated about 1/4 hour's walk to the East of this City on the SWest Side / of the Soenter River, given to Captain Tambessie A.o ... by His Right Honourable Lordship Willem van Outhoorn.

243 Anoniem / Anonymous, 1689-1709 :
N. 5. / Campong der Baliers geleegen omtr. 1/4 Uur gaans beOosten deese Stadt ande ZWest Zyde / vande gegraave Revier Sontaar, door Zyn Edelh.t Willem van Outhoorn A.o ... / anden Capt. Lieut. Saladt gegeeven.
N. 5. / Kampung of the Balinese situated about 1/4 Hour's walk to the East of this City on the SWest Side / of the canalized Soenter River, given to Captain Lieutenant Saladt A.o ... / by His Right Honourable Lordship Willem van Outhoorn.

243 Anoniem / Anonymous, 1689-1709 :
N. 16. / Campong der Baliers geleegen omtr. 1/4 Uur gaans Oostwaerds buyten deese Stadt ande / NOost Zyde van de Gegrave Revier Sontaer, A.o ...door Zyn Edelhyd Abraham van / Riebeeck an den geweesenen Rebel Capt. Boelilling in besit gegeeven.
N. 16. / Kampung of the Balinese situated about 1/4 Hour's walk to the East of this City on the / NEast Side of the Canalized Soenter River, A.o ... given in possession to the former Rebel Captain Boelilling / by His Right Honourable Lordship Abraham van Riebeeck.

243 Anoniem / Anonymous, 1689-1709 :
N. 6. / Campong der Boegineesen geleegen an de ZuydWest Zyde van de Gegraave / Revier Sontaer omtr. 1/4 Uur gaans beOosten deese Stadt, door Zyn Edelh.t Abraham / van Riebeeck A.o ... anden Lieut: Tossolo gegeeven.
N. 6. / Kampung of the Buginese situated on the SouthWest Side of the Canalized / Soenter River about 1/4 Hour's walk to the East of this City, given to Lieut: Saladt / A.o ... by His Right Honourable Lordship Abraham van Riebeeck.

244 Claudius Anthony von Luepken, 1762-1764 :
Nom: 15 / Plan / van de Veldschans Tanjongpoera / geleegen 13 Uuren gaens beZOosten Batavia.
Number 15 / Plan / of the Fieldwork Tandjoengpoera / situated 13 Hours' walk to the SEast of Batavia.

244 Anoniem / Anonymous, 1753 :
Plan van de Veldschans Tanjongpoura.
Plan of the Fieldwork Tandjoengpoera.

245 Anoniem / Anonymous, 1811 :
[Plattegrond van het Fort te Tandjoengpoera en omgeving].
[Plan of the Fort of Tandjoengpoera and environs].

245 Anoniem / Anonymous, 1730-1731 :
Caarte, aanwijsende den Wegh en distantie, tusschen de Mijnwercken van Tsie Candang en Passier Anging, geleegen Inde Crawangse bovelanden, aan en omtrent den berg Parrang.
Map, showing the Road and distance, between the Mining Works of Tjikandang and Pasir Anging, situated in the Krawang uplands, on and close to Mount Parang.

246 Anoniem / Anonymous, 1730 :
Profil of opteekeninge [van het kantoor te Soekawajana] van de Seijde de Welke in de grond teekeninge Zuijden en Noorden aanloopt, en dewelke Uijtsigt heeft Na de Rivier Tsitaroem, en na desselfs Omleggende Vlakte.
Profile or elevation [of the establishment at Soekawajana] from the Side which in the plan runs from South to North, and which has a View of the River Tjitaroem and its Surrounding Plain.

246 Anoniem / Anonymous, 1730 :
Profil of opteekeninge [van het kantoor te Soekawajana] van de Seijde de Welke in de grond teekeninge Zuijden en Noorden aanloopt, en dewelke Uijtsigt heeft Na de Rivier Tsitaroem, en na desselfs Omleggende Vlakte.
Profile or elevation [of the establishment at Soekawajana] from the Side which in the plan runs from South to North, and which has a View of the River Tjitaroem and its Surrounding Plain.

247 Boudewijn Jansz Vonk, 1732 :
[Kaart van het land genaamd Rawong tussen de rivieren van Krawang en Bekasi].
[Map of the land named Rawong between the rivers of Krawang and Bekasi].

247 Jan Theunis Busscher, 1807 :
De Karrang Chedoelangs en de Laadplaats Pamanoekan.
Karang Tjidoelang and the Loading Station of Pamanoekan.

248 Anoniem / Anonymous, 1691 :
[Kaart van de percelen tussen de Molenvliet, Rijswijk, Noordwijk en de Grote Rivier].
[Map of the parcels between Molenvliet, Rijswijk, Noordwijk and the Great River].

248 Anoniem / Anonymous, 1689-1709 :
N. 3. / Campong der Baliers geleegen ruym 1/4 Uur gaans beZuyden deese Stadt ande West: / Zyde vande Moolenvlietse Dyk, door Zyn Edelhydt Willem van Outhoorn / A.o ... an Capt: Nenga Goelian gegeeven.
N. 3. / Kampung of the Balinese situated just over 1/4 Hour's walk to the South of this City on the West / Side of the Molenvliet Dyke, A.o ... given to Capt: Nenga Goelian / by His Right Honourable Lordship Willem van Outhoorn.

249 Claudius Anthony von Luepken, 1762-1764 :
Nom: 5 / Plan / van de Post Ryswyk [= Noordwijk] / geleegen omtr. 3/4 Uur gaens / beZOosten / Batavia.
Number 5 / Plan / of the Post Rijswijk [= Noordwijk] / situated about 3/4 Hour's walk to the SEast / of Batavia.

249 Otto Frans Nicolaas Marci, 1764 :
[Kaart met meetbrief van een perceel compagniesland met de oude post Rijswijk.
[Map with a certificate of registry of a parcel of Company land with the old post Rijswijk].

250 Anoniem / Anonymous, 1689-1709 :
N. 22. / Zeeker Stuk Comp:s Land geleegen omtr. 1 Uur gaans beZuyden deese / Stadt, behoordende tot s' E. Comp:s Post Ryswyk.
N. 22. / A certain Plot of Company Land situated about 1 Hour's walk to the South of this / City, belonging tot the Hon. Company's Post Rijswijk.

250 Anoniem / Anonymous, 1741 :
[De post Rijswijk].
[The post Rijswijk].

251 Claudius Anthony von Luepken, 1762–1764 :
Nom: 4 / Plan / van de Post Ryswyk / geleegen omtr. 1/2 Uur gaens / beZuyden Batavia.
Number 4 / Plan / of the Post Rijswijk / situated about 1/2 Hour's walk to the South of Batavia.

251 Anoniem / Anonymous, ca. 1775 :
Platte Grond / van / de Post Rijswijk.
Plan / of the Post of Rijswijk.

252 Anoniem / Anonymous, ca. 1775 :
[Kaart van de percelen tussen de post Rijswijk, de weg naar Noordwijk, de Grote Rivier en de weg naar Tanah Abang].
[Map of the parcels between the post Rijswijk, the road to Noordwijk, the Great River and the road to Tanah Abang].

253 Anoniem / Anonymous, 1802 :
Caart / van de Post Rijswijk / met S: Edel: Comp: land het / welk daar bij behoort.
Map / of the Post Rijswijk / with the Hon. Company's land / belonging to the same.

253 W.F. Eerhardt, 1809–1810 :
Plan / Van Rijswijk / met de daar Opstande / Gebouwen.
Plan / Of Rijswijk / with the Buildings / Situated on the same.

254 Anoniem / Anonymous, 1815 :
Plan / Van Rijswijk / met de daar op staande / Gebouwen.
Plan / Of Rijswijk / with the Buildings / situated on the same.

254 W.O. Burgemeestre, 1814 :
N:o 3; / The West Side View of the New Society House at Rijswick, on the Tana-abang Road & the Front View of N:o 3; / the Batavian Literary Society, in the Year 1814.
Het Aanzicht van de Westzijde van het Nieuwe Sociëteitsgebouw te Rijswijk, aan de Weg naar Tanah Abang & het Aanzicht van Voren van het Bataviaasch Genootschap, in het Jaar 1814.

255 Anoniem / Anonymous, 1685–1700 :
Caert van Comp: gekogte landen agter Jaccatra.
Map of the lands beyond Jacatra bought by the Company.

255 Claudius Anthony von Luepken, 1762–1764 :
Nom: 6 / Plan / van de Schans Jacatra / geleegen omtr. 1/4 Uur gaens / beZOosten Batavia.
Number 6 / Plan / of the Redoubt Jacatra / situated about 1/4 Hour's walk to the SEast of Batavia.

256 Anoniem / Anonymous, 1689–1709 :
N. 10. / Campong der Javaanen en Amboineesen, geleegen eeven buyten deese Stadt, tusschen / de Jacatrase en Sontaerse heereweg. A.o ... door Zyn Edelh.t Abraham van Riebeeck / anden Capt. Soetawangsa gegeeven.
N. 10. / Kampung of the Javanese and Ambonese, situated just outside this City, between / the Jacatra and Soenter roads. A.o ... given to Capt. Soetawangsa / by His Right Honourable Lordship Abraham van Riebeeck.

256 Anoniem / Anonymous, 1689–1709 :
N. 7. / Campong der Boegineesen, geleegen ande NOost Zyde van de Jacatrase / heereweg omtr. 1/4 Uur gaans ZOostwaerds buyten deese Stadt, door Zyn Edelh.t / Abraham van Riebeeck anden Lieut.t Daey Malaya A.o ... gegeeven.
N. 7. / Kampung of the Buginese, situated on the NEast Side of the Jacatra / road about 1/4 Hour's walk to the SEast of this City, given to Lieut. Daey Malaya / by His Right Honourable Lordship Abraham van Riebeeck A.o ...

257 Anoniem / Anonymous, 1755 :
Platte Grond / van de / Thuyn en Woonhuys / behoorende / Aan den Wel Edele Gestr: Heer Jan Schreuder / Raad Extr: Ordi:r van Nederlands /Indien [...].
Plan / of the Garden and Mansion / owned by / the Honourable Jan Schreuder / Councillor Extraordinary of the Netherlands / Indies [...].

258 Jan Brandes, 1785 :
Afbeelding van het Huys en de tuijn [...].
Representation of the House and the garden [...].

258 Anoniem / Anonymous, 1750–1761 :
[Kaart van het land van gouverneur-generaal Jacob Mossel aan de Jacatraweg].
[Map of the land on the Jacatra road owned by Governor-General Jacob Mossel].

259 Anoniem / Anonymous, ca./c. 1780 :
[Kaart van de percelen tussen Jacatra, de Grote Zuiderweg, Noordwijk en het Drosserspad].
[Map of the parcels between Jacatra, the Grote Zuiderweg, Noordwijk and the Drosserspad].

259 Anoniem / Anonymous, ca./c. 1765 :
[Kaart van het land Goenoeng Sahari gelegen tussen het Drosserpad en de weg Goenoeng Sahari].
[Map of the estate of Goenoeng Sahari situated between the Drosserspad and the Goenoeng Sahari road].

260 Anoniem / Anonymous, 1689–1709 :
N. 25. / Seekere Drie Perceelen E.e Comp:s Land geleegen omtr. 1 1/2 Uur gaans beZuyden deese / Stadt tegen oover de Post Noordwijck, behoorende an s' E.e Comp:s / Buyten Hospitaal.
N. 25. / Certain Three Parcels of the Hon. Company's Land situated about 1 1/2 Hours' walk to the South of this / City opposite the Post Noordwijk, belonging to the Hon. Company's / Outer Hospital.

260 Anoniem / Anonymous, 1752 :
[Plattegrond van het Buitenhospitaal].
[Plan of the Buitenhospitaal].

261 Johannes Rach [leerling of navolger/pupil or follower], 1772–1775 :
Het Gezigt van De Eerw: Heer Ioohan Maurits Mohr / Zijn Tuijn van vooren van de Rijweeg van Moolle Vliet af te Zien effen / Buijten Batavia.
View of The Reverend Johan Maurits Mohr's Garden / from the front as Seen from the Molenvliet Road just / Outside Batavia.

261 Johannes Rach, 1772–1775 :
Het Gezigt van De Eerw: Heer Iohan Maurits Mohr Zij E: / Torn van der Zijde te sien van de Sienese Tempel beijten / Batavia.
View of The Reverend Johan Maurits Mohr's / Tower from the Side as seen from the Chinese Temple outside / Batavia.

262 Johannes Rach [leerling of navolger/pupil or follower], ca./c. 1778 :
Het Gezigt van het Heren Huijs Leggende op Moolevlied van zeijn / Hoog Edelheijd, den Hoog Edelen Groot agt Bare Heer Reijnier de Klerk / 1 Paal Buijten Batavia.
View of the Mansion Situated on Molenvliet / of His Lordship, the Right Honourable Reinier de Klerk / 1 Paal Outside Batavia.

262 Johannes Rach [leerling of navolger/pupil or follower], ca./c. 1778 :
Het Gezigt van de Tuijn van Achtern af an te Zien van Zijn Hoog Edelheijd den / Hoog Edelen Groot Agtbaaren Heer Reijnier de Klerc Leggende op de Wegt van / Moolevlied 1 Paal Buijten Batavia.
View from the Rear of the Garden of His Lordship the / Right Honourable Reinier de Klerk Situated on the / Molenvliet Road 1 Paal Outside Batavia.

263 Johannes Rach, 1770–1772 :
Het Gezigt van de Post Rijswijk at te zien van de Rijwegt af / Koomende van de Nabang Moolevlied Langs op Beijde Zijde / Leggende 2 1/2 Paal Buijten Batavia.
View of the Post Rijswijk as seen from the Road / Coming from Tanah Abang Along Molenvliet on Both Sides / Situated 2 1/2 Paal outside Batavia.

263 Jan Brandes, 1779–1785 :
[Landhuis aan de weg van Batavia naar Rijswijk].
[Mansion on the road from Batavia to Rijswijk].

264 Johannes Rach, 1775–1780 :
Rijswijk.

264 Johannes Rach, 1770–1772 :
Het Gezigt van de Post Noordwijk van de Rijwegt af te zien / van de Stad af Koomende 3 Paalen Buijten Batavia.
View of the Post Noordwijk as seen from the Road / coming from the City 3 Palen Outside Batavia.

265 Johannes Rach, 1770–1772 :
Het Gezigt van de Post Noordwijk van de Rijwegt af te zien / koomende van Weltenvrede 3 Paalen Buijten Batavia.
View of the Post Noordwijk as seen from the Road / coming from Weltevreden 3 Palen Outside Batavia.

265 Johannes Rach, 1770–1772 :
Het Gezigt van het Buijten Hospitaal van vooren aan te / Zien bij de Post Noordwijk 3 Paalen Buijten Batavia.
View of the Buitenhospitaal as seen from the front / near the Post Noordwijk 3 Palen Outside Batavia.

266 Johannes Rach [leerling of navolger/pupil or follower], ca./c. 1775 :
Het Gezigt van de Tuijn van de Edel Heer Hendrik van / Stocken te Zien af Komen van de Post Iackatra effen / Buijten Batavia.
View of the Garden of the Honourable Hendrik van/ Stocken as Seen when coming from the Post of Jacatra just / Outside Batavia.

266 Johannes Rach [leerling of navolger/pupil or follower], ca./c. 1775 :
Het Gezigt van de Tuijn van de Heer Carel Frederik / Severin Leegende op de weeg van Iakatra effen Buijten / Batavia.
View of the Garden of Mr. Carel Frederik / Severin Situated on the Jacatra road just Outside / Batavia.

267 Johannes Rach, 1772–1775 :
Het Gezigt van de Tuijn van den Wel Edelen Heer Willem / Hendrik van Ossenberg Raad Ordinaar van Nederlands India / Staande op de Wegt van Yaccatra Buijten Batavia.
View of the Garden of the Right Honourable Willem / Hendrik van Ossenberg Councillor Ordinary of the Netherlands Indies / Situated on the Jacatra Road Outside Batavia.

267 Johannes Rach, 1775–1778 :
Het Gezigt van de Tuijn van de Landcommecaris met desselfs Com /Toor Stal en vijver staande op de wegt van Yaccatraa 1 Paal / Buijten Batavia.
View of the Garden of the Land Commissioner with its Office / Stables and pond situated on the Jacatra road 1 Paal / Outside / Batavia.

268 Johannes Rach, 1767 :
T: Gezigt van de Buijten Plaats van vooren van den Wel Edle Agtbaren Heer Jacob Riemersma, / Baljuw der Stad Batavia Gelegen Buijten die Stad op de Weg van Jaccatra.
View from the front of the Estate of the Right Honourable Jacob Riemersma, / Bailiff of the City of Batavia Situated Outside this City on the Jacatra Road.

268 Johannes Rach, 1767 :
T: Gezigt van de Buijten Plaats van Agteren van den Wel Edle Agtbaren Heer Jacob Riemersma, / Baljuw der Stad Batavia, Gelegen Buijten die Stad op de Weg van Jaccatra.
View from the Rear of the Estate of the Right Honourable Jacob Riemersma, / Bailiff of the City of Batavia, Situated Outside this City on the Jacatra Road.

269 Johannes Rach, na/after 1763 :
Prospect van de Decoratie tot de Voorstelling / van zijn Hoog Edelheid, den Hoog Edelen Groot Agtb: / Wijd Gebiedenden Heere Petrus Albertus van der / Parra Gouverneur Generaal van Nederlands India. / Geinventeerd door den Ingenieur C: A: Luepken, / 29ste September A:o 1763.
Prospect of the Decoration for the Inauguration / of His Lordship, the Right Honourable / Petrus Albertus van der Parra / Governor-General of the Netherlands Indies. / Designed by the Engineer C: A: Luepken, / the 29th of September A:o 1763.

270 Johannes Rach, 1770–1772 :
Het Gezigt van de Tuijn van zijn Hoog Edelheijd den Hoog / Edelen Groot Agtbaaren Heer Petrus Albertus van der / Parra Gouverneur Generaal van Nederlands India / Staande op de wegt van Iaccatra.
View of the Garden of His Lordship the Right / Honourable Petrus Albertus van der / Parra Governor-General of the Netherlands Indies / Situated on the Jacatra road.

270 Johannes Rach, 1778–1780 :
Het Huis Von zijn Og Edl Heit. / Op de Weg van Jaccatra.
The House of His Right Honourable Lordship. / On the Jacatra Road.

271 Elias van Stade, 1709 :
't Fortresje Jacatra buijten Batavia, A:o 1709.
The small fort Jacatra outside Batavia, A:o 1709.

271 Johannes Rach, 1772–1775 :
Het Gezigt van de Post Iaccatra van de Rijwegt af te zien / Leggende 2 Paalen Buijten Batavia.
View of the Post Jacatra as seen from the Road / Situated 2 Palen outside Batavia.

272 Anoniem / Anonymous, ca./c. 1675 [Elias van Stade, ca./c. 1709] :
Onse Thuijn boven Jaccatra, soo als die was bij 't leven van vader / Pieter van Hoorn Zg: A:o 1675, vant gesigt der Zuijdzijde, daer nu / 't Japans huijs staet.
Our Garden beyond Jaccatra, as it was during the lifetime of father / Pieter van Hoorn Zg: A:o 1675, seen from the South, where now the Japanese house is.

272 Johannes Rach, na/after 1763 :
Optogt der Chineesen na de Plaats geschikt tot de Offerhande, bij voorval van Sware Sterftens of andere bezoekinge onder die natie / tot verzoeninge harer Goden.
Procession of the Chinese to the Place destined for Offerings, in case of Heavy Mortality or other sufferings amongst that nation / for the appeasement of their Gods.

273 Johannes Rach [leerling of navolger/pupil or follower], 1777–1780 :
Het Gezigt van voore van de Tuijn van de Rijwegt af te Zien van den Weledelen / H:r M:r Willem Arnold Alting Eerste Raad en Diercteur Generaal van Nederlans / Indie, Staande op de weeg Goenong Saari 3 Paale van Batvia.
View of the front as seen from the Road of the Garden of the Right Honourable / Willem Arnold Alting First Councillor and Director-General of the Netherlands / Indies, Situated on the road of Goenoeng Sahari 3 Palen from Batavia.

273 Johannes Rach [leerling of navolger/pupil or follower], 1777–1780 :
Het Gezigt van de Tuijn van den Weledelen H:r M:r Willem Arnold Alting / Eerste Raad en Diercteur Generaal van Nederlans Indie Staande op de / Weeg van Goenon Saari 3 Paale van Batavia.
View of the Garden of the Right Honourable Willem Arnold Alting / First Councillor and Director-General of the Netherlands Indies Situated on the / Road of Goenoeng Sahari 3 Palen from Batavia.

274–275 Anoniem / Anonymous, ca./c. 1809 :
Situatie Plan / van / Batavia / desselfs Stranden en Ommelanden [...].
Situation Plan / of / Batavia / its Sea-shores and Environs [...].

276 Anoniem / Anonymous, 1770–1775 :
Caart van het Land / Weltevrede / Groot in zyn geheelen inhoud / 410 morgen 375 roeden.
Map of the Weltevreden / Estate / Measuring in all / 410 morgen 375 roeden.

277 Anoniem / Anonymous, 1750–1770 :
[Kaart van de percelen tussen de Grote Rivier, de Kali Krokot en het land Tanah Abang].
[Map of the parcels between the Great River, the Kali Krokot and the Tanah Abang Estate].

277 Anoniem / Anonymous, ca./c. 1796 :
[Kaart van de geprojecteerde Europese begraafplaats op Tanah Abang].
[Map of the projected European cemetery at Tanah Abang].

278 Anoniem / Anonymous, ca./c. 1802 :
[Kaart van de post Rijswijk en omgeving, met de nieuwe Europese begraafplaats op Tanah Abang].
[Map of the post of Rijswijk and environs, with the new European cemetery at Tanah Abang].

279 W.F. Eerhardt, 1812 :
Kaart van de Thuinen geleegen tusschen de Bruggen van Rijstwijk en 't Hospitaal, ter aantooning der geprojecteerde waterlijding uyt de groote rivier door de gem: Thuijne in de rivier Crocot.
Map of the Gardens situated between the Bridges of Rijswijk and the Hospital, to demonstrate the course of the projected water conduit from the great river through these Gardens to the river Krokot.

279 W.F. Eerhardt, Batavia den 5. Maart 1812 :
Kaart van de Thuijnen geleegen Tusschen de Bruggen van Rijstwijk en 't Hospitaal, ter aantooning der geprojecteerde Waterlijding uit de Groote Rivier door de gem: Thuijnen in de rivier Crocot.
Map of the Gardens situated Between the Bridges of Rijswijk and the Hospital, to demonstrate the course of the projected Water Conduit from the Great River through these Gardens to the river Krokot.

280 Anoniem / Anonymous, ca./c. 1811/1816 :
Plan van de Tuin en Kampement Weltevreeden.
Plan of the Garden and Encampment of Weltevreden.

281 W.F. Eerhardt, 1815 :
Part of Certain Spot of ground called Weltefreeden or Vinke Bazar [...].
Deel van een Zeker Stuk land genaamd Weltevreden of Vinkepasar [...].

282 A.J. Latour, 1818–1822 :
Plan / van het Kampement Weltevreden / beneevens het Militaire Hospitaal.
Plan / of the Weltevreden Encampment / with the Military Hospital.

283 Johannes Rach, 1770–1772 :
Het Gezigt van de Tuijn van Zijn Hoog Edelheijd den Hoog Edelen Groot Agt /Baaren Heer Petrus Albertus van der Parra Gouverneur Gene / Raal van Nederlands Indea Staande op Weltevrede 4 / Paalen Buijten Batavia.
View of the Garden of His Lordship the Right Honourable / Petrus Albertus van der Parra Governor-General / of the Netherlands Indies Situated at Weltevreden 4 / Palen outside Batavia.

283 Johannes Rach, 1770–1775 :
Het Gezigt van het Heeren Huijs op Weltevreeden van Zin Hoog / Edelheijd den Hoog Edele Groot agt bare heer Petrus Albertus van / der Parra Gouverneur Generaal van Nederlans India Lag 4 Palen Buijten Batavia.
View of the Mansion at Weltevreden of His / Lordship the Right Honourable Petrus Albertus van / der Parra Governor-General of the Netherlands Indies Situated 4 Palen outside Batavia.

284 Johannes Rach, 1770–1772 :
Het Gezigt van de Tuijn van Agteren op Weltevreede van / Zijn Hoog Edelheijd den Edelen Groot Agtbaaren Heer / Petrus Albertus van der Parra Gouverneur Generaal / Van Nederlands India Ziende op het Heere Huijs.
View from the Rear of the Garden at Weltevreden of / His Lordship the Right Honourable / Petrus Albertus van der Parra Governor-General / Of the Netherlands Indies with a Prospect of the Mansion.

284 James George, 1811 :
Weltevreden.

285 Johannes Rach, 1770–1772 :
Het Gezigt van de Groot Zaal op Weltevrede van agteren met desselfs / Speelhuijse Af te zien van de overkand van 't Revier van zijn Hoog / Edelheijd den Edelen Groot Agtbaaren Heer Petrus Albertus van der / Parra Gouverneur Generaal van Nederlands India.
View from the rear of the Grand Reception Room at Weltevreden with its / Pavilion As seen from the other side of the River of His Lordship / the Right Honourable Petrus Albertus van der / Parra Governor-General of the Netherlands Indies.

286 Johannes Rach, 1770–1772 :
Het Gezigt van de Passer Snees van de Rijwegt af te zien in 't ver / schiet de Kerk en weltevreede Leggende 4 Pale Buijten Batavia.
View of the Chinese Market as seen from the Road with / the Church and Weltevreden in the distance Situated 4 Palen Outside Batavia.

286 Johannes Rach, 1770–1772 :
Het Gezigt van de Nabang met desselfs Passer van de Rijweg / Af te zien Leggende 5 Paalen Buijten Batavia.
View of Tanah Abang Estate with its Market as seen from the Road / Situated 5 Palen Outside Batavia.

287 Anoniem / Anonymous, 1816–1825 :
Platte Grond Teekening / van het Onvoltooide Gouvernementale Gebouw op Wel te Vreden [...].
Ground Plan / of the Unfinished Government Building at Weltevreden [...].

287 Anoniem / Anonymous, 1816–1825 :
Gezicht van de Façade van het nieuwe Gouvernementale Gebouw op Weltevreden.
View of the Front of the new Government Building at Weltevreden.

287 J.C. Schultze, 1809 :
Coupe des Plans / de l'Hotel du Gouvernement / Sur la ligne AB.

288 Anoniem / Anonymous, 1745 :
[Kaart van het land Menteng en omringende percelen tussen de Grote Rivier en de Kali Krokot].
[Map of the Menteng Estate and surrounding parcels between the Great River and the Kali Krokot].

288 M.H. Verijssel, 1745–1750 :
Kaart / Van 't / Landgoed, / Gen:t / Grogol.
Map / Of the / Estate, / Named Grogol.

289 Anoniem / Anonymous, 1777–1780 :
Kaart van de Landen / Grogol Wastoenagara Waktoenagara en Pabaijoran / Toebehoorende aan Zijn Hoog Edelheijd / Den HoogEdelen Grootagtbaaren Wijdgebiedende Heere / Reijnier de Klerk / Gouverneur Generaal van Nederlands India / Beneevens / de Landen geleegen Tusschen de Revieren Grogol en / Ankee.
Map of the Estates of / Grogol Wastoenagara Waktoenagara and Pabajoran / Belonging to His Lordship / The Right Honourable / Reijnier de Klerk / Governor-General of the Netherlands Indies / With / the Estates situated Between the Rivers Grogol and / Angkee.

290 Anoniem / Anonymous, 1709 :
N. 17. / Seeker Stuk Land A.o 1709 opden 20e february door het Eerw: Collegie van Heemraden deser / Bataviase Ommelanden gekogt en ande Post M.r Cornelis ruym 2 uuren gaans / beZuyden deese Stadt gelegen gegeeven.
N. 17. / A Certain Plot of Land bought A.o 1709 on the 20th of February by the Hon: Board of Heemraden in these / Batavia Ommelanden and given to the Post Meester Cornelis situated just over 2 hours' walk / to the South of this City.

290 Otto Frans Nicolaas Marci, 1760 :
Kaart van t Land leggende bij S E: Compagnies Post Meester Cornelis.
Map of the Land situated near the Hon: Company's Post Meester Cornelis.

291 Anoniem / Anonymous, 1764 :
Caartje van eenige Landerijen geleegen by de Post M.r Cornelis.
Map of some Parcels near the Post Meester Cornelis.

291 Claudius Anthony von Luepken, 1762–1764 :
Nom: 12 / Plan / van de Veldschans genaemd / Meester Cornelis / geleegen 2 1/2 Uur gaens beZuyden / Batavia.
Number 12 / Plan / of the Fieldwork known as / Meester Cornelis / situated 2 1/2 Hours' walk to the South of / Batavia.

292 Johannes Rach, 1770–1772 :
Het Gezigt van de Veldschans M:r Cornelis van de / Rijwegt af te Zien Leggende 9 Paale Buijten Batavia.
View of the Fieldwork of Meester Cornelis / as seen from the Road Situated 9 Palen Outside Batavia.

292 W.F. Eerhardt, 1815 :
Part of Certain Spot of Ground called the Bazar of M:r Cornelis [...].
Deel van een Zeker Stuk land genaamd de Bazaar van Meester Cornelis [...].

293 Colin Mackenzie, 1811 :
Plan / of / the Entrenched Lines & Redoubts / of Cornelis; [...].
Plattegrond / van / de Linies met Loopgraven & Redoutes / van [Meester] Cornelis; [...].

294–295 Anoniem / Anonymous, ca./c. 1710 :
[Kaart van de landerijen in het deel van de Bataviase Ommelanden tussen het land Menteng in het noorden, de Kali Tjiakoeng in het oosten, het land Tandjoeng West in het zuiden en de Kali Krokot in het westen]
[Map of the estates in the part of the Batavia Ommelanden between the estate of Menteng to the north, the Kali Tjiakoeng to the east, the estate of Tandjoeng West to the south and the Kali Krokot to the west]

296–297 Anoniem / Anonymous, ca./c. 1710 :
[Kaart van de landerijen in het deel van de Bataviase Ommelanden tussen het land Menteng in het noorden, de Grote Rivier in het oosten, het land Tandjoeng West in het zuiden en de Kali Angkee in het westen]
[Map of the estates in the part of the Batavia Ommelanden between the estate of Menteng to the north, the Great River to the east, the estate of Tandjoeng West to the south and the Kali Angkee to the west]

298 Michiel Ram, Cornelis Coops, 1701 :
[Kaart van de expeditie ondernomen tussen 23 juli en 1 augustus 1701 door Michiel Ram en Cornelis Coops ter verkenning van de bovenloop van de Grote Rivier].
[Map showing the expedition carried out by Michiel Ram and Cornelis Coops between the 23rd of July and the 1st of August 1701 for the purpose of exploring the upper reaches of the Great River].

299 Anoniem / Anonymous, 1780 :
Kaart van de Nummer Paalen / Tuschen / Meester-Cornelis en Buijtenzorg.
Map of the Numbered Posts / Between / Meester Cornelis and Buitenzorg.

300–301 Anoniem / Anonymous, 1815 :
Geografische Caart / van de Stad en / Ommelanden Zo Mede van / het voormalige Regenstchap / Buijtenzorg.
Geographical Map / of the City and / Ommelanden Including / the former Regency of / Buitenzorg.

302 Pieter Tency, 1801 :
N:o 9 / Caartje, / Dienende tot aanwijzing van een Water Leyding uijt het Spruijtje Tjiemangis [...].
N:o 9 / Map, / for the Purpose of indicating a Water Conduit from the small river of Tjimanggis [...].

302 B. von Lützow, 1760 :
[Kaart van Buitenzorg en aangrenzende landen tussen Tjipanas in het zuiden tot Kedoeng Waringin in het noorden]
[Map of Buitenzorg and adjoining estates, between Tjipanas in the south to Kedoeng Waringin in the north].

303 Anoniem / Anonymous, voor/before 1760 :
[Kaart van een gedeelte van het land Buitenzorg en de limietscheiding met Kedoeng Badak].
[Map of a part of the estate Buitenzorg and its boundary with Kedoeng Badak].

304 W. Berg, 1775–1780 :
[Kaart van Buitenzorg en aangrenzende landen tussen Tjipanas in het zuiden tot Kedoeng Waringin in het noorden]
[Map of Buitenzorg and adjoining estates, between Tjipanas in the south to Kedoeng Waringin in the north].

304 Anoniem / Anonymous, ca./c. 1810 :
[Kaart van de weg van Buitenzorg naar de Poentjak-pas, met de landen Tsjisaroea en Pondok Gedeh].
[Map of the road from Buitenzorg to the Poentjak Pass, with the estates Tjisaroea and Pondok Gedeh].

305 Anoniem / Anonymous, ca./c. 1808 :
Caart / van het Land / Buijtenzorg / toe behoorende / Aan / Zijn Exelentie / Den Hoog Edele Gestrenge Heer / Herman Willem Daendels / Maerschalk van Holland / Gouverneur Generaal / Van Indie / Etc. Etc. Etc.
Map / of the Estate / Buitenzorg / belonging to / His Excellency / The Right Honourable / Herman Willem Daendels / Marshall of Holland / Governor-General / Of the Indies / Etc. Etc. Etc.

306 Johannes Rach, leerling of navolger, ca. 1775 :
Het Gezigt van de Beuijten Plas West Tanjong of hernamt / Oostvrisland van het Heerre huijs af te sien na de Torn geleegen op het / Groote Eijland Iava 20 Paalen boven Batavia.
View of the Estate Tandjoeng West or renamed Oostfriesland / as seen from the Mansion towards the Tower situated on the / Great Island of Java 20 Palen above Batavia.

307 Johannes Rach [leerling of navolger/pupil or follower], ca./c. 1775 :
Het Gezigt van de Beuijten Plas West Tanjong of hernamt Oostvris / land van de Toren af te zien Na het Herrehuijs geleegen op het Groot Eijland Iaava, 20 Paalen boven Batavia.
View of the Estate Tandjoeng West or renamed Oostfriesland / as seen from the Tower Towards the Mansion, situated on the Great / Island of Java, 20 Palen above Batavia.

307 Johannes Rach [leerling of navolger/pupil or follower], 1770–1772 :
Het Gezigt van Yemans van de Rijwegt af te Zien in t / verschiet de Gebergtens Leggende 27 Paalen Buijten Batavia.
View of Tjimanggis as Seen from the Road with / the Mountains in the distance Situated 27 Palen Outside Batavia.

308 Johannes Rach [leerling of navolger/pupil or follower], 1770 :
Het Gesigt van de Bamboeze brugh Leggende over 't / Revier d'Sappang van de beneeden Thuijn na 't Campon Baro, / op Buijten Zorg.
View of the Bamboo bridge Across the / Sappang River from the lower Garden to Kampong Baroe, / at Buitenzorg.

308 Johannes Rach, 1770–1775 :
Het Gezigt van de beneden tuijn op Buijten Zorg met des / Selfs wasplaas Fonteijn Hoogtens en Berrege af te Zien / van het Speelhuijs op Campon Baro.
View of the lower garden at Buitenzorg with its / bathing place Fountain Heights and Mountains as Seen / from the Pavilion at Kampong Baroe.

309 Johannes Rach [leerling of navolger/pupil or follower], 1769 :
Het Gesigt van d Passer en Coekraal benevens d berge d Sallak / en Pangrangoe, int Verschiet te Zien van het Speelhuijs uijt de / Kleene thuijn op Buijtensorg.
View of the Market and Cattle Corral with the mountains Salak / and Pangrango in the Distance as Seen from the / Pavilion in the Minor garden at Buitenzorg.

309 Johannes Rach [leerling of navolger/pupil or follower], 1772 :
Het Gezigt van t Heere Huijs van Buijten Zorch van vooren af te / Zien met desselfs Post Philipina van agtere int verschiet de Gebergtens, / Leggende 52 Paalen Buijten Batavia.
View of the Mansion at Buitenzorg as Seen from the front / and the Post Philippine from the rear with the Mountains in the distance, / Situated 52 Palen Outside Batavia.

310 Johannes Rach [leerling of navolger/pupil or follower], 1772 :
Het Gezigt vant Heere Huijs van Buijten Zorch van Achtere / af te Zien van de Koekraal tusse de 3: en 4: pilar.
View of the Mansion at Buitenzorg from the Rear / as Seen from the Cattle Corral between the 3: and 4: pillar.

310 Johannes Rach, 1770-1772 :
Het Gezigt van 't Fort Philipina over Buijten Zorg / van de Rijwegt af te zien.
View of Fort Philippine at Buitenzorg / as seen from the Road.

311 Johannes Rach, 1772-1775 :
Het Gezigt van de Groote Fonteijn op Buijten Zorg of te /Zien van Booven na Beneeden met desselfs Speelhuijs Lande / Rijen en Berge ter zijde de Groote Waater Bak.
View of the Great Fountain at Buitenzorg as Seen from / Above looking Down with its Pavilion Lands / and Mountains near the Main Water Reservoir.

311 Johannes Rach, 1772-1775 :
Het Gezigt van de Grooten Fonteijn in de Beneden Tuijn op / Buijten Zorg te zien van het Moderrene Speelhuijs na Booven.
View of the Great Fountain in the Lower Garden at / Buitenzorg as seen when looking upwards from the Modern Pavilion.

312 Johannes Rach, 1765-1770 :
Het Gezigt van de Mandadoer zijn Huijs en Pleijn / op Buijten Zorg.
View of the Mandoer's House and Yard / at Buitenzorg.

312 Johannes Rach, 1770-1772 :
Het Gezigt van Batotuulis alwaar de 3 Steene Beelden / Hier Zijn te Zien Effen Booven Buijten Zorg.
View of Batoetoelis where the 3 Stone Statues / Are to be Seen Just Beyond Buitenzorg.

313 Johannes Rach [leerling of navolger/pupil or follower], 1772 :
Het Gezigt van Batotulis alwaar de 2 vodstappen in en Steen te Zien zin / Benevens nog een Groote Steen met desselfs Schrift Zooals het daar is / Bevonden Even Booven Buijten Zorgh.
View of Batoetoelis where the 2 footprints in a Rock are to be Seen / And another Great Rock with its Inscriptions As these were / Recorded Just Beyond Buitenzorg.

313 Johannes Rach [leerling of navolger/pupil or follower], 1772 :
Het Gezigt van Soeke Atie of Harten Lust te zien in de Laaste / Bogt van de Groote Tuijn Even Booven Buijten zorg.
View of Soekahati or Hartenlust to be seen in the Last / Bend of the Major Garden Just Beyond Buitenzorg.

314 Johannes Rach, 1772-1775 :
Het Gezigt van de Visvangst beneden op Soeke Atie of / Harten Lust effen boven Buijten-Sorg.
View of the Fish Trap at the lower side of Soekahati or / Hartenlust just beyond Buitenzorg.

314 Johannes Rach [leerling of navolger/pupil or follower], 1772 :
Het Gezigt van Indramago 7 Paale Booven Buijten Zorg af te / zien in 't overkoomen van de Revier.
View of Dermaga 7 Palen Beyond Buitenzorg as / seen when crossing the River.

315 Johannes Rach, 1770-1772 :
Het Gezigt van Indramago Binnen op het Pleijn met des / selfs Speelhuijs Fonteijn en Bruggen 7 Paale Booven / Buijten Zorg.
View of Dermaga as seen on the Square with its / Pavilion Fountain and Bridges 7 Palen Beyond / Buitenzorg.

315 Johannes Rach, 1770-1772 :
Het Gezigt van Pondaccadee of te zien van beneede in de / Tuijn na Booven op't Heeren Huijs Leggende 9 Paalen Booven / Buijten Zorg.
View of Pondok Gedeh as seen from the Garden below / looking upwards at the Country House Situated 9 Palen Beyond / Buitenzorg.

316 Johannes Rach, 1771 :
Het Gezigt van Cicaro 18 Paalen Booven Buijtenzorg af te / Zien in de booven Tuijn van het Speelhuijs na Beneeden.
View of Tjisaroea 18 Palen Beyond Buitenzorg as / Seen when looking down from the Pavilion in the upper Garden.

316 Johannes Rach, 1770-1772 :
Het Gezigt van de berg Pangarangang op Cicaro 18 Paalen Booven / Buijtenzorg van de flakten af te Zien na booven Langs de moes / Tuijn de wooning van de Mandadoer en Speelhuijs.
View of Mount Pangrango at Tjisaroea 18 Palen Beyond / Buitenzorg as Seen from the plains upwards Over the vegetable / garden the Mandoer's house and the Pavilion.

317 Anoniem / Anonymous, 1817 :
Buitenzorg / zoo als het was op den 6 Aug. / 1817.
Buitenzorg / as it was on the 6th of August / 1817.

318 A.J. Latour, toegeschreven/attributed, ca./c. 1821 :
[Aanzicht van de voorzijde van het paleis te Buitenzorg].
[Frontal view of the palace at Buitenzorg].

318 Anoniem / Anonymous, ca./c. 1818 :
[Aanzicht van de voorzijde van het paleis te Buitenzorg na een aardbeving].
[Frontal view of the palace at Buitenzorg after an earthquake].

319 P. Jansen, 1789 :
Shets van de Situatie / der / Wynkoops Bergen / Baaij en die daaran leg / gende Tjieanjoerse Lan / den.
Sketch of the Situation / of the Wijnkoops Mountains / Bay and the adjoining / Tjiandjoer Districts.

320 Anoniem / Anonymous, 1778 :
Kaert der Bovelanden of der Prianger landen in 't Jaar 1778.
Map of the Uplands or Priangan districts in the Year 1778.

320 Anoniem / Anonymous, 1790-1810 :
[Kaart van het land Tjipanas].
[Map of the estate Tjipanas].

321 Anoniem / Anonymous, ca./c. 1760 :
Caart / van het Land / Timbanganten / behoorende gedeeltelijk onder / Bandong en gedeeltelijk onder / Soekapoera.
Map / of the District / of Timbanganten / belonging partly to / Bandoeng and partly to / Soekapoera.

322-339 Pieter Jacob Beetjes, Jannes Theodoor Bik, ca./c. 1817 :
Kaart / der / Preanger Regent / schappen en Crawang.
Map / of the / Preanger Regencies / and Krawang.

340. . . . Cheribon / Cirebon

340 Anoniem / Anonymous, na/after 1774 :
Kaart / Van het Eiland / Groot Java / met alle Verdeelingen [...].
Map / Of the Island of Java Major / with all its Divisions [...].

341 Anoniem / Anonymous, ca./c. 1700 :
[Kaart van het koninkrijk Cheribon].
[Map of the kingdom of Cheribon].

342 Anoniem / Anonymous, ca./c. 1700 :
[Kaart van het koninkrijk Cheribon].
[Map of the kingdom of Cheribon].

343 Jan Theunis Busscher, 1807 :
De Laadplaats Indramayoe.
The Loading Station Indramajoe.

343 Jan Theunis Busscher, 1807 :
De Rheede Cheribon.
The Cheribon Roads.

343 Johannes Rach, 1765-1770 :
Het Gezigt van Comp:s Posthouwerij en Pakhuijsen op / Indrmajoe Leggende op het Grotte Eijland Iava.
View of the Company's Post and Warehouses at / Indramajoe Situated on the Great Island of Java.

344 Pieter Gijsbert Noodt, 1722 :
Plaan / van 't Fort en / omleggende lant / streeken van / Cirbon.
Plan / of the Fort and / surrounding / lands of Cheribon.

344 Pieter Gijsbert Noodt, 1719/1722 :
Plaan / van het Fort en Omleggende / Cituatie van / Cirbon.
Plan / of the Fort and Surrounding / Situation of / Cheribon.

345 Johannes Rach [leerling of navolger/pupil or follower], 1770-1775 :
Het Gezigt van Cheribon van de Rhee te zien / Leggende op het Grotte Eiland Iava.
View of Cheribon as seen from the Roads / Situated on the Great Island of Java.

345 Johannes Rach, 1766-1767 :
Het Gezigt van de Berg Frongang Nade Ceribonse berg / af te zien Leggende op het Grote Eijland Iava.
View from Mount Kromong Towards the mountain of Cheribon / Situated on the Great Island of Java.

346. . . . Noord-Oostkust van Java, westelijk deel / North-East Coast of Java, western part

346 Anoniem / Anonymous, na 1774 :
Kaart / Van het Eiland / Groot Java / met alle Verdeelingen [...].
Map / Of the Island of Java Major / with all its Divisions [...].

347 Anoniem / Anonymous, ca./c. 1700 :
[Kaart van het gedeelte van Java tussen Cheribon en Rembang].
[Map of the part of Java between Cheribon and Rembang].

348 Anoniem / Anonymous, 1706 :
[Kaart van de limietscheiding tussen Mataram en Cheribon].
[Map indicating the boundary between Mataram and Cheribon].

349 Anoniem / Anonymous, ca./c. 1756 :
[Kaart van een deel van de Noord-Oostkust van Java, Mataram en Cheribon].
[Map of a part of the North-East Coast of Java, Mataram and Cheribon].

350-351 Hermanus Christiaan Cornelius, W. Berg, J.A. du Bois, B.C. Fransz, J.G. Keijzer, 1802-1803 :
Nieuwe geographische / land kaart / van Alle Compagnies Landen ten westen van Samarang Geleegen [...].
New geographical map / of All Company Lands Situated to the west of Semarang [...].

352 Lt. Visser, 1803 :
Topograhische Land-Kaart / Van het Regentschap Brebes [...].
Topographical Map / Of the Brebes Regency [...].

353 Hermanus Christiaan Cornelius, W. Berg, J.A. du Bois, B.C. Fransz [1796-1802] :
N:o 40. / Topographische Land Kaart / van het Regentschap Pamalang [...].
N:o 40. / Topographical Map / of the Pemalang Regency [...].

354 Pieter Gijsbert Noodt, 1722 :
Plaan / van 't Fortres en / verdere Cetuatie / van / Tagal.
Plan / of the Fort and / further Situation / of / Tegal.

354 Pieter Gijsbert Noodt, 1719/1722 :
Plaan / van het Fort en / omleggende Cituatie / van / Tagal.
Plan / of the Fort and / surrounding Situation / of / Tegal.

355 Anoniem / Anonymous, 1754 :
Plaan van Tagal.
Plan of Tegal.

355 Jan Theunis Busscher, 1807 :
De Klip en de Rheede Tagal.
The Cliff and Roads at Tegal.

356 Johannes Rach [leerling of navolger/pupil or follower], 1765-1770 :
Het Gezigt van Koning Kling Siende na de Preangeslande Een het / Hoog Geberge van Tagal Langs valeije nar Cheribon in Zee Leggende / Op het Grotte Eijland Iava.
Prospect of King Kling Looking towards the Preanger Uplands And the / High Mountains of Tegal stretching along the valleys into the Sea Situated / On the Great Island of Java.

356 Johannes Rach, 1770-1775 :
Het Gezigt van het Fort Tagal Leggende op het Eijland / Groot Yava aan de Noord Oost Zijde.
View of the Fort of Tegal Situated on the Island / of Java Major on the North East Side.

357 Johannes Rach, 1770-1775 :
Het Gezigt van het Fort Paccalonga Leggende op het / Eijland Groot Yava Aan de Noord Oost Zijde.
View of the Fort of Pekalongan Situated on the / Island of Java Major On the North East Side.

357 Jan Theunis Busscher, 1807 :
De Rheede Pakkalongang en de Laadplaats Oeloedjamie.
The Pekalongan Roads and the Loading Station of Oeloedjami.

358 Hermanus Christiaan Cornelius, W. Berg, J.A. du Bois, B.C. Fransz, J. Kuijpers, D. van den Berg, 1796-1802 :
N:o 36 / Geographische Land-Kaart / Van de Regentschappen Calie Woengoe Candaal Batang Paccalongang en / een gedeelte van het Regentschap Wierra Dissa [...].
N:o 36 / Geographical Map / Of the Regencies of Kaliwoengoe, Kendal, Batang, Pekalongan and / a part of the Wiradesa Regency [...].

359 J.N. Driessen, 1803 :
Geographische Land Kaart / Van het Regentschap Samarang [...].
Geographical Map / Of the Semarang Regency [...].

360 Anoniem / Anonymous, na/after 1748 :
[Kaart van de noordkust van Midden-Java tussen Batang en Japara, met de Karimoendjawa-eilanden].
[Chart of the north coast of Central Java between Batang and Japara, with the Karimoendjawa Islands].

360 Jan Theunis Busscher, 1806 :
De Rheede Samarang.
The Semarang Roads.

361 Bartholomeus Jansz van der Valck, 1698 :
[Platte grond of Afteeckening van de Fortresse tot Samarang, zoo als die nu onderhanden is].
[Plan or Drawing of the Fortress at Semarang as it is now being built].

362-363 Meijndert de Roij, 1695 :
Samarangs Situatie.
The Situation of Semarang.

362 Pieter Gijsbert Noodt, 1722 :
Plaan / van 't Fortres en / verdere Cetuatie / van / Samarang.
Plan / of the Fort and / further Situation / of / Semarang.

363 Pieter Gijsbert Noodt, 1719/1722 :
P[l]aan / van het Fort en omleg / gende Cituatie / van / Samarangh.
Plan / of the Fort and / surrounding Situation / of / Semarang.

364 Anoniem / Anonymous, 1741 :
[Kaart van Semarang en omgeving tijdens de belegering van 1741].
[Map of Semarang and environs during the siege of 1741].

364 Anoniem / Anonymous, ca./c. 1787 :
N:o 5. Project en Plan / Van eene Citadelle welke aan het zuydkant / van de Stad Samarang zoude moeten worden, vide plan N:o 1 Fig: 2.
N:o 5. Project and Plan / For a Citadel to be built on the south side / of the City of Semarang, see plan N:o 1 Fig: 2.

365 Anoniem / Anonymous, ca./c. 1787 :
[1] N:o 1. Fig: 1. / Plan van de stad en omleggende / landeryen van Samarang [...]. [2] Fig: 2. / Generaale plan van versterking voor de stad Samarang / en de stranden tusschen de Samarangsche en Torobaaysche rivieren.
[1] N:o 1. Fig: 1. / Plan of the city and surrounding / lands of Semarang [...]. [2] Fig: 2. / General plan for the fortification of the city of Semarang / and the sea-shores between the Semarang and Torbaja rivers.

366 Anoniem / Anonymous, 1787 :
[1] Plan Van Verbeetering aan de Fortificatien / van Samarang. [2] N:o 4. Figuur 1. / Plan van de stad Samarang, / met de Profillen der / Fortificatien.
[1] Plan For The Improvement of the Fortifications / of Semarang. [2] N:o 4. Figure 1. / Plan of the city of Semarang, / with the Profiles of the / Fortifications.

367 Anoniem / Anonymous, 1787 :
N:o 3. / Kaart relative het project van versterking voor de Samarangsche / riviere en stranden [...].
N:o 3. / Plan of the project for the fortification of Semarang's / rivers and sea-shores [...].

367 Anoniem / Anonymous, 1787 :
Plan N:o 2. / [1] Plan van de Battereyen en van de nieu / we door graaving van de Rivierre voor / het bestek in het Plan N:o 1 / door de Letters G.G. Fig: 2. / Aangewyzen. [2] Tot de constructie van de Batterijen aan de mond der Samarangsche en Terobaaijsche Rivieren en het eind van de nieuwe doorgraawing van de Riviere van Samarang.
Plan N:o 2. / [1] Plan of the Batteries and of the new / outlet of the River as / Shown in the Plan N:o 1 / by the Letters G.G. in Fig. 2. [2] For the construction of the Batteries at the mouth of the Semarang and Torbaja Rivers and at the end of the new channel of the Semarang River.

368 K.F. Busscher, na ca./after c. 1825 :
Plan / of / platte grond / van / Samarang / met dies environs / op een afstand / van 600 R:e Roeden.
Map / or / ground plan / of Semarang / with its environs / to a distance / of 600 R:e Roeden.

368 Hermanus Christiaan Cornelius, 1816 :
Kaart / van den Berg Pergotta genaamt, zijnde Gouvernements Grond / met de daar op geleegen Negorijen en Javaanse Begraafplaatsen [...].
Map / of the Mountain named Bergota, being Government Land / with the Settlements and Javanese Cemeteries situated on the same [...].

369 Anoniem / Anonymous, ca./c. 1805 :
[Kaart van Semarang en omgeving].
[Map of Semarang and environs].

370 Johannes Rach, 1770-1775 :
Het Gezigt van Samarang Leggende op het Eijland / Groot Yava aan de Noord Oost Zijde.
View of Semarang Situated on the Island / of Java Major on the North East Side.

370 Johannes Rach, 1772-1775 :
Het Gezigt van het Huijs Bonjon, of anders Vreedesten, en Luijpatty / Leggende op het Eijland Groot Yava aan de Noord Oost Zijde.
View of Bonjon Manor, or Vreedestein, and Louis de Patty / Situated on the Island of Java Major on the North East Side.

371 E. Holtzhausen, 1805 :
[Vooraanzicht en plattegronden van het nieuw te bouwen stadhuis te Semarang].
[Frontal view and plans of the new town hall to be built at Semarang].

372 Anoniem / Anonymous, 1796-1802 :
Topographische / Land-Kaart / van het Regentschap Damak [...].
Topographical / Map / of the Demak Regency [...].

373 Hermanus Christiaan Cornelius, J.W.B. Wardenaar, J.A. du Bois, A. van Moesberg, A.F. van der Geugten, M.L. Schoof, 1806 :
Geographische Land Kaart / van het Regentschap Japara, Joeana, Pattie, Coedus, en de / Landschappen Tjinkalsewoe en Glongong [...].
Geographical Map / of the Regencies of Japara, Joeana, Pati, Koedoes, and the / Districts of Tjinkalsewoe and Glongong [...].

374 Anoniem / Anonymous, ca./c. 1709 :
[Plan van de nieuw geprojecteerde pagger te Demak].
[Project plan for the new stronghold at Demak].

374 Pieter Gijsbert Noodt, 1722 :
Plaan / van / Qual Damak.
Plan / of / Koeala Demak.

375 Pieter Gijsbert Noodt, 1719/1722 :
Plaan / van / Quall Damak.
Plan / of / Koeala Demak.

375 Johannes Rach, 1770-1775 :
Het Gezigt van het Fort de Mak Leggende op het Eijland / Groot Yava aan de Noord Oost Zijde.
View of Fort Demak Situated on the Island / of Java Major on the North East Side.

376 Jan Theunis Busscher, 1806 :
De / Laad-Plaats / Quaal Damak / en de / Riv:r Boeloes'an.
The / Loading Place of / Koeala Demak / and the River Boeloesan.

376 J. Schmaltz, 1800 :
Carte / de / La Rade de Japara / Pour servir à l'appui du rapport.
Kaart / van / De Rede van Japara / Om te dienen ter ondersteuning van het rapport.
Chart / of / The Roadsted at Japara / To serve as a guidance to the report.

377 Anoniem / Anonymous, ca. 1709 :
Nieuw geprojecteerde Pagger aan de Boom tot Japara.
Project for a new Fortification at the Japara Toll House.

377 Anoniem / Anonymous, ca./c. 1709 :
Caart van Japara.
Plan of Japara.

377 Anoniem / Anonymous, ca./c. 1687 :
[Kaart van Japara].
[Plan of Japara].

378 Pieter Gijsbert Noodt, 1722 :
Plan / van de Forten / en omlegende / cituatien / van / Japara.
Plan / of the Forts / and surrounding situation / of / Japara.

378 Pieter Gijsbert Noodt, 1719/1722 :
Plaan / van de Forten en Bergh / van / Japara.
Plan / of the Forts and Mountain / of / Japara.

379 Naar / After Wouter Schouten, ca./c. 1675 :
De Stadt Iapara op Iava.
The City of Japara in Java.

379 Johannes Rach [leerling of navolger/pupil or follower], 1770-1775 :
Het Gezigt van et Foort Iapara Leggende op het Eijland / Groot Iava aan de Noord Ooost Zijde.
View of Fort Japara Situated on the Island / of Java Major on the North East Side.

380 Hendrik Jacob Wardenaar, 1805 :
De straat van Japara.
The street at Japara.

380 Johannes Rach [leerling of navolger/pupil or follower], 1775-1778 :
T' Fort Japara.
The Fort Japara.

381 Jan Theunis Busscher, 1806 :
D' Archypel van Krimon Java.
The Archipelago of Karimoendjawa.

381 Jan Theunis Busscher, 1806 :
D' Passagie tusschen de Hoek Moeria en 't Eijl:d Mandalique.
The Passage between the Hook of Moeria and the Island of Mondoliko.

382 Jan Willem Bartholomeus Wardenaar, A.F. van der Geugten, E. Adens, 1807 :
Topographische Land / Kaart / van de Regentschappen Rembang en Lassum [...].
Topographical / Map / of the Regencies of Rembang and Lasem [...].

383 Johannes Rach, 1770-1775 :
Het Gezigt van het Fort Ioanna Leggende op het / Eijland Groot Yava aan de Noord Oost Zijde.
View of Fort Joeana Situated on the / Island of Java Major on the North East Side.

383 Anoniem / Anonymous, ca./c. 1709 :
Caarte van Rambangh.
Plan of Rembang.

384 Johannes Rach, 1770-1775 :
Het Gezigt van het Fort Rembang Leggende op / Het Eijland Groot Yava aan de Noord Oost Zijde.
View of Fort Rembang Situated on / The Island of Java Major on the North East Side.

384 Jan Theunis Busscher, ca./c. 1807 :
Kaart / van de Rhede / Rembang / en / Joana.
Chart / of the Roads at / Rembang / and Joeana.

385 Hendrik Jacob Wardenaar, 1805 :
Gesigt op Bonang.
View of Bonang.

385 Jan Theunis Busscher, 1806 :
De Rheede Bonang en Lassem tot Rembang.
The Roads of Bonang and Lasem up to Rembang.

386. . . . De Vorstenlanden / The Princely States

386-387 J.A. Joukes, 1825-1826 :
Figurative Schets / van de / Vorsten-Landen.
Figurative Sketch / of the / Princely States.

386-387 H.P.D. Cortius, 1807 :
Een Zuijdelijk Gedeelte van het Eijland Groot Java.
A Southern Part of the Island of Java Major.

388 Anoniem / Anonymous, na ca./after c. 1784 :
Pan van Het Campement op Oenarang.
Plan of The Encampment at Oengaran.

389 Johannes Rach, 1770-1772 :
Het Gezigt van Salatiga Leggende op het Eijland Groot / Yaava aan de Noord Oost Zijde.
View of Salatiga Situated on the Island of Java / Major on the North East Side.

389 Hubert Joseph Jean Lambert ridder de Stuers, 1821 :
Plan de la Ville de Solo ou / Soura-carta [...].
Plattegrond van de Stad Solo of / Soerakarta [...]
Plan of the City Solo or / Soerakarta [...]

390 A.H.B. von Neidschütz, 1832 :
Plan / van het / Fort te Soerakarta.
Plan / of the / Fort at Soerakarta.

391 Anoniem / Anonymous, ca./c. 1756 :
Plaan / van het Nieuwe Fortres de / Djokjoearta.
Plan / of the New Fortress at / Djokjakarta.

392 Heijmerd van Breda, ca./c. 1790 :
Platte Grond van het Compagnies Fort en van de Sultans Hoff te Djokjocarta [...].
Plan of the Company's Fort and the Sultan's Court at Djokjakarta [...].

393 Johannes Rach, 1770-1772 :
Het Gezigt van het Dalam Sultan Sumatran Leggende op / Het Eijland Groot Yava aan de Noord Oost Zijde.
View of the Dalam Sultan Sumatran Situated on / The Island of Java Major on the North East Side.

393 Anoniem / Anonymous, 1815 :
Plate XXV. / Water Palace at Djocjo Carta.
Figuur XXV. / Waterpaleis te Djokjakarta.

394 Hermanus Christiaan Cornelius, J.W.B. Wardenaar, A.F. van der Geugten, 1805-1807 :
Situatie Plan / Van eenige Oudheden zijnde Bramiensche Tempels welken gevonden / worden in de Javase bovenlanden [...].
Situation Plan / Of some Antiquities being Brahmanic Temples which are to be found / in the Java uplands [..].

394 Hermanus Christiaan Cornelius, J.W.B. Wardenaar, A.F. van der Geugten, 1805-1807 :
Plan / Van eenige Oudheden zynde Bramiensche Tempels welke / gevonden worden in de Javase bovenlanden [...] / bekend onder de benaming van Tjandie Sewoe [...].
Plan / Of some Antiquities being Brahmanic Temples which / are to be found in the Java uplands [..] / known under the name of Tjandi Sewoe [...].

395 Anoniem / Anonymous, 1814 :
Figuratieve Plan / van de ligging der Bramien / sche Oudheden, bij den Inlander / bekent onder de benaming van / Tjandie Borro Boedoer gelegen in 't district de Cadoe.
Figurative Plan / of the location of the Brahmanic / Antiquities, known to the Local Population / under the name of / Tjandi Boroboedoer situated in the district of Kedoe.

395 Anoniem / Anonymous, 1814 :
[Aanzicht van de Tjandi Boroboedoer].
[View of Tjandi Boroboedoer].

396. . . . Noord-Oostkust van Java, oostelijk deel / North-East Coast of Java, eastern part

396 Anoniem / Anonymous, na/after 1774 :
Kaart / Van het Eiland / Groot Java / met alle Verdeelingen [...].
Map / Of the Island of Java Major / with all its Divisions [...].

397 Anoniem / Anonymous, 1706 :
Affbeeldingh Ofte Aanwysing der optoght en marsch gedaan van Sourabaya naa Passourawang onder 't Hooger gezagh van den E: agtb:n H:r Govert Cnoll [...].
Representation Or Explanation of the advance and march from Soerabaja to Pasoeroean done under the High command of the Honourable Govert Cnoll [...].

398-399 Anoniem / Anonymous, na/after 1721 :
Aanwijsingh der Passagies en Marchen / gedaan, Op verschijden tijden [...].
Explanation of the Passages and Marches / done, At different times [...].

400 Anoniem / Anonymous, ca./c. 1780 :
[Kaart van Bali en het oostelijkste deel van Java].
[Map of Bali and the eastermost part of Java].

401 Joris Joostensz Laerle, 1601-1603 :
Aldus vertoont hem de Bocht van Tubon als hier ghemaelt staet alsmen daer opde reede light [...].
Thus the Bay of Toeban presents itself as is depicted here from the anchorage in the roads [...].

401 Pieter Gijsbert Noodt, 1722 :
Plaan / van het / Fort en omlegende / cituatien van / Griesee.
Plan / of the / Fort and surrounding / situation at / Grissee.

402 Pieter Gijsbert Noodt, 1719/1722 :
Plaan / van het fort en omleggen: / Cituatie van / Grisee.
Plan / of the fort and surrounding / Situation of / Grissee.

402 Anoniem / Anonymous, 1787 :
N:o 11. / Grissee.

403 A.C. v. Fleischer, 1788 :
Gesigt Van De Reede Van Grissé [...].
View Of The Roads At Grissee [...].

403 Johannes Rach, 1772-1775 :
Het Gezigt van het Fort Griezee Leggende op / Het Eijland Groot Yava aan de Noord Oost Zijde.
View of Fort Grissee Situated on / The Island of Java Major on the North East Side.

404 Hendrik Jacob Wardenaar, 1805 :
De Straat van de Plaats Grissee naa het Eyland Madura over ziende.
The Street in the Town of Grissee as seen when looking towards the Island of Madoera.

404 Hermanus Christiaan Cornelius, 1810 :
Plan van het Fort Lodewijk.
Plan of Fort Lodewijk.

405 Jan Theunis Busscher, 1810 :
't Eyland Baviaan met de omleggende Eylanden en Droogtens.
The Island of Bawean with the surrounding Islands and Shoals.

405 Hendrik Jacob Wardenaar, 1805 :
Het Eyland de Pavian.
The Island of Bawean.

406 Anoniem / Anonymous, ca./c. 1810 :
[Kaart van het regentschap Soerabaja en omringende landen].
[Map of the Soerabaja Regency and surrounding districts].

407 Pieter Gijsbert Noodt, 1719/1722 :
Caarte / van het Camp tot Wono Cramo / als mede het / vijandelijck Retranchement op / Capoetran.
Map / of the Encampment at Wonokromo / and of / the enemy's Entrenchment at / Kepoetran.

408 Pieter Gijsbert Noodt, 1722 :
Plaan / van het Fort, Retranchement, en / omleggende Cituatie van / Sourabaija.
Plan / of the Fort, Entrenchment, and / surrounding Situation of / Soerabaja.

408-409 Pieter Gijsbert Noodt, 1719/1722 :
Plaan / van het Fort / en Retranchement / van / Sourabaija.
Plan / of the Fort / and Entrenchment / of / Soerabaja.

409 Anoniem / Anonymous, 1776 :
[Plattegrond van de gezaghebberswoning te Soerabaja].
[Plan of the Gezaghebber's residence at Soerabaja].

410 Anoniem / Anonymous, 1787 :
N:o 14. Sourabaija / en omleggende landereijen.
N:o 14. Soerabaja / and surrounding lands.

411 Anoniem / Anonymous, 1787 :
N:o 13. Sourabaija.
N:o 13. Soerabaja.

412 J. Schmaltz, 1801 :
Plan / du Banc & de la Riviere de Sourabaya, / avec les détails nécessaires à l'intelligence / du présent Rapport.
Kaart / van de Ondiepte & van de Rivier van Soerabaja, / met de nodige details ter verduidelijking / van het voorliggende Rapport.
Plan / of the Shoal & of the River of Soerabaja, / with the necessary details for the clarification / of the present Report.

412 Jan Theunis Busscher, ca./c. 1808 :
Kaart / van 't lootsmansvaar / water van Oedjong Panka / tot / Sourabaija.
Chart / of the shipping / channel from Oedjoeng Pankah / to / Soerabaja.

413 J.N. Driessen, 1803 :
Plan / Van De Thans Plaats Staande Battery / En De Nieuwe Ontworpen Aan De Monding / Van de Sourabaya Rivier.
Plan / Of The Presently Existing Battery / And The New One Projected At The Mouth / Of the Soerabaja River.

413 Johannes Rach, 1770-1772 :
Het Gezigt van de Sourabaija Leggende op het Eijlaand / Groot Yava aan de Noord Oost Zijde.
View of Soerabaja Situated on the Island of / Java Major on the North East Side.

414 Hendrik Jacob Wardenaar, 1805 :
Gesigt van de Stadt Sourabaya op de Vlaggestok te Zien.
View of the Town of Soerabaja as Seen from the Flagstaff.

414 Hendrik Jacob Wardenaar, 1805 :
De Westpoort te Sourabaya.
The West Gate at Soerabaja.

415 Hendrik Jacob Wardenaar, 1805 :
Het Huis van Sembang op Sourabaya.
The House on Simpang at Soerabaja.

415 Hendrik Jacob Wardenaar, 1805 :
De Thuyn van den Captayn Chinees Hanjanpit te Sourabaya.
The Garden of the Captain of the Chinese, Han Tjiang Pit at Soerabaja.

416 Hendrik Jacob Wardenaar, 1805 :
Goenoeng Zarie met het omleggende Land en de Berg Artjoeno agter Sourabaya.
Goenoeng Sahari with the surrounding Lands and Mount Ardjoeno beyond Soerabaja.

416 Hendrik Jacob Wardenaar, 1805 :
Thuynhuis van den Lieutenant Chinees van Sourabaya.
The Garden House of the Lieutenant of the Chinese at Soerabaja.

417 Hendrik Jacob Wardenaar, 1805 :
De Land's Douwe Conto-May met het gebergte Gabi en Artjoeno.
The Landscape at Gontomajang with Mount Kawi and Mount Ardjoeno.

418 B. Holgard, 1820-1825 :
Etablissement Militaire de Malang.
Militaire Post te Malang.
Military Post at Malang.

418 Hendrik Jacob Wardenaar, 1805 :
De Sandzee op het Gebergte Tenger.
The Sea of Sand in the Tengger Mountains.

419 Anoniem / Anonymous, ca./c. 1707 :
[Kaart van de noordkust van Oost-Java tussen Soerabaja en Panaroekan].
[Chart of the north coast of East Java between Soerabaja and Panaroekan].

420 Pieter Gijsbert Noodt, 1722 :
Plaan / van het Fort / en omlegende / cituatie van / Passerouan.
Plan / of the Fort / and surrounding / situation at / Pasoeroean.

420 Pieter Gijsbert Noodt, 1719/1722 :
Plaan / van het fort, Retranchementen / en omlegge / Cituatie van / Passarouan.
Plan / of the fort, Entrenchments / and surrounding / Situation of / Pasoeroean.

421 Johannes Rach, 1775-1778 :
Pasourouang.
Pasoeroean.

421 Hendrik Jacob Wardenaar, 1805 :
Een Gesigt van de Zuyker Mool te Pasoeroeang / Met het Gebergte Artjoeno.
A View of the Sugar Mill at Pasoeroean / With the Ardjoeno Mountains.

422 Hendrik Jacob Wardenaar, 1805 :
Landsdouwe op het Gebergte Tenger / Ngati Wono genaamt.
An Estate in the Tengger Mountains / by the name of Ngadiwono.

422 Hendrik Jacob Wardenaar, 1805 :
Het Regentschap Probolingo met desselfs Gebergte / an de strand te zien.
The Regency of Probolinggo with its Mountains / as seen from the coast.

423 Hendrik Jacob Wardenaar, 1805 :
De Thuyn van den Regent te Probolingo.
The Regent's Residence at Probolinggo.

423 Hendrik Jacob Wardenaar, 1805 :
De Fortres van Pannaroekan.
The Fort at Panaroekan.

424 Hendrik Jacob Wardenaar, 1805 :
Het Landschap Pannaroekan.
The District of Panaroekan.

424 Hendrik Jacob Wardenaar, 1805 :
Gesigt over de Plaats Pannroekan.
View of the Settlement at Panaroekan.

425 Hendrik Jacob Wardenaar, 1805 :
De Berg Rinkit by Pannarokan.
Mount Ringgit near Panaroekan.

425 J. Schmaltz, 1801 :
Projet / D'un Fort / Pour Banjoewangie.
Project / Van een Fort / Voor Banjoewangi.
Project / Of a Fort / For Banjoewangi.

426 Jan Theunis Busscher, 1808-1810 :
D'Rheede Banjoewangie.
The Banjoewangi Roads.

426 Hendrik Jacob Wardenaar, 1805 :
Gesigt van de Plaats het Land en de Gebergten van Banjoewangie met de Straat te zien.
View of the Settlement the District and the Mountains of Banjoewangi as seen together with the Strait.

427 Hendrik Jacob Wardenaar, 1805 :
Gesigt by Katapan door de Straat Baly.
View of the Bali Strait near Ketapang.

427 Hendrik Jacob Wardenaar, 1805 :
De Banditтenplaats Soekaradja op Banjoewangie.
The Bandits' Place at Soekaradja near Banjoewangi.

428 Hendrik Jacob Wardenaar, 1805 :
De Berg Mirabie bij Banjoewangie.
Mount Merapi near Banjoewangi.

428 Hendrik Jacob Wardenaar, 1805 :
De Tempel van Madjanpoeti van binnen te zien.
The Temple of Matjanpoetih seen inside.

429 . . . . Madoera / Madura

429 Pieter Gijsbert Noodt, 1722 :
Plaan / van het Fort en / omlegende Cituati van / Bankallingh in / Madura.
Plan / of the Fort and / surrounding Situation at / Bangkalan in / Madura.

429 Pieter Gijsbert Noodt, 1719/1722 :
Plaan / van het fort en omleggende / Cituatie van Bankallingh / op / Madura.
Plan / of the fort and surrounding / Situation of Bangkalan / in Madura.

430 Hermanus Christiaan Cornelius, 1810 :
Kaart / van de Baay van Sumanap [...].
Chart / of the Bay of Soemenep [...].

431 Hendrik Jacob Wardenaar, 1805 :
Ayermata met den Ingang tot de Grafplaatsen van de Prinsen en Grooten van Madura.
Ajermata with the Entrance to the Tombs of the Princes and Chiefs of Madoera.

431 Hendrik Jacob Wardenaar, 1805 :
Graf van de Pate Mangoen Joethirta op Goenoeng Asta te Soemanap.
The Tomb of the Patih Mangoen Joethirta on Goenoeng Asta at Soemenep.

432 . . . . Beknopte Bibliografie / Select Bibliography

Colofon / Colophon

Uitgevers/Publishers:
Uitgeverij Asia Maior/Atlas Maior (AM), Voorburg, in samenwerking met/in collaboration with:
Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap/Royal Dutch Geographical Society (KNAG), Utrecht;
Nationaal Archief/Netherlands National Archives (NA), 's-Gravenhage/The Hague;
Explokart/Universiteit Utrecht, Faculteit Geowetenschappen/Utrecht University, Faculty of Geosciences (UU), Utrecht.

Tekst/Text:
dr. G.J. Knaap, 's-Gravenhage/The Hague (inleidende hoofdstukken/introductory chapters); drs. J.R. van Diessen, Asia Maior/Atlas Maior, Voorburg (kaartbijschriften/map captions).

Samenstelling en onderzoek/Design and research:
dr. G.J. Knaap; drs. J.R. van Diessen (AM); mevr. W. Leijnse (AM);
dhr. M.P.B. Ziellemans (MaxZ).

Projectcoördinatie/Project co-ordination:
Nationaal Archief/Netherlands National Archives: dr. M.W. van Boven, Algemeen Rijksarchivaris/Archivist-General; dhr. G.G.J. Boink, archivist/Archivist.
Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap/Royal Dutch Geographical Society: drs. E.A.G. Postma, directeur-secretaris/Director and Secretary.
Explokart/Universiteit Utrecht, Faculteit Geowetenschappen/Utrecht University, Faculty of Geosciences: dr. P.C.J. van der Krogt, hoofd van het historisch-cartografisch onderzoeksprogramma URU-Explokart/Head of the URU-Explokart Research Program in the History of Cartography.
Uitgeverij Asia Maior/Atlas Maior: drs. J.R. van Diessen, hoofdredacteur/Editor-in-Chief.

Redactionele adviezen/Editorial advice:
prof.dr. G. Schilder (Explokart/UU); dhr. G.G.J. Boink (NA); drs. M. de Bruijn, Jakarta.

Vertalingen Nederlands-Engels/Dutch-English translations:
mevr. R. Robson-McKillop, Leiden.

Origineel kaart- en beeldmateriaal/Original maps and illustrations:
Arsip Nasional Republik Indonesia/National Archives of the Republic of Indonesia, Jakarta, drs. Dj. Utomo; mevr. drs. M. Lohanda; dhr. E. Bastaman; dhr. M. Asichin; dhr. Bakat.
Asia Maior/Atlas Maior, Voorburg.
Atlas van Stolk, Rotterdam, drs. J.C. Nix.
Biblioteca Medicea Laurenziana, Firenze/Florence, mevr. dr. F. Arduini.
Bibliothèque nationale de France/National Library of France, Paris, Département des Cartes et Plans, mevr. dr. H. Richard.
British Library, London, mevr. C. Holmes; mevr. S. Williams.
Centrale Bibliotheek Rotterdam/Rotterdam Central Library, Rotterdam, dr. A.H. van der Laan.
Koninklijk Instituut voor de Tropen/Royal Tropical Institute, Tropenmuseum, Amsterdam, drs. J.H. van Brakel; mevr. I. Eggink.
Library of Congress, Washington D.C., Geography and Map Division, dhr. J.A. Flatness.
Maritiem Museum Rotterdam/Rotterdam Maritime Museum, Rotterdam, drs. P.J. Klapwijk; drs. S. de Meer.
Nationaal Archief/Netherlands National Archives, 's-Gravenhage/The Hague, dr. M.W. van Boven; dhr. G.J.J. Boink.
Nederlands Scheepvaartmuseum/Netherlands Maritime Museum, Amsterdam, dhr. B. Lahr.
Österreichische Nationalbibliothek/National Library of Austria, Wien/Vienna, mevr. dr. J. Rachinger; dhr. Mag. J. Mokre.
Perpustakaan Nasional Republik Indonesia/National Library of the Republic of Indonesia, Jakarta, dhr. D.P. Rachmananta; dhr. G. Soegito MSc; drs. Widiyanto.
Rijksmuseum, Amsterdam, mevr. drs. C. van der Harten; mevr. drs. E. de Graaf.
Rijksmuseum voor Volkenkunde/National Museum of Ethnology, Leiden, mevr. M. Koek.
Société de Géographie, Paris, dhr. M. Dagnaud.
United Kingdom Hydrographic Office, Taunton, mevr. E. Hill.
Universiteitsbibliotheek/University Library UvA, Amsterdam, Afd. Kaarten en Atlassen/Atlas and Map Division, drs. J.W.H. Werner; dhr. W.J. van Stormbroek.
Universiteitsbibliotheek/University Library, Gent, dr. S. Van Peteghem; mevr. I. Van Nieuwerburgh.
Universiteitsbibliotheek/University Library, Leiden, Collectie Bodel Nijenhuis, drs. M. Storms.
Westfries Museum, Hoorn, drs. C. Bakker.

Digitaal opnemen van origineel kaart- en beeldmateriaal/Digital scanning and photography of original maps and illustrations:
Arsip Nasional Republik Indonesia, Jakarta, dhr. Bakat.
Fotogalerie No. 5, Leeuwarden, dhr. A.E.B. Aartsen.
MaxZ, Middelburg, dhr. M.P.B. Ziellemans.
Stratapreservation, 's-Gravenhage/The Hague, mevr. C. van Dongen; dhr. J.A. den Hollander.

Digitale bewerking van origineel kaart- en beeldkaartmateriaal, layout en overige technische voorbereiding/Digital adaption of original maps and illustrations, layout and other pre-press preparations:
MaxZ, Middelburg, M.P.B. Ziellemans.
Zrinski Printing & Publishing House, Čakovec, Kroatië/Croatia, dhr. T. Horvat.

Drukwerk, binden, afwerking/Printing, binding, finishing:
Zrinski Printing & Publishing House, Čakovec, Kroatië/Croatia, dhr. Ž. Megla, mevr. K. Barbarić, dhr. T. Horvat.

Eindredactie/Editor-in-Chief:
drs. J.R. van Diessen, Voorburg.

Alle rechten voorbehouden/All rights reserved.
© Uitgeverij Asia Maior/Atlas Maior, Voorburg 2007.
© Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap, Utrecht 2007.
© Nationaal Archief, 's-Gravenhage/The Hague 2007.
© Explokart/Universiteit Utrecht, Faculteit Geowetenschappen/Utrecht University, Faculty of Geosciences 2007.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten met betrekking tot de illustraties volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Bij enkele kaarten en topografische afbeeldingen bleek het niet mogelijk de huidige rechthebbenden te traceren. Degene die meent in deze gevallen zekere rechten te kunnen doen gelden, kan zich alsnog tot de uitgever wenden.

Copyrights for illustrations reproduced in this publication have been settled in accordance with current law. For some maps and topographical illustrations, however, no present holder of copyrights could be traced. Those able to present founded claims in relation to these cases may forward the same to the publisher.

In de Nederlandse tekst is in hoofdzaak de spelling gebruikt zoals aangegeven in de *Herziene Woordenlijst van de Nederlandse taal in 1990*.

Eerste editie november 2007/First Edition November 2007.

ISBN/EAN: 978-90-74861-27-4.

Uitgeverij Asia Maior/Atlas Maior
Postbus 26 / P.O. Box 26
NL-2270 AA VOORBURG
www.asiamaior.nl
e-mail: amaior@xs4all.nl

Nationaal Archief/Netherlands National Archives
Prins Willem Alexanderhof 20
NL-2595 BE 's-GRAVENHAGE
www.nationaalarchief.nl
e-mail: info@nationaalarchief.nl

Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap/Royal Dutch Geographical Society
Postbus 80123 / P.O. Box 80123
NL-3508 TC UTRECHT
www.knag.nl
e-mail: info@knag.nl

Explokart/Universiteit Utrecht, Faculteit Geowetenschappen/Utrecht University, Faculty of Geosciences
Postbus 80115 / P.O. Box 80115
NL-3508 TC UTRECHT
e-mail: http://cartography.geo.uu.nl/explokart/index.html

MaxZ
Kesteloostraat 23
NL-4331 WL MIDDELBURG
e-mail: maxatmaxz.bz@icloud.com

Java en Madoera is in november 2007 verschenen in een eenmalige, beperkte oplage van 1600 genummerde exemplaren en vormt het tweede deel van de *Grote Atlas van de Verenigde Oost-Indische Compagnie/Comprehensive Atlas of the Dutch United East India Company*.

Java and Madura, which is the second volume of the *Grote Atlas van de Verenigde Oost-Indische Compagnie/Comprehensive Atlas of the Dutch United East India Company*, was published in November 2007 in a limited, single edition of 1600 numbered copies.

HET VOORLIGGENDE EXEMPLAAR HEEFT HET NUMMER/
THE PRESENT COPY BEARS THE NUMB

Voorwoord

Na de facsimile-uitgave van de *Atlas Isaak de Graaf/Atlas Amsterdam*, die in november 2006 verscheen als algemene inleiding tot de serie, is het voorliggende atlasdeel *Java en Madoera* het tweede in de zevendelige *Grote Atlas van de Verenigde Oost-Indische Compagnie* en tevens het eerste regionale deel in deze meerjarige publicatie. Het beoogt een historisch-topografisch beeld te geven van de eilanden Java en Madoera in de tijd van de Verenigde Oost-Indische Compagnie en de onmiddellijk voorafgaande en navolgende jaren tussen ca. 1590 en 1820, aan de hand van een zo compleet mogelijke en relevante selectie van authentieke manuscriptkaarten en -plattegronden, tekeningen, schilderijen en andere topografische afbeeldingen. Het primaire doel hierbij is het toegankelijk maken voor een breed publiek van de rijke nalatenschap op dit terrein in de diverse Nederlandse en buitenlandse archieven en collecties, met speciale aandacht voor de kaartenverzamelingen in het Nationaal Archief, het vroegere Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage.

Dat daarbij gekozen is voor een periode die zo'n twintig jaar verder reikt dan de compagniestijd in letterlijke zin, is in dit geval te rechtvaardigen door de uitzonderingspositie waarin Java en Madoera na de opheffing van de Compagnie in 1799 kwamen te verkeren. Anders dan de meeste overige voormalige compagniesbezittingen, bleven deze eilanden tot laat in de napoleontische tijd gevrijwaard van een Engelse bezetting. Mede doordat geregeld contact met Nederland al sinds 1795 nauwelijks meer mogelijk was, werden in diezelfde periode tot de komst van gouverneur-generaal Herman Willem Daendels (1808-1811) ook geen bestuurlijke veranderingen van betekenis doorgevoerd en kan men deze jaren op Java en Madoera dan ook zonder bezwaar zien als een directe voortzetting van de compagniestijd. Onder Daendels en tijdens het Engelse tussenbestuur van 1811-1816 onder Lieutenant-Governor Thomas Stamford Raffles kwam het zeker wel tot ingrijpende wijzigingen, maar juist die jaren werden uit cartografisch oogpunt van bijzonder belang vanwege de omvangrijke topografische karteringen op grote schaal die toen voor het eerst op Java werden uitgevoerd en kunnen dus om inhoudelijke redenen niet buiten beschouwing worden gelaten.

Deze specifieke benadering houdt een tweetal beperkingen in met betrekking tot de opzet van de uitgave. In de eerste plaats is het opnieuw onontkoombaar dat de inhoud van *Java en Madoera*, net als die van de overige delen van de *Grote Atlas van de Verenigde Oost-Indische Compagnie*, sterk neerlandocentrisch bepaald is. Bijna alle beschikbare kaarten, plattegronden en topografische afbeeldingen van Java en Madoera uit de genoemde periode zijn immers van Nederlandse oorsprong en werden gemaakt om Nederlandse politieke, militaire, commerciële en stedebouwkundige doelen te dienen. Dit geldt zelfs in belangrijke mate voor het kaartmateriaal dat in de jaren 1811-1816 voor het Engelse tussenbestuur werd vervaardigd. De uitvoerders waren ook toen in hoofdzaak Nederlandse landmeters-kaartenmakers en militair ingenieurs, terwijl bovendien na 1811 al spoedig duidelijk werd dat het Nederlandse gezag over de bezittingen in de Indische Archipel op afzienbare termijn hersteld zou worden en de kaartenproductie onder het Engelse bewind dus ook voor de eigen, Nederlandse toekomst in de kolonie van nut zou zijn. In de eigenlijke compagniestijd was van een zelfstandige kartering van Java en Madoera door andere Europese mogendheden natuurlijk vrijwel geen sprake, zeker niet waar het de binnenlanden betrof, terwijl in de inheemse samenlevingen geen cartografie beoefend werd op een wijze vergelijkbaar met de Europese.

Dit neerlandocentrisme in de nagelaten cartografische en topografische documentatie leidt uiteraard tot een inhoudelijk eenzijdig en regionaal onevenwichtig beeld van Java en Madoera in de zeventiende en achttiende eeuw. Weergegeven werden vooral die landsdelen en thema's die door de Compagnie van belang werden bevonden en voor haar dienaren toegankelijk waren, met als consequentie dat niet rechtstreeks door de VOC bestuurde of economisch oninteressante gewesten als Bantam, Cheribon, de Vorstenlanden, Blambangan en heel Madoera in het beschikbare kaart- en beeldmateriaal sterk ondervertegenwoordigd zijn, evenals culturele en andere aspecten van de inheemse maatschappij die niet van praktisch nut voor het compagniesbedrijf waren. Onevenredig veel aandacht daarentegen was er voor die delen die al in een vroeg stadium onder Nederlands gezag kwamen en militair en commercieel van grote betekenis werden, dus het 'Koninkrijk Jacatra' met het Aziatisch bestuurscentrum Batavia en in mindere mate de Preanger landen en het gouvernement Noord-Oostkust van Java. Anderzijds geeft die eenzijdigheid en onevenwichtigheid wel een authentiek beeld van de vroeg-koloniale kijk op land en samenleving van Java en Madoera, terwijl hun voor die tijd goede kwaliteit en grote aantal de bewaard gebleven Nederlandse kaarten, plattegronden en topografische afbeeldingen nu van uitzonderlijk belang maken als primaire documentatie van deze periode in de gezamenlijke geschiedenis van Indonesië en Nederland.

De tweede begrenzing ligt in de keuze om deze uitgave te realiseren in de vorm van een atlas van hoogwaardige facsimile-reproducties en dus het authentieke kaart- en beeldmateriaal centraal te stellen. Het is in dit verband zinvol te benadrukken dat deze opzet niet beoogt aan de hand van dit materiaal Java's en Madoera's geschiedenis in de zeventiende en achttiende eeuw te behandelen - met andere woorden de kaarten en tekeningen toe te passen als thematische en topografische illustraties bij een historisch overzicht. Het gaat hier juist om het omgekeerde: de inhoud van dit atlasdeel wordt in de eerste plaats bepaald door de beschikbare nalatenschap aan kaarten en topografische afbeeldingen uit die periode, waarbij de huidige kennis van de vroeg-koloniale geschiedenis van deze regio wordt gebruikt bij de toelichtingen op de reproducties. Naast de hiervoor genoemde inhoudelijke en regionale onevenwichtigheden betekent dit uitgangspunt in praktische zin onder meer dat het inleidende teksthoofdstuk over de geschiedenis van Java en Madoera in de compagniestijd door dr. Gerrit J. Knaap beperkt moet blijven tot een behandeling van de hoofdlijnen. Het is allereerst bedoeld om de lezer een algemene historische context te bieden voor een begrip van de tijd, de plaats en de omstandigheden van ontstaan van het opgenomen kaart- en beeldmateriaal. Hetzelfde geldt voor de kaartbijschriften en overige begeleidende teksten, die om praktische redenen elk ook slechts enkele aspecten van de opgenomen kaarten, plattegronden en tekeningen onder de aandacht kunnen brengen.

In tegenstelling tot het inleidende atlasdeel, de *Atlas Isaak de Graaf/Atlas Amsterdam*, ligt de nadruk daarbij in *Java en Madoera* en de volgende regionale delen meer op de historische en (historisch-)topografische dan op de historisch-cartografische inhoud. Zo wordt hier in de inleiding niet opnieuw aandacht besteed aan de ontwikkeling van het cartografisch bedrijf van de VOC, die in de *Atlas Isaak de Graaf/Atlas Amsterdam* al uitvoerig aan de orde is gekomen. In de bijschriften wordt de gestandaardiseerde notitie van de carto-bibliografische gegevens doorgaans gevolgd door een korte vermelding en verklaring van de weergegeven locatie, regio of gebeurtenis en de betekenis daarvan voor de Compagnie, met in voorkomende gevallen een aanvulling met betrekking tot de herkomst en de maker van de desbetreffende kaart, plattegrond of topografische tekening. Bij de reproductie in facsimile is het leidende beginsel geweest dat de kaarten, plattegronden en topografische afbeeldingen steeds op een zodanige grootte dienen te worden weergegeven, dat alle inschriften goed leesbaar zijn. Bij de gegeven beperkingen van het bladformaat en de omstandigheid dat veel originelen zelf naar tegenwoordige begrippen zeer grote afmetingen hebben en bovendien vaak vergezeld gaan van uitvoerige legenda's en andere verklaringen, is het helaas onvermijdelijk dat kaarten en plattegronden in voorkomende gevallen gedraaid of over meerdere atlasbladen verdeeld worden en de bijschriften deels doorlopen naar de voorafgaande of volgende bladen.

Voor zover de kaarten en topografische afbeeldingen in origineel geen titels dragen, zijn deze in de meeste gevallen afgeleid van de titelomschrijvingen zoals deze voorkomen in de officiële catalogi van de betrokken collecties, in het geval van het Nationaal Archief dus in de eerste plaats de inventarissen van de kaartenverzamelingen in het Algemeen Rijksarchief samengesteld door P.A. Leupe (1867) en S.P. l'Honoré Naber (1914). Voor het overige omvat de standaardnotitie van de kaartgegevens in de bijschriften, conform die in de *Atlas Isaak de Graaf/Atlas Amsterdam,* de vermelding van de maker en het jaartal, de titel, de opgegeven schaal (van de originele kaart, niet van de reproductie), de indeling van het kaartblad in kaarten, inzetkaarten en profielen (deze laatste, algemene term omvat ook aanzichten in opstand, doorsneden, kustprofielen, etc.), de gebruikte technieken en afmetingen, de oriëntatie (t.o.v. de normale leesrichting van de kaart), eventuele inhoudelijk relevante aantekeningen op verso, en een transcriptie, voor zover van toepassing, van de legenda's, uitgebreide titels en andere verklarende teksten op de kaart. Deze gegevens zijn deels vermeld volgens de opgaven door de betrokken instellingen; met onderlinge verschillen in wijze van notitie is geen rekening gehouden. Naar het gebruik in de historische cartografie is de informatie die rechtsreeks aan de kaart ontleend kan worden zoveel mogelijk in de authentieke vorm weergegeven, inclusief alle onregelmatigheden en fouten in de spelling, en zijn alle overige, indirect verkregen gegevens tussen rechte teksthaken geplaatst. Om de vaak zeer inconsequent gespelde geografische namen in de originele Nederlandse kaarttitels begrijpelijk te maken voor de niet-Nederlandse lezer, is in de Engelse vertaling van de titels echter steeds de gestandaardiseerde Nederlandse spelling uit de laat-koloniale periode toegepast. Voor een algemeen overzicht van geografische namen in de Nederlandse kaarten van Java en Madoera uit de compagniestijd en hun transcriptie naar de moderne Nederlandse, Indonesische en internationale benamingen wordt verwezen naar het register in de *Atlas Isaak de Graaf/Atlas Amsterdam*.

De nadruk op de beschikbaarheid van *authentiek* kaart- en beeldmateriaal als leidend criterium voor de opzet van het voorliggende atlasdeel houdt mede in dat dit alleen tot stand heeft kunnen komen dankzij de ruimhartige medewerking van tal van openbare instellingen in binnen- en buitenland met belangrijke collecties op het gebied van de Nederlandse koloniale cartografie en landbeschrijving. Daartoe behoort in de eerste plaats het Nationaal Archief, tezamen met het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap en Explokart/Universiteit Utrecht tevens partner in deze uitgave, waar onze welgemeende dank uitgaat naar de Algemeen Rijksarchivaris dr. Maarten W. van Boven en zijn staf. Hetzelfde geldt ten aanzien van de overige betrokken instanties in Nederland in gelijke mate voor de directies en medewerkers, individueel genoemd in het *Colofon*, van het Tropenmuseum/Koninklijk Instituut voor de Tropen te Amsterdam, de Universiteitsbibliotheken te Leiden, Amsterdam (UvA) en Utrecht, de Centrale Bibliotheek Rotterdam, het Maritiem Museum Rotterdam, het Rijksmuseum Amsterdam, het Nederlands Scheepvaartmuseum Amsterdam, de Atlas van Stolk te Rotterdam, het Rijksmuseum voor Volkenkunde te Leiden en het Westfries Museum te Hoorn. Speciale vermelding in dit verband verdient ook prof.dr. Günter Schilder, Explokart/Universiteit Utrecht, voor zijn onontbeerlijke adviezen op het terrein van de historische cartografie en zijn actieve hulp bij het onderzoek naar en de selectie van het kaartmateriaal voor deze atlas.

Buiten Nederland dienen in het bijzonder te worden genoemd de Universiteitsbibliotheek Gent (dhr. S. Van Peteghem, mevr. I. Van Nieuwerburgh), de British Library in Londen (mevr. Christine Holmes, mevr. Sarah Williams), het United Kingdom Hydrographic Office in Taunton (mevr. Elizabeth Hill), de Österreichische Nationalbibliothek in Wenen (Mag. Jan Mokre), de Biblioteca Medicea Laurenziana te Florence (mevr. dr. Franca Arduini), de Library of Congress in Washington (dhr. James A. Flatness) en de Bibliothèque nationale de France in Parijs. Zoals beschreven in de *Atlas Isaak de Graaf/Atlas Amsterdam*, bezit de laatstgenoemde instelling waarschijnlijk de grootste en meest gevarieerde collectie VOC-kaarten buiten Nederland, deels als resultaat van de overbrenging van de Nederlandse koloniale kaartendepots naar Parijs na de inlijving van het Koninkrijk Holland bij het Franse keizerrijk in 1810, voor een deel ook door aankopen later in de negentiende eeuw bij onder meer de Amsterdamse firma Frederik Muller & Co. Onze grote erkentelijkheid voor haar medewerking bij het onderzoek ter plaatse en de beschikbaarstelling van materialen voor reproductie geldt hier mevr. dr. Hélène Richard, hoofd van het Département des Cartes et Plans.

Preface

The present atlas volume, *Java and Madura*, is the immediate successor to the facsimile publication of the *Atlas Isaak de Graaf/Atlas Amsterdam* which appeared in November 2006 as the general introduction to the seven-volume series *Comprehensive Atlas of the Dutch United East India Company,* and it is the first regional volume in this multi-volume publication. Its purpose is to present a historical-topographical picture of the islands of Java and Madura in the time of the Dutch United East India Company (*Verenigde Oost-Indische Compagnie*, VOC) and in the years immediately preceding and succeeding this period, hence between c. 1590 and 1820, on the basis of a wide and representative selection of authentic manuscript maps, town and ground plans, drawings, paintings and other topographical depictions. Its primary goal is to the make the rich legacy in this field preserved in various Dutch and foreign archives and collections accessible to a broad public. In this endeavour, pride of place goes to the map collection in the *Nationaal Archief* , the former *Algemeen Rijksarchief,* in The Hague.

The fact that a period has been chosen which stretches some twenty years beyond the Company era proper can be justified in this instance by the particularity of the position of Java and Madura after the VOC was liquidated in 1799. In contrast to most of the other former Company possessions, these islands were not occupied by the English until deep into the Napoleonic era. At the same time, because regular contact with the Netherlands was virtually impossible after 1795, no significant administrative changes were introduced until the arrival of Governor-General Herman Willem Daendels (1808-1811), and consequently there can be no objection to assuming in Java and Madura a direct continuation in this period of the situation as it was in the time of the Company. There certainly were far-reaching changes under Daendels and during the time of the English Interregnum of 1811-1816 under Lieutenant-Governor Thomas Stamford Raffles, but pertinently it so happens that from a cartographical point of view precisely these years were of great importance because of the extensive large-scale topographical mapping which was then carried out in Java for the very first time, and therefore cannot reasonably be overlooked.

This specific approach has two inherent limitations with respect to the way in which this publication has been set up. First and foremost it is again inevitable that the content of *Java and Madura*, just as the other volumes in the *Comprehensive Atlas of the Dutch United East India Company*, will be heavily Dutch-centric. Virtually all the maps, plans and topographical drawings of Java and Madura in the period covered are of Dutch origin and were made to serve Dutch political, military, commercial, and town-planning purposes. To an important extent, the same can be said for the cartographical material which was produced in the period of the English Interregnum, during 1811-1816, as most of the makers at that time still were Dutch surveyors, map-makers and military engineers. Moreover, after 1811 it became soon apparent that Dutch authority over the Company's former possessions in the Malay Archipelago would be restored within the foreseeable future and that the cartographical production under English Government would therefore also be useful to the Dutch future in the colony. In the time of the Company proper, it was naturally unthinkable that there would be any independent map-making of Java and Madura by other European powers, most certainly not when this would have had entailed journeys to the interior of the islands. Indigenous map-making in a manner comparable to European cartography at that time did not exist in Java and Madura.

The Dutch-centrism in the legacy of the cartographical and topographical documentation leads inevitably to one-sidedness in content and a regional imbalance in the picture of Java and Madura in the seventeenth and the eighteenth centuries. The most frequently depicted topics are regions and themes which were significant to the Company and were accessible to its officials. Consequently, those parts that were not directly ruled by the VOC or were of little economic interest, such as Banten, Cirebon, the Princely States, Blambangan, and the whole of Madura, are seriously underrepresented in the cartographical and illustrative material. The same remarks apply to the cultural and other aspects of the indigenous society which had no practical relevance to the Company and its commercial exploits. Conversely, disproportionate attention was paid to those regions which fell under the direct authority of the Dutch at an early stage and were imbued with a commercial and military importance. Foremost this applies to the *Koninkrijk Jacatra* (the Kingdom of Jacatra) with the seat of the administrative headquarters in Asia, Batavia, and to a lesser extent to the Priangan districts and the *Gouvernement* of the North-East Coast of Java. Nevertheless, it must be admitted that this unilateralism and disproportion do offer an authentic picture of the early-colonial view of the land and people of Java and Madura. The thousands of maps, plans and topographical drawings still extant from this period, most of which are of a remarkably good quality for their time, are now of extraordinary importance as primary documentation material in the mutual history of Indonesia and the Netherlands.

The second limitation lies in the choice of realizing this publication in the form of an atlas of high-quality facsimile reproductions, which involves giving pride of place to the authentic cartographical and pictorial material. In this context, it is important to stress that in this form the aim is not to present the history of Java and Madura in the seventeenth and eighteenth centuries on the basis of this material - in other words to use the maps and drawings as thematic or topographical illustrations to a historical survey. In fact, the opposite is true: the content of this atlas is primarily determined by the legacy available in maps and topographical drawings from the period, in addition to which the contemporary knowledge of the earlycolonial history of this region is used in the commentaries on the reproductions. Besides the imbalances as regards content and region just mentioned, practically speaking, this point of departure means that the introductory chapter about the history of Java and Madura in the time of the Company by Dr. Gerrit J. Knaap must be limited to a discussion of the main themes. Its principal purpose is to provide the reader with a general historical context by which to understand the period, the place and the circumstances of the origins of the cartographical and artistic material included. The same generally applies to the notes on the maps and the other introductory texts, which for practical reasons as a rule have to restricted to only a few aspects of the maps, plans and drawings shown in reproduction.

In contrast to the introductory atlas volume, the *Atlas Isaak de Graaf/Atlas Amsterdam*, the emphasis in *Java and Madura* and in the subsequent regional volumes will be placed on the historical and (historical-)topographical content rather than on the history of cartography. Consequently, in the introductory chapter no fresh attention will be paid to the development of the cartographical work of the VOC, which has already been examined in great detail in the *Atlas Isaak de Graaf/Atlas Amsterdam*. In the remarks, the standardized annotations of the carto-bibliographical data as a rule are followed by a short mention and explanation of the location, region or event reproduced and its significance to the Company. In certain cases this has been supplemented by information about the origins of the maker of the particular map, plan or topographical drawing. When reproducing in facsimile, the leading principal has been that the maps, plans and topographical drawings ought to be presented on a format large enough to ensure that all inscribed notes are legible. Unfortunately, because of the given limitations of the page format and the circumstance that many of the originals by themselves are of rather extraordinary size and in addition have often been provided with detailed legends and other explanatory remarks by their makers, inevitably maps and plans in some instances either had to be rotated or spread over several sheets in the atlas, while the captions sometimes had to be extended onto the preceding or the following pages.

To the extent that the maps and topographical drawings bear no original title, the latter as a rule have been adopted from the title descriptions as noted in the official catalogues of the collections concerned. Therefore in the case of the *Nationaal Archief*, such secondary titles for the most part originate from the inventories of the map collections in the *Algemeen Rijksarchief* compiled by P.A. Leupe (1867) and S.P. l'Honoré Naber (1914). Otherwise, the standard annotations on the cartographical data, just as those in the *Atlas Isaak de Graaf/Atlas Amsterdam*, contain information about the maker and date; the title; the scale given (of the original map, not of the reproduction); the division of the map sheet into maps, inset maps and profiles (the last, general term also containing the views in vertical elevation, cross-sections, coastal profiles and the like); the technique used and the measurements; the orientation (in relation to the normal reading position of the map); and, where they are given, any notes relevant to the content written on the back of the map and a transcription, where this is applicable, of the legends, extended titles and other explanatory texts on the map. Some of these data are noted according to the commissions by the institutions involved; mutual differences in the manner of the notation have not been taken into account. According to the usages of historical cartography, the information obtained directly from the map has been presented keeping as close to the authentic form as possible, including all the irregularities and mistakes in the spelling, and all the remaining, indirectly obtained data have been put in brackets. In order to make the often highly inconsequent spelling of the geographical names in the original Dutch map titles legible to the non-Dutch reader, in the spelling in the English translation of the title, the standardized Dutch spelling of the late colonial era has been used. For a general overview of the geographical names on Dutch maps of Java and Madura from the Company era and their transcription into modern Dutch, Indonesian and international appellations, it is recommended the reader refer to the general index in the *Atlas Isaak de Graaf/Atlas Amsterdam*.

The emphasis on the use of *authentic* cartographical and illustrative material as the chief criterion adhered to in the arrangement of this atlas volume implies that its realization could not have been achieved but for the generous co-operation of a number of public bodies, both domestic and foreign, with important collections in the fields of Dutch colonial cartography and geography. The one taking pride of place in the Netherlands is the *Nationaal Archief*, the Netherlands National Archives which in conjunction with the *Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap* (Royal Dutch Geographical Society) and Explokart/Utrecht University are also partners in this publication. We should like to express our sincere gratitude to the *Algemeen Rijksarchivaris*, Dr. Maarten W. van Boven and his staff. Equally, our heartfelt thanks concern the other Dutch institutions contributing to this project, including the boards and staff (mentioned individually in the *Colophon*) of the *Tropenmuseum/Koninklijk Instituut voor de Tropen* in Amsterdam; the University Libraries of Leiden, Amsterdam (UvA) and Utrecht; the *Centrale Bibliotheek Rotterdam*; the *Maritiem Museum Rotterdam*; the *Rijksmuseum Amsterdam*; the *Nederlands Scheepvaartmuseum Amsterdam*; the *Atlas van Stolk* in Rotterdam; the *Rijksmuseum voor Volkenkunde* in Leiden; and the *Westfries Museum* in Hoorn. Special mention must be made of Professor Günter Schilder, Explokart/Utrecht University, for his unstinting and invaluable advice in the field of the history of cartography and his active assistance in the research into and the selection of the cartographical material in this atlas.

Beyond the Netherlands, it is imperative to mention Gent University Library (Dr. S. Van Peteghem, Mrs. I. Van Nieuwerburgh); the British Library in London (Mrs. Christine Holmes, Mrs. Sarah Williams); the United Kingdom Hydrographic Office in Taunton (Mrs. Elizabeth Hill); the *Österreichische Nationalbibliothek* in Vienna (Mag. Jan Mokre); the *Biblioteca Medicea Laurenziana* in Florence (Dr. Franca Arduini); the Library of Congress in Washington DC (Mr. James A. Flatness); and the *Bibliothèque nationale de France* in Paris. As has been intimated in the *Atlas Isaak de Graaf/Atlas Amsterdam*, the last-mentioned institution possesses what is possibly the largest and most varied collection of VOC maps outside the Netherlands. In part this is attributable to the transfer of the Dutch colonial map deposits to Paris after the incorporation of the Kingdom of Holland in the French Empire in 1810, but also to its purchases later in the nineteenth century from such firms as Frederik Muller & Co. of Amsterdam. For her co-operation in our research in Paris and her kind assistance in the provision of materials for reproduction we are greatly indebted to Dr. Hélène Richard, head of the *Département des Cartes et Plans*.

Speciale vermelding moet verder worden gemaakt van de uiterst waardevolle bijdragen aan dit atlasdeel door twee instanties in Indonesië, het Arsip Nasional Republik Indonesia (ANRI, Nationaal Archief van de Republiek Indonesië) en de Perpustakaan Nasional Republik Indonesia (PNRI, Nationale Bibliotheek van de Republiek Indonesië), beide in Jakarta. Het ANRI is de opvolger van het voormalige Landsarchief in Nederlands-Indië, waar in 1905 en volgende jaren de toenmalige landsarchivaris dr. F. de Haan de onder zijn voorganger mr. J.A. van der Chijs begonnen kaartenverzameling belangrijk aanvulde en ordende tot een samenhangend geheel en van een systematische beschrijving voorzag. Deze laatste werd neergelegd in een handgeschreven inventaris onder de titel *Catalogus der Kaartenverzameling behoorend tot 's Lands Archief te Weltevreden*, waarvan in 1986 en 2002 door het ANRI enigszins verkorte Indonesische en Engelse vertalingen zijn uitgebracht. Dr. De Haans verzameling van uiteindelijk ca. 1100 kaarten en plattegronden is tegenwoordig nog vrijwel compleet aanwezig in het ANRI en vormt daar nu de ruggegraat van de cartografische collectie met betrekking tot de koloniale periode van de zeventiende eeuw tot ca. 1870. Deze bevat een groot aantal belangwekkende kaarten en plattegronden uit de VOC-tijd die indertijd niet in kopie naar patria zijn gezonden, vooral van Batavia en Ommelanden, en dus als unica onontbeerlijk zijn voor de presentatie van een compleet kaartbeeld van Java en Madoera in de zeventiende en achttiende eeuw. Samenstellers en uitgever prijzen zich dan ook bijzonder gelukkig dat zij zonder voorbehoud hebben mogen putten uit deze bron en op deze wijze de atlas, door het opnemen van meer dan honderd kaarten uit de ANRI-collectie, inhoudelijk een grote meerwaarde hebben kunnen geven. Hun grote dank daarvoor gaat uit naar de directeur drs. Djoko Utomo en zijn medewerkers, onder wie speciaal te noemen zijn mevr. drs. Mona Lohanda, dhr. Enco Bastaman, dhr. M. Asichin en dhr. Bakat.

Niet minder bijzonder en belangrijk is de bijdrage van de Nationale Bibliotheek van Indonesië. In de PNRI-collectie bevindt zich een deel van de nagelaten verzamelingen van het in 1778 opgerichte Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, waaronder een collectie van in totaal 202 topografische tekeningen van locaties en objecten in Batavia en tal van andere VOC-vestigingen op Java, in Japan, Ceylon, Voor-Indië en aan de Kaap door de van oorsprong Deense kunstenaar en artillerist in compagniesdienst Johannes Rach (1720-1783). Voor diens uitvoerige biografie en een overzicht van zijn werk moet hier kortheidshalve worden volstaan met een verwijzing naar de publicaties van mevr. J. de Loos Haaxman, *Johannes Rach en zijn werk* (Batavia 1928), en Max de Bruijn e.a., *Johannes Rach 1720-1783. Artist in Indonesia and Asia* (Jakarta en Amsterdam 2001). Van belang in het kader van deze atlas is vooral Rachs werkzaamheid in de periode tussen 1762, toen hij als kanonnier dienst nam bij de Compagnie en via de Kaap naar Batavia werd gezonden, en 1783, het jaar van zijn overlijden in Batavia. Als militair bereikte Johannes Rach het hoogtepunt van zijn loopbaan in 1779, met zijn benoeming tot majoor in 's Compagnies Artilleriecorps. Veel belangrijker werd echter zijn carrière als kunstenaar, die hem na aankomst in Batavia in 1764 binnen enkele jaren een positie bracht als de onofficiële 'hoftekenaar' van de prachtlievende gouverneur-generaal Petrus Albertus van der Parra (1761-1775). Mede dankzij diens beschermheerschap en later ook dat van zijn opvolgers Jeremias van Riemsdijk (1775-1777), Reinier de Klerk (1777-1780) en Willem Arnold Alting (1780-1796), werden Johannes Rachs topografische stadsgezichten en landschappen ongekend populair bij de Bataviase compagnieselite - zozeer zelfs, dat hij in zijn latere periode een atelier met meerdere leerlingen en kopiisten onderhield om aan de vraag te kunnen voldoen. Veel van de honderden aan Johannes Rach toegeschreven tekeningen die zich tegenwoordig nog in diverse openbare collecties bevinden, naast die van de PNRI onder meer in het Rijksmuseum Amsterdam, het Maritiem Museum Rotterdam en de Atlas van Stolk te Rotterdam, zijn in werkelijkheid dan ook kopieën door leerlingen en navolgers.

Het meeste van Rachs originele werk is indertijd in Batavia gebleven en werd daar vanaf het eind van de negentiende eeuw actief verzameld door het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Uit aankopen en legaten was het Genootschap in de laatste vooroorlogse jaren in het bezit van vijf belangrijke deelcollecties, die zowel Johannes Rachs eigen tekeningen als die van kopiisten bevatten: die van het Bataviaasch Genootschap zelf, met inventarisaanduiding BG, de in 1900 aangekochte collectie en nevencollectie Boursse Wils (BW en BWN), de collectie Van Leeuwen (VL, aangekocht in 1901) en de collectie Adèr (A, geschonken in 1884). Deze collecties bevinden zich tegenwoordig nog vrijwel compleet in de Nationale Bibliotheek van Indonesië, met het genoemde totaal van 202 tekeningen, en zijn in 2000 in samenwerking met het Rijksmuseum Amsterdam in hun geheel gerestaureerd. Waar nodig aangevuld uit de Nederlandse collecties, vormen de ruim honderd tekeningen van Johannes Rach die de PNRI voor opname in *Java en Madoera* beschikbaar stelde, nu een bij benadering compleet overzicht van diens topografische werk met betrekking tot deze eilanden en daarmee een van de hoogtepunten in deze uitgave. Voor hun welwillende toestemming voor publicatie en verdere medewerking, ook aangaande de opname van de overige tekeningen in de nog te verschijnen atlasdelen, is veel dank verschuldigd aan dhr. Dady P. Rachmananta, directeur van de PNRI, en zijn staf, onder wie in het bijzonder dhr. Gardjito Soegito MSc en drs. Widiyanto. Voor zijn waardevolle adviezen en bemiddeling in dezen geldt onze grote erkentelijkheid daarnaast drs. Max de Bruijn, coördinator Rach- en Variaproject voor het Rijksmuseum Amsterdam.

Asia Maior/Atlas Maior, November 2007.

Furthermore, special mention must be made of the extraordinarily valuable contributions to this volume in the atlas series made by two Indonesian institutions: the *Arsip Nasional Republik Indonesia* (ANRI, the National Archives of the Republic of Indonesia) and the *Perpustakaan Nasional Republik Indonesia* (PNRI, the National Library of the Republic of Indonesia), both in Jakarta. ANRI is the successor to the former *Landsarchief in Nederlands-Indië* (Government Archives in the Netherlands Indies), where in 1905 and the years thereafter the then Archivist-General (*Landsarchivaris*), Dr. F. de Haan completed the historical map collection begun by his predecessor J.A. van der Chijs. He made some significant supplements to this project, which eventually was to include all maps and plans from the seventeenth century to about 1870 present at that time in the Government Archives, and organized the collection into a coherent whole, provided with a systematic description. The latter was compiled in the form of a manuscript inventory entitled *Catalogus der Kaartenverzameling behoorend tot 's Lands Archief te Weltevreden* (Catalogue of the Map Collection in the Government Archives at Weltevreden), for which ANRI produced somewhat shortened Indonesian and English translations between 1986 and 2002. Dr. De Haan's collection of roughly 1100 maps and plans is still preserved in the ANRI and now forms the backbone of the cartographical collection for the older colonial period. This contains a large number of interesting maps and plans from the VOC era which were never sent in duplicate to the Netherlands, relating especially to Batavia and its *Ommelanden*, which, in their uniqueness, are indispensable to any effort at presenting a complete cartographical picture of seventeenth- and eighteenth-century Java and Madura. We therefore count ourselves especially privileged for having been permitted to delve into this source unconditionally. As a result, by the inclusion of more than one hundred maps from the ANRI collection, the contents of this atlas have gained immeasurably. For this we are indeed very grateful to the Director, Drs. Djoko Utomo and his staff, among whom we would especially like to mention Drs. Mona Lohanda, Mr. Enco Bastaman, Mr. M. Asichin and Mr. Bakat.

The contribution made by the National Library of the Republic of Indonesia has been no less impressive and significant. Preserved in the PNRI are some major parts of the collections of the *Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen* (the Batavian Society for the Arts and Sciences founded in 1778), including a collection of 202 topographical drawings of locations and objects of interest in Batavia and various other VOC settlements in Java, Japan, Ceylon, the Indian Sub-Continent and the Cape, the work of the Danish-born artist and artillery officer in the service of the Company, Johannes Rach (1720-1783). His detailed biography and a survey of his work can be found in the publications of J. de Loos Haaxman, *Johannes Rach en zijn werk* (Batavia 1928) and of Max de Bruijn *et al.*, *Johannes Rach 1720-1783*. Artist in Indonesia and Asia (Jakarta and Amsterdam 2001). In the context of this atlas, the most relevant part of Rach's life were years between 1762, when he entered the service of the Company as a gunner and was sent to Batavia via the Cape, and 1783, the year of his death in Batavia. Rach reached the zenith of his military career in 1779, when he was promoted to major in the Company's Artillery Corps. However, much more important was his career as an artist, which within a few years of his arrival in Batavia in 1764 had gained him the position of unofficial 'court painter' to the splendour-loving Governor-General Petrus Albertus van der Parra (1761-1775). Partly through his patronage and that of his successors in office, Jeremias van Riemsdijk (1775-1777), Reinier de Klerk (1777-1780) and Willem Arnold Alting (1780-1796), Rach's topographical town views and landscapes grew enormously popular among the Company elite in Batavia – so much so in fact, that in a later period he had his own studio with a number of apprentices and copyists in order to be able to meet the demand. Many of the hundreds of drawings attributed to Rach which are now in various public collections, besides those in PNRI for the most part in the *Rijksmuseum Amsterdam*, the *Maritiem Museum Rotterdam* and the *Atlas van Stolk Rotterdam*, are actually copies by his pupils or imitators.

The bulk of Rach's original work remained in Batavia and from the end of the nineteenth century was actively collected there by the *Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen*. In the final years before the outbreak of the Second World War, acquired through either purchases or legacies, the *Genootschap* had in its possession five important collections containing both Johannes Rach's own authentic drawings as well as those of copyists: that of the *Bataviaasch Genootschap* itself which bears the collective class mark BG; that of the Boursse Wils Collection and its subsidiary collection purchased in 1900 (BW and BWN); the Van Leeuwen Collection (VL, bought in 1901); and the Adèr Collection (A, presented in 1884). In a more or less complete state, these collections are now preserved in the National Library of the Republic of Indonesia and combined contain the said total of 202 drawings, which were completely restored in collaboration with the *Rijksmuseum Amsterdam* in 2000. Where necessary supplemented from Dutch collections, the well over one hundred drawings by Johannes Rach made available by PNRI for reproduction in *Java and Madura* by and large form a complete survey of his topographical work relating to these islands and are one of the highlights of this publication. For their generous permission for publication and for their other help, relating also to the inclusion of more drawings by Johannes Rach in the volumes of this atlas yet to appear, we are deeply grateful to Mr. Dady P. Rachmananta, Director of PNRI, and his staff, among whom we especially wish to thank Mr. Gardjito Soegito MSc. and Drs. Widiyanto. For his valuable advice and mediation in these matters, we are also greatly indebted to Drs. Max de Bruijn, co-ordinator for the Rach and Varia Project at the *Rijksmuseum Amsterdam*.

Perpustakaan Nasional Republik Indonesia, BWN 8, uitsnede/section.

[Johannes Rach, leerling of navolger, 1770-1775] :
[Johannes Rach, pupil or follower, 1770-1775] :

Het Gezigt van de Tuijn van achtern af te zien van de / Edelheer Hilligers Leggende op de Wegt Na de Post de / Ketting 3 Paale Buijten Batavia.

View from the rear of the Garden of the / Honourable Mr. Hilligers Situated on the Road To the Redoubt the / Ketting 3 Palen from Batavia.

O.I. inkttekening met pen en penseel op papier, 35,5 x 52 cm.
Pen and brush drawing in black ink on paper, 35.5 x 52 cm.

Johannes Rach aan het werk. Voor zover bekend is dit de enige nog bestaande authentieke afbeelding waarop Johannes Rach in persoon is te zien. Gezien de stijl is deze tekening vermoedelijk eerder door een leerling van Rach gemaakt dan door hem zelf. Hij controleert hier het tekenwerk van een ondergeschikte; rechts staat zijn gewapende lijfwacht. Op de achtergrond ziet men de achterzijde van het buitenhuis van de raad van Indië Maurits Theodorus Hilgers aan de Hilgersweg in de Bataviase Ommelanden, enkele kilometers westelijk van de omwalde stad. Zie ook de bladen 220 onder en 221 boven.

Johannes Rach at work. As far as it is known, this is the only surviving authentic drawing in which Johannes Rach is shown in person. Judging by its style, this drawing is likely to have been made by a pupil rather than by Rach himself. He can be seen here checking a map or drawing made by a subordinate; the figures on the right are his armed bodyguards. The country estate seen from the rear in the background was the property of Maurits Theodorus Hilgers, Councillor of the Indies. It was located on the *Hilgersweg* in Batavia's *Ommelanden*, a few kilometres to the west of the walled city. See also sheets 220 below and 221 above.

I De Nederlandse aanwezigheid op Java, 1596-1816

Gerrit Knaap

De positie van het eiland Java als een van de economische en politieke zwaartepunten in de maritieme wereld van Zuidoost-Azië is een constante in de geschiedenis van de regio in het gehele tweede millennium van de christelijke jaartelling. Al omstreeks het jaar 1000 staken de vorsten van Oost-Java die van Sriwidjaja (Sriwijaya) aan de Straat van Malakka in macht en aanzien in de regio naar de kroon. Vanaf het einde van de dertiende eeuw domineerde het rijk van Madjapahit of Modjopahit (Majapahit, Mojopahit) vanuit de Brantas-delta grote delen van wat thans Indonesië en Maleisië is. Hoewel dat rijk na de veertiende eeuw desintegreerde en de pendel weer terug zwaaide naar de Straat van Malakka, in het bijzonder door de stapelfunctie van het sultanaat van Malakka (Melaka), bleef de rol van Java belangrijk. In de stad Malakka waren de Javaanse kooplieden en zeelieden de omvangrijkste groep immigranten. De aanvoer van rijst en specerijen naar Malakka vanuit de Archipel werd door hen beheerst. Toen in 1511 Malakka in Portugese handen viel, weken veel Javaanse kooplieden naar elders uit en zetten daar hun activiteiten voort. In de zestiende eeuw speelden diverse Javaanse havenvorstendommen met verve de rol van alternatief voor Portugees Malakka. Het ging daarbij om Japara (Jepara) en Demak aan de noordkust van Midden-Java, Grissee (Gresik) en Soerabaja (Surabaya) in Oost-Java en Bantam (Banten) in West-Java.[1]

Vanaf de zeventiende eeuw zou het Java-centrisme in de politieke en economische sfeer in maritiem Zuidoost-Azië een sterke stimulans ondervinden van de Nederlandse koloniale aanwezigheid aldaar. Gedurende het grootste deel van de zeventiende en achttiende eeuw werd aan die aanwezigheid vorm gegeven door de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC). In het navolgende wordt de geschiedenis van die aanwezigheid verteld. Daarbij worden vier fasen onderscheiden. De eerste fase is die van een aftastend begin van de VOC en haar voorlopers in de periode 1596-1619. Vervolgens wordt de fase van een groeiend bruggehoofd geschetst, de vestiging en verdere groei tussen 1619 en 1677 van het overzeese bestuurscentrum van de VOC, Batavia. Wanneer de Compagnie dan besluit om zich niet langer tot dit kleine territorium te beperken, blijkt alras dat zij een dominante partner in het politieke krachtenspel is. Dit is de derde fase, die duurt tot 1746. In laatstgenoemd jaar begint een vierde fase, waarin de VOC in feite heerser over Java en Madoera (Madura) is, een situatie die onder een ander bestel voortduurt ook nadat haar bezittingen per 31 december 1799 door de Nederlandse staat zijn overgenomen. In 1811, een jaar nadat Nederland zelf was geannexeerd door Frankrijk onder keizer Napoleon, wordt Java veroverd door de Engelsen en komt een tijdelijk einde aan de Nederlandse overheersing. Tijdelijk, omdat na de nederlaag van Napoleon en de restauratie van de monarchale orde in Europa Java en de overige vroegere VOC-bezittingen in de Indische Archipel in 1816 aan Nederland worden teruggegeven. Daarna breekt met de instelling van het gouvernementsbestuur over Nederlands Oost-Indië een geheel nieuw hoofdstuk aan in de koloniale geschiedenis van Java.

Aftastend begin, 1596-1619

Over de motieven en het begin van de vaart naar Azië of Indië is al veel geschreven.[2] De eerste vloot die Azië bereikte bestond uit vier schepen van één van de voorlopers van de VOC, de Amsterdamse Compagnie van Verre. Deze en andere voorlopers worden collectief aangeduid met de term 'Voorcompagnieën'. Deze tocht, ook bekend onder de naam van 'Eerste Schipvaert', was direct gericht op Java, omdat men wist dat de Portugezen op dat eiland geen territoriaal bezit hadden. De zwaar bewapende vloot stond onder leiding van Cornelis de Houtman en Gerrit van Beuningen. Na een moeilijke reis van vijftien maanden, waarin men van Madagascar de Indische Oceaan was overgestoken en praktisch voor de Straat Soenda uitkwam, lieten de schepen op 23 juni 1596 het anker vallen in de Baai van Bantam. Bantam was destijds de belangrijkste haven van Java. Het had een stapelfunctie voor schepen uit Zuidoost-, Oost- en Zuid-Azië. Behalve Javanen trof men er veel vreemde kooplieden aan: Chinezen, Indiërs, Portugezen etc. De economische positie van Bantam werd nog versterkt door het feit dat er in het achterland peper werd verbouwd. Cornelis de Houtman sloot gelijk een vriendschapsverdrag met de Bantamse overheden en vestigde tijdelijk een loge, een handelskantoor aan land, maar van de inkoop van peper kwam weinig terecht. Toen De Houtman begon te dreigen met geweld en een veel te hoge toon aansloeg, werd hij gevangen gezet. Na enige schermutselingen op de rede, kwam De Houtman na een detentie van meer dan een maand voor een losgeld vrij. Portugese kooplieden wisten echter te bewerkstelligen dat de relatie tussen de Nederlanders en de Bantammers gespannen bleef.[3]

In november 1596 zeilde de vloot van Bantam naar Jacatra (Jayakarta, Jakarta), waar bij gebrek aan interessante koopwaar geen handel kon worden gedreven, maar wel water en voedsel ingenomen. Vervolgens voer men verder in oostelijke richting langs de kust. Begin december bevond men zich voor Sidajoe (Sedayu) in Oost-Java, waar men tijdens een vriendschappelijk bedoeld bezoek van de plaatselijke vorst aan boord van een van de schepen plotseling werd overvallen. Hoewel de Nederlanders de zaak meester bleven, was het wantrouwen onder de schepelingen zo hoog opgelopen dat een volgend gearrangeerd bezoek van een plaatselijk vorst, namelijk die van Arosbaja (Arosbaya) aan de noordwestkust van Madoera, eindigde in geweld en de dood van de vorst en velen van zijn volgelingen, voordat die zelfs aan boord hadden kunnen komen. Bij al deze conflicten, waarin ook Nederlandse slachtoffers vielen, viel op hoe effectief het moderne Europese scheepsgeschut was tegen de vaartuigen van de Javanen. Na deze slechte ervaringen zette men koers naar het noorden, naar het eiland Bawean. Nadat één van de schepen daar was opgegeven en de rest zich ververst had, werden vanaf half januari 1597 de kusten van Oost-Java en Bali verder verkend. Eind februari vertrok men van Bali en koerste men zuidelijk van Java over de Indische Oceaan weer richting Zuid-Afrika. In augustus kwamen de drie overgebleven schepen in Amsterdam terug met slechts 89 van de oorspronkelijk 249 opvarenden. De verliezen aan materieel en manschappen waren groot geweest. De opbrengst van de meegebrachte handelswaar was net genoeg om de onkosten van de investeerders te dekken. Het belangrijkste was echter dat de weg naar Indië was gevonden.[4]

De terugkomst van de vloot van de Compagnie van Verre leidde er toe dat in 1598 maar liefst 22 schepen, verdeeld over vijf vloten, naar Azië vertrokken. Het eerste en het tweede eskader van de 'Tweede Schipvaert', uitgerust door de Amsterdamse Oude Compagnie, een voortzetting van de Compagnie van Verre, bereikten Bantam eind 1598. Daar aangekomen bleek de verhouding tussen de Portugezen en de Bantammers danig verziekt te zijn, hetgeen de Nederlanders in de kaart speelde en een nieuwe start in de relaties mogelijk maakte. De bevelheber van de vloot, Jacob van Neck, was door zijn gematigder houding in staat een deel van zijn schepen van een goede peperlading te voorzien. In januari 1599 voer hij met een eerste eskader van de vloot huiswaarts. Het tweede eskader koerste naar de specerijeilanden in het oosten van de Archipel. Bij een poging op de reis daarheen rijst in te kopen op Madoera, kwam het tot gevechten met de bevolking van Arosbaja, waar men de fatale acties tijdens de 'Eerste Schipvaert' van 1596 nog niet vergeten was. Op de terugtocht uit het oosten van de Archipel ging de reis weer langs Bantam, waar wederom koopwaar kon worden ingenomen. Men trof in Bantam, in de tweede helft van 1599, intussen ook schepen van de Middelburgse Compagnie aan. De tocht van deze Zeeuwen was vergeleken met die van de Amsterdammers een matig succes. Bijzondere vermelding verdient de eveneens in 1598 uit de Republiek vertrokken vloot van de Magallaense Compagnie uit Rotterdam, onder bevel van Olivier van Noort. Slechts één van de oorspronkelijk vier schepen bereikte na een avontuurlijke tocht via Straat Magallanes en de Stille Oceaan uiteindelijk Java. Van Noort verscheen eerst in januari 1601 voor Cheribon (Cirebon) en voer toen door naar Jortan/Grissee, omdat door de westmoesson Bantam niet bereikt kon worden. In februari vertrok de ook commercieel weinig fortuinlijke expeditie zuidelijk om Java eindelijk voor de thuisreis; met de aankomst in Rotterdam op 26 augustus 1601 was toen de eerste Nederlandse wereldomzeiling een feit.[5]

Van 1599 tot en met 1601 vertrokken er jaarlijks gemiddeld dertien schepen naar de Oost. Het ging in meerderheid om Amsterdamse schepen van de Oude Compagnie en de Nieuwe Brabantsche Compagnie, in 1601 gefuseerd tot de Verenigde Amsterdamse Compagnie. Ook de Zeeuwen waren actief, merendeels in de Verenigde Zeeuwse Compagnie. Deze schepen deden meestal Bantam aan, waar het niet zelden moeilijk bleek een goede peperlading te verkrijgen. In Bantam richtten de compagnieën tijdens hun bezoek loges, ook wel factorijen genoemd, aan land in. Daarnaast onderhield de Oude Compagnie hier in deze aanvangsjaren enige tijd een permanent bemand handelskantoor. Het Nederlandse prestige werd er definitief gevestigd rond de jaarwisseling van 1601-1602, toen op de rede van Bantam een zeeslag plaatsvond tussen een vloot van de Oude Compagnie onder leiding van Wolphert Harmensz en een Portugese blokkadevloot onder bevel van Andrea Furtado de Mendonça. De Nederlanders versloegen de Portugezen op overtuigende wijze, hetgeen een diepe indruk maakte op bevolking en bestuur van Bantam en zo de weg vrijmaakte voor een voordeliger handelsverkeer. Van Bantam zette Harmensz koers naar het oosten van de Archipel; op de terugweg bezocht hij Toeban (Tuban) in Oost-Java, medio 1602. In april 1602 deden schepen van de Verenigde Amsterdamse Compagnie voor het eerst de onder Demak ressorterende havenstad Japara aan, waar overigens een aantal Nederlanders zonder pardon gevangen werd genomen. Nadat pogingen om hen vrij te krijgen mislukten, zette de expeditie de reis voort naar Grissee, waar men een factorij stichtte om kruidnagelen, muskaatnoten en foelie in te kopen van inheemse koopvaarders die op het oosten van de Archipel voeren. Van de gevangenen te Japara wist uiteindelijk een deel alsnog naar Bantam te ontsnappen.[6]

In 1602 werd per charter van 20 maart van dat jaar door de Staten-Generaal van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden de Nederlandse vaart op Azië exclusief in handen gelegd van de Vereenigde Nederlandsche Geoctroyeerde Oost-Indische Compagnie, kortweg Verenigde Oost-Indische Compagnie of VOC. De door de voorcompagnieën opgebouwde economische en politieke relaties en de bestaande vestigingen kwamen daarmee onder de verantwoordelijkheid van de Heren Zeventien.[7] Op Java ging het bij die laatste op dat moment om de kantoren van de Oude Compagnie in Bantam en Grissee. In 1603 slaagde Wijbrant van Warwijck, bevelhebber over een vloot van veertien schepen die nog voor de helft gefinancierd was door Verenigde Amsterdamse Compagnie en voor de helft door de VOC, erin toestemming te krijgen voor de bouw van een stenen loge in Bantam. Gezien het brandgevaar was deze 'verstening' zeer welkom, omdat de hier door de VOC overgeslagen koopwaar een fors kapitaal vertegenwoordigde. Omdat Bantam de plaats was waar de meeste schepen uit Nederland aankwamen en ook de plaats van waar zij weer naar het vaderland vertrokken, lag het voor de hand dat hier het hoofdkantoor in Azië met het algemene verzamelpunt voor de retourvloten, het zogenoemde *rendez-vous*, gevestigd zouden worden. De relaties met het hof in Bantam waren echter moeizaam, mede vanwege de voortdurende problemen over de tol die de VOC moest betalen. Van de zijde van Bantam werden geen bijzondere privileges aan de VOC of haar Europese concurrenten gegund, vooral uit vrees uiteindelijk door één van deze wellicht al te machtige handelspartners te worden overvleugeld. De Heren Zeventien waren zich van deze problemen bewust en gaven de eerste gouverneur-generaal, Pieter Both (in functie 1610-1614), bij zijn instructie in 1609 dan ook de opdracht naar een alternatief uit te zien. Dit zou wellicht gevonden kunnen worden in het naburige Jayakarta of, zoals het in de Nederlandse bronnen wordt genoemd, Jacatra, waar men in goed overleg met de plaatselijke 'Coninck' een fort zou moeten bouwen. In de geest van deze aanwijzing werd in 1610-1611 te Jacatra een factorij gevestigd, enkele jaren later gevolgd door de eerste reparatiefaciliteiten voor compagniesschepen op het eilandje Onrust (Pulau Kapal) in de baai voor de stad. De vorst van Jacatra, pangeran (prins) Widjajakrama (Wijayakrama) of Djajawikarta (Jayawikarta), was weliswaar onderhorig aan het rijk van Bantam, maar probeerde zich in toenemende mate daarvan los te maken. In Bantam zelf bleef de relatie met het hof gespannen en sleepte men zich voort van crisis tot crisis. Er waren in Bantam ook grote spanningen tussen de diverse Europese nationaliteiten onderling, vooral tussen de Nederlanders en Engelsen. In 1618 besloot de VOC zich op termijn uit die plaats terug te trekken en de kaarten definitief op Jacatra te zetten.[8]

De in 1602 gestichte factorij in Grissee bleef bestaan tot 1615 en mocht zich in de bescherming verheugen van de vorst van Soerabaja. De welvarende stadstaat Soerabaja werd echter vanaf 1610 steeds meer bedreigd door het opkomende Midden-Javaanse rijk van Mataram. In 1613 veroverde en verwoestte het leger van Mataram Grissee, waarbij het personeel van de factorij zich tijdig in veiligheid kon brengen in Soerabaja. Nadat het Mataramse leger zich wegens het uitbreken van een epidemie had moeten terugtrekken, werd het kantoor in Grissee weer opgebouwd. In hetzelfde jaar stichtte de VOC evenwel ook een factorij in Japara, dat reeds in 1605 onder gezag van Mataram was gekomen. Mataram was er in deze jaren op gebrand een bondgenootschap met de VOC aan te gaan. In 1613 kwam in Mataram een nieuwe vorst aan het bewind, Agoeng, later sultan Agoeng (Agung), die de verovering van de noordkust van Midden- en Oost-Java energiek voortzette. De VOC zette nu haar kaarten meer op Japara en ontruimde in 1615 Grissee. In augustus 1618 werd de factorij te Japara echter overvallen door Mataramse groten en het personeel gevangen gezet. De redenen waren het feit dat Nederlandse schepen bij gelegenheid Javaanse schepen op zee aanhielden en hun rijstlading onder dwang overnamen, alsmede het gebrek aan respect voor de islam bij het Nederlandse hoofd ter plaatse. Nog in 1618 en vervolgens in 1619 werd een aantal Javaanse schepen op de rede van Japara door strafexpedities van de VOC vernietigd en de stad deels verbrand. Deze harde actie geschiedde op initiatief van Jan Pietersz Coen, die het eerstgenoemde jaar nog de functie van directeur-generaal uitoefende, dus de op één hoogste gezagsdrager in de rangen van de VOC was; van 1619 tot 1623 vervulde hij zijn eerste ambtstermijn als gouverneur-generaal, de hoogste in rang.[9]

In 1618 werd besloten in Jacatra de loge, gelegen aan de oostzijde van de monding van de Kali Besar of 'Grote Rivier', waarmee de Tjiliwoeng (Ciliwung) werd bedoeld, tot een fort te versterken. De vorst van Jacatra liet dit toe en greep niet in, maar versterkte wel zijn eigen stad, terwijl hij ook de banden met de Engelsen aanhaalde, die een loge kregen op de westelijke oever van de Kali Besar, tegenover de Nederlandse. Coen bracht ondertussen zoveel mogelijk voorraden, materieel en personeel over naar Jacatra. In december 1618 kwam het in Jacatra tot een eerste gewapende confrontatie tussen Nederlanders enerzijds en Engelsen en Jacatranen anderzijds, waarbij de Engelse loge werd verwoest. De Engelsen verschenen vervolgens met een aanzienlijke vloot en landingsmacht voor Jacatra, waarop Coen besloot naar de Molukken in het oosten van de Archipel te varen om versterkingen te halen. Het achtergelaten garnizoen raakte intussen in een toenemend moeilijk parket. Men besloot besprekingen te voeren met pangeran Widjajakrama, die bij gelegenheid de kans schoon zag het hoofd van de Nederlandse vestiging, Pieter van den Broecke, gevangen te nemen om zo meer druk te zetten op het onderhandelingsproces. In die penibele situatie ging de bezetting van het Nederlandse fort op 1 februari 1619 akkoord met een overgave aan de Engelsen. Nog voor een en ander geëffectueerd was, verscheen echter op 2 februari plotseling een strijdmacht van 3000 man uit Bantam voor de stad, uitgezonden met de bedoeling te voorkomen dat Jacatra in handen van één Europese mogendheid zou komen. De afgesproken ontruiming van het fort ging niet door, de gevangen Van den Broecke werd naar Bantam overgebracht en pangeran Widjajakrama afgezet en eveneens afgevoerd. De Engelsen dropen af. Opnieuw begonnen er besprekingen over de overgave van het fort, dat door het garnizoen op 12 maart al 'Batavia' werd genoemd. De onderhandelingen sleepten zich nog voort, toen eind mei Coen met de hoofdmacht van de VOC op de rede verscheen. Op 30 mei 1619 werd met 1000 man landingstroepen de stad Jacatra zonder veel moeite veroverd. De Jacatranen en de Bantammers sloegen op de vlucht. De muren, voor zover aanwezig, werden geslecht en de stad verbrand. In juni voer Coen naar Bantam en eiste de daar nog resterende Nederlandse gevangenen op. Na hun vrijlating kreeg de VOC overigens niet opnieuw vergunning peper in te kopen, waarop Coen een blokkade van de rede van Bantam instelde.[10]

Groeiend bruggehoofd, 1619-1677

In 1619 had de VOC dus geen loge meer in het Bantamse, maar bezat zij wel haar lang gewenste rendez-vous, haar hoofdplaats in Jacatra, en in naam ook het gehele grondgebied van dit vroegere Bantamse vazalrijk. Kort na de verovering werd ter vervanging van het eerste fortje begonnen met de bouw van een nieuw, veel sterker en ruimer 'Kasteel', nog steeds aan de oostelijke oever van de Tjiliwoengmonding. Verder werd de aanleg ter hand genomen van een ommuurde stad, waarbij het als eerste te realiseren deel zuidelijk bij het fort zou aansluiten en pas later een uitbreiding op de westelijke oever was voorzien. De naam 'Batavia', door het compagniesbestuur op voorhand al in 1617 vastgesteld, werd eerst op 25 augustus 1621 officieel. Coen, die zelf naar zijn geboorteplaats liever de naam Nieuw Hoorn had gezien, schrijft op die datum 'dat de stat ende casteel, gebouwt in 't coninkrijk van Jacatra, genoemt sal worden Batavia'. Een jaar tevoren was al een statuut afgekondigd met regels volgens welke het bestuur en de inwoners zich hadden te gedragen. Vooral met betrekking tot de snel groeiende stadsbevolking bleek een strakke regelgeving noodzakelijk, want de grote meerderheid van de uit dienst getreden compagniesdienaren die zich hier permanent vestigden, de zogenoemde 'vrijburgers', manifesteerde zich al snel als een bandeloos gezelschap van 'tappers en dronckaerts'. In 1623 vertrok Coen naar het vaderland en liet het bestuur over Batavia aan anderen, maar in 1627 keerde hij terug als gouverneur-generaal. Daarmee werd hij de enige in de geschiedenis van de VOC die dit hoogste ambt overzee tweemaal heeft bekleed. Bij zijn aankomst was het nieuwe Kasteel al voor een deel voltooid. Van de ommuurde stad bestond alleen nog de eerste opzet van het gedeelte op de oostelijke oever, waarbinnen een deel van de huizen echter al wel in steen was opgetrokken.[11]

Intussen was Batavia's positie nog allerminst veilig. Eind 1627 bereidde Bantam een aanslag op de stad vanuit zee met een landingsmacht van 2000 man voor, die echter niet doorging omdat een inleidende moordaanslag op Coen tijdig werd ontdekt. De relaties met Mataram ontwikkelden zich ook verre van gunstig. Weliswaar waren de gevangenen van de factorij van Japara in 1621 vrijgelaten en was de vrede hersteld, maar sultan Agoeng toonde zich weinig ingenomen met het feit dat er sinds 1619 weer een kleine loge was in het onder Soerabaja ressorterende Grissee. In 1622 veroverden Mataramse troepen Grissee en ging de loge met de stad in vlammen op; in 1625 viel na een langdurig beleg ten slotte ook Soerabaja zelf. Nadat Coen in april 1628 niet was ingegegaan op dringende en herhaalde verzoeken van Mataram om de steun van de Compagnie in een gezamenlijke militaire campagne tegen Bantam, viel een Mataramse strijdmacht van enige tienduizenden in augustus plotseling Batavia aan. Alle stormlopen op fort en stad door de slecht van voedsel en wapens voorziene Javanen werden echter door een bont, 3000 man sterk gezelschap van compagniessoldaten, vrijburgers, vrijgelaten slaven en Chinezen afgeslagen. In november was het gevaar geweken. In september en oktober 1629 volgde nog een tweede aanval van een Matarams leger, dat opnieuw werd afgeslagen, mede omdat de VOC de Mataramse bevoorrading over zee had afgesneden. Coen is tijdens dit tweede beleg gestorven.[12]

Dat de VOC haar rendez-vous juist in de omgeving van Straat Soenda had gevestigd, sloot aan bij de nautische ervaringen die in de eerste decennia na de 'Eerste Schipvaert' waren opgedaan. Deze ervaringen werden mede bepaald door geopolitieke omstandigheden. Sinds 1608 was het op Java gelegen Bantam structureel het eindpunt geweest van de reis naar Azië. In het zuidoosten van Sumatra, een door moerassen en dicht oerwoud gekenmerkt gebied, waren geen plaatsen van de statuur van Bantam te vinden. Daarbij was het bij verscheidene gelegenheden vooralsnog onmogelijk gebleken de Portugezen uit hun belangrijke steunpunt Malakka te verdrijven, waarvan de ligging door de Compagnie wel geschikt geacht werd voor de vestiging van een overzees bestuurscentrum. De omstandigheid dat de Portugezen sterk vertegenwoordigd waren langs de oostkust van Afrika en veel steunpunten hadden in Zuid-Azië, maakte de route van Kaap de Goede Hoop rechtstreeks over de Indische Oceaan naar Zuidoost-Azië tot een logische keuze. Deze oversteek nam meestal echter veel meer tijd in beslag dan waarvoor de voorraden voedsel en drinkwater aan boord toereikend waren, met als onvermijdelijk gevolg een groot aantal ziektegevallen en uiteindelijk bovenmatige sterfte onder de bemanning. In 1610-1611 vond de latere gouverneur-generaal Hendrik Brouwer (1632-1636) een snellere route op grotere afstand van de evenaar, die deze risico's aanzienlijk verminderde. Vanaf de Kaap moest men op ca. veertig graden zuiderbreedte zo'n 7000 kilometer in oostelijke richting varen met een constante westenwind in de zeilen. Van daar diende met de zuidoostelijke passaatwind naar het noorden gekoerst te worden om in de buurt van de Straat Soenda uit te komen. In 1617 werd de opgedane ervaring met de route naar Azië voor het eerst in instructies voor schippers van oostindiëvaarders vastgelegd.[13] Toen de Heren Zeventien deze route algemeen verplicht stelden, was echter niet langer Bantam, maar Batavia het rendez-vous.

Na de dood van Coen in 1629 werd er onder zijn opvolgers in de volgende decennia druk doorgebouwd aan het Kasteel en de stad Batavia. De stad kreeg muren en buitengrachten en ook binnen de ommuurde stad, die naar het concept voor de 'ideale stad' van Simon Stevin op een in hoofdzaak rechthoekig, westers-rationeel grondplan werd aangelegd, kwamen in noord-zuidrichting enkele hoofdgrachten met haaks daarop kortere dwarsgrachten. De belangrijkste onder de eerstgenoemde waren de Tijgersgracht en de Jonkersgracht, respectievelijk in de Ooster- en Westerstad. De functie van dit zeer Hollands aandoende stelsel was in de eerste plaats de waterafvoer, in het bijzonder in de natte moesson van december tot en met maart. Verder dienden de grachten natuurlijk voor het vervoer te water met kleine vaartuigen, als was- en badplaats en ook als open riool. De bevolking werd door middel van ordonnanties en het ter beschikking stellen van leningen zoveel mogelijk aangemoedigd de huizen in steen te bouwen, vanwege het altijd aanwezige gevaar van stadsbranden, terwijl ook de eerste regelingen werden ge-

1 Houben, 'Java and the Java Sea', pag. 229-236.
2 Van Goor, *Koloniën*, pag. 26-29; Gaastra, *Geschiedenis*, pag. 13-16.
3 Terpsta, 'Voorcompagnieën', pag. 321-343.
4 Ibid., pag. 343-346, 349-352.
5 Gaastra, *Geschiedenis*, pag. 16-20; Terpsta, 'Voorcompagnieën', pag. 324-325, 355, 359-368, 373, 378-393, 417-418.
6 Gaastra, *Geschiedenis*, p. 19; Terpsta, 'Voorcompagnieën', pag. 423, 425-427, 431, 435-436, 439, 442-447; De Graaf, De regering, pag. 7-8.
7 Gaastra, *Geschiedenis*, pag. 20-24; Van Goor, *Koloniën*, pag. 32-35.
8 Colenbrander, *Coen*, pag. 34, 39, 99, 105, 120; Rietbergen, *Both*, I, pag. 82, 85, 110-112, II, pag. 217-218; Talens, *Feodale samenleving*, pag. 65, 68.
9 De Graaf, *Sultan Agung*, pag. 19-21, 24-25, 53, 56-63.
10 De Haan, *Oud Batavia*, I pag. 17-25, 30-34, 36; Colenbrander, *Coen*, pag. 150-154, 164-169.
11 De Haan, *Oud Batavia*, I pag. 44-47, 63, 70-71; Colenbrander, *Coen*, pag. 179, 211-212, 214, 389-390.
12 De Haan, *Oud Batavia*, I pag. 80-87; Colenbrander, *Coen*, pag. 404, 414, 415-423, 430, 433, 442; De Graaf, *Sultan Agung*, pag. 64, 71-2, 82, 95, 146-151.
13 Bruijn e.a., *Dutch Asiatic shipping*, I pag. 59, 61, 70-72.

troffen voor de afvoer van stadsvuil. Reeds in 1622 was een schutterij van vrijburgers opgericht, die mede verantwoordelijk werd voor de veiligheid in de stad 's nachts. De inwoners kregen heffingen opgelegd om de bouw en het onderhoud van de stad te waarborgen. Medio jaren dertig was het stadsdeel ten oosten van de rivier grotendeels gereed. De Westerstad, begonnen omstreeks 1635, was in hoofdlijnen pas voltooid aan het eind van de jaren veertig. Bezuiden de stad verrees na ca. 1630 de zuider voorstad, die niet was ommuurd. De bouwwerkzaamheden werden voor het grootste gedeelte uitgevoerd door Chinese aannemers en hun ambachtslieden en door slaven.[14]

Bij dit alles had het beleid, met name van Coen, om van Batavia een stad van Nederlandse kolonisten te maken niet veel succes gehad. In de eerste plaats ontbrak het aan voldoende Nederlandse vrouwen die de moeizame reis naar de tropen wilden aanvaarden en ten tweede waren de mogelijkheden een succesvol bestaan op te bouwen buiten de dienst van de VOC beperkt. Degenen die uit de dienst van de VOC gingen, de vrijburgers, leefden meestal – al dan niet getrouwd – met Aziatische vrouwen, veelal voormalige slavinnen. Dit deed een bevolkingsgroep van gekleurde afstammelingen van Nederlanders ontstaan, de zogenoemde Mestiezen. Bij een ander element met een deels Europese culturele achtergrond in de vroege Bataviase stadsbevolking, de Mardijkers, ging het hoofdzakelijk om vrijgekomen slaven en hun nakomelingen, Aziaten dus, die tot het Christendom waren overgegaan en zich ook op de Europese wijze kleedden. Aangezien zij aanvankelijk veelal uit Voor-Indië afkomstig waren, spraken zij Portugees, de *lingua franca* langs de kust aldaar. Zowel de Mestiezen als de Mardijkers waren dragers van een 'mengcultuur', half-Aziatisch, half-Europees. In de terminologie van de Compagnie heetten deze mensen de 'inlandse burgerij', ter onderscheid van de meer Europees van huidskleur zijnde Hollandse vrijburgers. Economisch speelde de inlandse burgerij een beperkte rol. Zeer succesvol in zaken daarentegen waren de Chinese immigranten. Zij waren actief in de bouw en op diverse niveaus van de particuliere handel; daarnaast domineerden vermogende Chinezen al spoedig de inning van de belastingen, die de Compagnie voor een bepaalde termijn, meestal een jaar, bij opbod aan de meest biedende verpachtte. Als Chinese mannen in Batavia getrouwd waren of in concubinaat leefden, was dit meestentijds met Balische ex-slavinnen. Onderaan de sociale ladder stonden de slaven, die in toenemende mate uit de Indische Archipel buiten Java afkomstig waren: Baliërs, Makassaren, Boeginezen, Timorezen. De VOC zelf bezat slaven, maar de overgrote meerderheid was particulier eigendom, zowel van compagniesdienaren als van burgers van diverse pluimage. Dan was er nog de 'vrije inlandse' bevolking, waarmee inheemsen, dat wil zeggen inwoners van de Archipel, werden aangeduid aan wie niet de burgerstatus was verleend. Deze groepen, vrije Javanen, Maleiers, Boeginezen, Ambonezen, Baliërs, e.d., vestigden zich in de tweede helft van de zeventiende eeuw onder hun eigen leiders in de voorsteden of in aparte kampongs in de Ommelanden. Javanen werden vanwege de kans dat zij met die van Bantam of Mataram zouden pacteren in 1656 zelfs officieel uit de stad geweerd. De VOC maakte van de vrije inlanders ook gebruik voor militaire hand- en spandiensten.[15]

In Batavia ontstond dus in enkele decennia een zeer diverse multiculturele maatschappij. De gouverneur-generaal en de Raad van Indië, tezamen de Hoge Regering genoemd, vormden de hoogste bestuursinstantie, zowel voor het overzeese compagniesbedrijf als geheel als voor de stad Batavia en haar Ommelanden. De compagniesdienaren, voor het merendeel bestaande uit militairen van het garnizoen en zeelieden van de schepen, vielen door hun arbeidsverhouding direct onder het gezag van de Hoge Regering. De diverse burgerijen, dat wil zeggen die van de vrijburgers, de inlandse en de Chinese burgers, stonden onder leiding van kapiteins en luitenants die uit hun midden werden benoemd. Zoals gezegd hadden zowel de vrijburgers als de inlandse burgers hun eigen schutterij; voor de Chinezen gold dit niet; zij betaalden in plaats daarvan een hoofdgeld. De regeling van het bestuur van Batavia werd definitief vastgesteld in de Bataviasche Statuten van 1642, waarvoor de latere gouverneur-generaal Johan Maetsuyker (1653-1678) tekende. Aanvullende regelgeving *ad hoc* vond plaats per afzonderlijk plakkaat, dat in diverse talen werd omgeroepen en soms ook aangeplakt. De rechtspraak over compagniesdienaren berustte bij de Raad van Justitie, zetelend in het Kasteel; voor die over de burgerij was de Schepenbank verantwoordelijk, die zitting hield in het stadhuis. De eerste bestond geheel uit compagniesdienaren, de tweede deels uit compagniesdienaren, deels uit vertegenwoordigers van de burgerij. Deze colleges waren er slechts voor het strafrecht en voor de grote privaatrechtelijke zaken. De kleine privaatrechtelijke zaken van christenen kwamen aan de orde in het College van Huwelijkse en Kleine Zaken. De kapitein-Chinees werd geacht onder zijn onderdanen de orde te handhaven en kleine meningsverschillen naar eigen landsgebruik af te doen, zoals dit later ook voor enkele andere niet-Europese bevolkingsgroepen zou gelden. Grote civiele zaken alsmede alle criminele zaken aangaande Chinezen waren weer het domein van de Schepenbank. Aan de Schepenbank was ook een baljuw verbonden, die zowel als openbaar aanklager als hoofd van de politie dienst deed. In 1642 was bij de Bataviasche Statuten overigens bepaald dat Chinezen en andere 'onchristenen' hun eigen erfrecht mochten behouden. Het College van Chinese Boedelmeesters zag toe op een rechtvaardige afhandeling van nalatenschappen en op de belangen van eventuele wezen. Arme en zieke Chinezen werden opgevangen in een Chinees hospitaal. Voor christelijke armen, zieken en wezen waren er vanwege kerk en overheid vergelijkbare voorzieningen.[16]

Terwijl Batavia als stad vorm kreeg, duurde de min of meer permanente oorlogssituatie met de buren, Bantam en Mataram, decennia lang voort. Een gezantschap dat in 1632 naar Mataram was afgevaardigd werd, wederom, in gevangenschap afgevoerd. Lange tijd waren beide partijen over deze kwestie zeer verdeeld. De Hoge Regering liet zich niet onbetuigd en nam in 1642 als represaille een gezantschap van sultan Agoeng aan boord van een Engels schip gevangen. De Mataramse vorst antwoordde met de executie van de leider van de nog in leven zijnde Nederlandse gevangenen. In 1645 overleed Agoeng. Hij werd in 1646 opgevolgd door zijn zoon Amangkoerat (Amangkurat) I, die in hetzelfde jaar vrede sloot met de VOC; de resterende gevangenen werden uitgewisseld. Het jaar daarvoor was, na een eerdere mislukte poging, ook vrede gesloten met Bantam. In 1651 kwam er weer een Nederlandse loge te Japara. Hoewel er nu handel met de beide buurrijken werd gedreven, bleef de situatie ook daarna nog onzeker. Van de kant van Mataram werden soms tijdelijk handelsbelemmeringen ondervonden; de loge te Japara moest zelfs enige jaren gelicht worden. Van 1656 tot 1659 was er opnieuw oorlog met Bantam, terwijl in diezelfde jaren Mataram een herhaalde poging deed om het oppergezag te vestigen over Bantam. In 1657 verscheen er een Mataramse vloot bij Krawang, ten oosten van Batavia, om van daaruit in actie te komen tegen Bantam en trok een legermacht bezuiden Batavia – dus door het compagniesterritorium in het 'Koninkrijk Jacatra' – westwaarts naar Bantams gebied. De Mataramse campagne liep op een mislukking uit en had geen directe gevolgen voor Batavia, evenmin als de oorlog met Bantam, maar deze gebeurtenissen deden in de stad wel de nodige angst ontstaan voor een herhaling van de aanslagen van 1628 en 1629. Niettemin vestigde de VOC na de vrede van 1659 weer een factorij in de stad Bantam.[17]

Ondertussen barstte de stad Batavia uit haar voegen. De zuider voorstad begon tegen 1650 haar definitieve vorm te krijgen, terwijl nu ook ten westen en oosten van de omwalde stad uitbreidingen ontstonden. Hier vestigden zich veel Chinezen, Mardijkers en andere vrije inlanders. Waren er in 1632 8000 inwoners in de stad, in 1679 vielen er bijna 32.000 te noteren, dat wil zeggen zo'n 19.000 in de eigenlijke stad en 13.000 daarbuiten. Ondernemende lieden begonnen in de omgeving fruit en groente te telen, producten waarnaar in de stad dagelijks veel vraag was. Vanaf het eind van de jaren veertig werden ook de eerste vaarten gegraven om tuinbouwprodukten en brandhout naar de stad te vervoeren en de afwatering van de Ommelanden te verbeteren. De bekendste daarvan was de Molenvliet, gegraven in de jaren na 1648 op initiatief van de kapitein-Chinees Bingham, die vanaf de zuider voorstad enige kilometers zuidwaarts liep. In 1651 stelde de Hoge Regering, ter ontlasting van de baljuw, een landdrost aan om toezicht te houden op de openbare orde in het zich snel ontwikkelende buitengebied. Toch was de situatie in de Ommelanden toen nog niet echt veilig; de bevolking moest er steeds beducht zijn voor overvallen door Bantamse en Mataramse benden. Het gevoel van onveiligheid stak vooral weer de kop op tijdens de Bantamse oorlog van 1656-1659. De Compagnie zag zich daarom in 1656 en 1657 genoodzaakt het buitengebied extra te beveiligen door de aanleg van een aantal kleine forten en veldschansen buiten de stad, namelijk Jacatra, Rijswijk en Noordwijk in het zuidoosten en zuiden, Zoutelande aan het strand bij Antjol (Ancol) in het oosten en, naar het westen toe, Vijfhoek en Zevenhoek. Het laatstgenoemde fort lag aan de rivier Angkee (Angke) en werd later ook algemeen met die naam aangeduid. Op Onrust, op de rede van Batavia, kwam eveneens een versterking. Na het herstel van de vrede met Bantam ging de ontsluiting van de Bataviase Ommelanden in rap tempo door. Nieuwe vaarten werden gegraven en bestaande rivierlopen gekanaliseerd, terwijl er ook een aarzelend begin van een rietsuikercultuur en rijstverbouw te noteren viel en de eerste van overheidswege geregelde kampongvorming in het buitengebied plaatsvond. In 1664 stelde de Hoge Regering een College van Heemraden voor de Ommelanden in, dat behalve de verantwoordelijkheid voor een ordelijke registratie van het grondbezit ook de zorg voor wegen en bruggen kreeg.[18]

Dominante partij in bondgenootschappelijke relaties, 1677-1746

In de tweede helft van de jaren zestig en het begin van de jaren zeventig gistte het in Mataram. Er was onvrede in het rijk over de regering van Amangkoerat I. Daarbij kwamen hongersnoden en het optreden van Makassaarse huurlingen en zeerovers, die hun vaderland na de verloren oorlog tegen de VOC in 1667 en volgende jaren waren ontvlucht en de Noord-Javaanse kusten onveilig maakten. De ontevredenen verenigden zich onder de banier van de Madoerese prins Taroenodjojo of Taroenadjaja (Trunojoyo, Trunajaya), die zijn macht met hulp van de Makassaren in de jaren na 1673 vanuit Madoera stapsgewijs over de noordelijke kustlanden van Mataram wist uit te breiden. Mede door de aanwezigheid in dit gebied van de loge in Japara raakte de Compagnie na 1675 direct betrokken bij het conflict. Beide partijen dongen naar een bondgenootschap met de VOC, die in het belang van een ongestoorde aanvoer van rijst en hout naar Batavia slechts in een snel einde van de binnenlandse oorlog in Mataram geïnteresseerd was. Niettemin liet de Hoge Regering eind 1676 Japara inderhaast versterken en zond zij de raad van Indië en latere gouverneur-generaal Cornelis Speelman (1681-1684) met een expeditiemacht naar het oosten, waarop de partij van de vorst hem alvast aan haar kant probeerde te krijgen door vergoeding van alle oorlogskosten in het vooruitzicht te stellen. Speelman legde zich nog niet direct vast, maar verdreef na weinig succesvolle onderhandelingen met Taroenodjojo in mei 1677 laatstgenoemde toch uit Soerabaja. Taroenodjojo zelf kon ontkomen en trok zich terug op Kediri in het binnenland, terwijl andere opstandelingen optrokken naar het hof van Mataram te Karta-Plered, nabij het latere Djokjakarta (Jogjakarta, Yogyakarta). Amangkoerat I ontvluchtte zijn hofstad, die vervolgens zonder veel moeite in handen viel van de partij van Taroenodjojo en grondig werd geplunderd. Enige weken later overleed hij aan de noordkust, te Tegal. Speelman knoopte daarop onderhandelingen aan met zijn zoon en opvolger, Amangkoerat II, die in ruil voor militaire steun bereid bleek de VOC grotere concessies te doen. Daartoe behoorde een oostwaartse verlegging van de grens tussen het VOC-gebied en Mataram tot een lijn van Pamanoekan (Pamanukan) naar de zuidkust, alsmede het inrichten van diverse steunpunten op de kust, het volledig gezag over Semarang, tolvrijdom en importmonopolies op Voor-Indische textiel en opium. Met deze toezeggingen op zak begon de Compagnie in het voorjaar van 1678 aan een reeks militaire expeditie in het binnenland. In november 1678 werd Kediri veroverd door een legermacht onder bevel van de oud-gouverneur van Ambon Anthony Hurdt, waarbij Taroenodjojo weliswaar opnieuw ontkwam, maar wel de in het voorafgaande jaar te Karta-Plered geroofde Mataramse rijkssieraden werden teruggevonden en korte tijd later overgedragen aan Amangkoerat II. Ruim een jaar later, in december 1679, moest Taroenodjojo zich alsnog overgeven aan Hurdts latere opvolger Jacob Couper; enkele dagen later werd hij door Amangkoerat II eigenhandig geëxecuteerd. Als vervanging voor Karta-Plered vestigde de vorst in 1680 een nieuw hof in Kartasoera of Kartosoero (Kartasura, Kartosuro), iets ten westen van het tegenwoordige Soerakarta (Surakarta) of Solo, waar ter bescherming van de vorst ook een compagniesfort met permanent garnizoen kwam. Bij het definitieve einde van de Taroenadjojo-opstand, in januari 1681, waren de machtsverhoudingen tussen de VOC en Mataram aldus grondig veranderd.[19]

Die nieuwe verhoudingen maakten het onder meer mogelijk dat het Mataramse vazalrijk Cheribon, waarvan de drie vorsten tijdens de Taroenodjojo-opstand in handen van de rebellen waren gevallen en zich nadien min of meer openlijk tegen Mataram hadden gekeerd, zich met steun van de Compagnie in 1681 los kon maken uit de onderhorigheid aan Mataram door zich onder 'bescherming' van de Hoge Regering te stellen. Het fort dat de VOC daarop in Cheribon vestigde, kreeg dan ook de naam De Bescherming. Dit was zeer tegen de zin van Amangkoerat II, die echter te zwak was om deze ontwikkeling tegen te gaan. Cheribon was daarbij overigens niet alleen de inzet van een conlict tussen de VOC en Mataram; het speelde ook een rol in de gespannen relaties tussen de VOC en Bantam. Naarmate Mataram zwakker was geworden groeide de macht van Bantam, dat onder de in 1651 aan de macht gekomen sultan Ageng Tirtajasa (Tirtayasa) een bloeitijd doormaakte. Bantam dreigde in de Preanger (Priangan) en Cheribon in het vacuüm te treden dat Mataram achterliet. Omstreeks 1680 was het hof in Bantam evenwel verwikkeld geraakt in een felle opvolgingsstrijd tussen de sultan en de kroonprins, Abdoel (Abdul) Kadar of sultan Hadji (Haji). In februari 1682 brak er een burgeroorlog uit. De VOC besloot zich, mede naar aanleiding van de voortdurende Bantamse aanspraken op Cheribon, in de strijd te mengen en, op diens verzoek, tegen vergaande concessies steun te verlenen aan de kroonprins. Een expeditiemacht van de VOC moest hem in zijn paleis ontzetten en nam vervolgens het initiatief tegen de volgelingen van Ageng, die in december 1682 verslagen waren. De sultan werd na zijn gevangenneming in het jaar daarop uit Bantam verbannen en opgevolgd door zijn zoon. In 1684 werden de nieuwe verhoudingen bij verdrag geregeld en bouwde de Compagnie bij de stad Bantam een groot fort voor een permanent garnizoen, dat naar de regerende gouverneur-generaal Speelman de naam Speelwijk kreeg. De VOC verkreeg het monopolie op de uitvoer van de Bantamse peper en op de invoer van Voor-Indische textiel. Europese concurrenten werd de toegang tot Bantam ontzegd, terwijl Aziatische koopvaarders er alleen met een pas van de VOC konden komen. Politiek en economisch was Bantam daarmee geheel aan Batavia ondergeschikt gemaakt.[20]

Bleef het in Bantam na de interventie decennia lang relatief rustig, helaas voor de VOC kon dat niet worden gezegd van Mataram. In de eerste jaren na 1678 bouwde de Compagnie versterkingen, soms aanvankelijk nog in de vorm van houten paggers, in Japara, Semarang, Tegal, Rembang en Soerabaja en werden handelsposten ingericht in Demak, Joana (Juwana) en Grissee. Van hieruit werd moeizaam handel gedreven en het tribuut in rijst geïnd, dat Amangkoerat II bij verdrag verschuldigd was ter compensatie van de oorlogsschuld. De instabiliteit van de verhouding met Mataram had enerzijds zijn oorsprong in het feit dat de vorst zich niet in de ongelijke situatie wilde schikken en anderzijds in de omstandigheid dat er in het kustgebied en in het bijzonder op Madoera lokale bestuurders waren, 'regenten' in de terminologie van de Compagnie, die onder het juk van Mataram uit wilden komen en daartoe hun kaarten op de VOC zetten. De eerste crisis had plaats medio jaren tachtig. Het hof verleende toen gastvrijheid aan de gewapende bende van de Baliër Soerapati of Soeropati (Surapati, Suropati), een vroegere slaaf die zich na zijn vrijlating in militaire dienst van de VOC had onderscheiden in de oorlog met Bantam, maar later een gezworen vijand van de Compagnie was geworden. Toen de VOC hem in 1686 in Kartasoera wilde arresteren werd praktisch de gehele afdeling die daartoe was uitgezonden, 68 man onder bevel van de majoor François Tack, gedood door Soerapati. Deze trok zich vervolgens uit de stad terug en vestigde zich met zijn aanhang als zelfbenoemd vorst in Pasoeroean (Pasuruan) aan Straat Madoera, in de oostelijke periferie van Mataram. Formeel bleef het 'bondgenootschap' tussen Batavia en Kartasoera na deze gebeurtenissen overeind, maar het wantrouwen tussen de partijen was groot. De VOC wachtte op betere tijden en die kwamen kort na 1700. In 1703 overleed Amangkoerat II en werd hij onder de vorstennaam Amangkoerat III opgevolgd door zijn zoon Soenan (Sunan) Mas, die vanwege zijn openlijke associatie met Soerapati echter niet acceptabel was voor de Hoge Regering. De VOC zag liever de andere pretendent op de troon, de broer van de overledene, pangeran Poeger (Puger). In 1705 werd deze als Pakoeboewono of Pakoeboewana I (Pakubuwono, Pakubuwana I) in Soerakarta geïnstalleerd, nadat een expeditie onder bevel van de raad van Indië Herman de Wilde Amangkoerat III en zijn aanhang uit de hofstad had verdreven. Deze zette in de volgende jaren samen met Soerapati de strijd vanuit Oost-Java voort. Soerapati sneuvelde in 1706 bij het beleg en de uiteindelijke inname van zijn vesting Bangil, zuidelijk van Soerabaja, door een compagniesleger onder leiding van het opperhoofd van Semarang Govert Knol. Amangkoerat III gaf zich ten slotte in 1708 over en werd naar Ceylon verbannen, waarmee de Eerste Javaanse Successie-oorlog (1704-1708) ten einde kwam. Pakoeboewono I kreeg weer een garnizoen van de VOC ter beschikking als lijfwacht. Als compensatie voor de compagniessteun moest de vorst berusten in de definitieve afstand aan de VOC van oostelijk Madoera en van alle Mataramse gebieden westelijk van de Rivier van Losari of Tjisanggaroeng, met inbegrip van Cheribon.[21]

Met Pakoeboewono I op de troon van Mataram kwam de relatie met de Compagnie in een rustiger vaarwater, bewust als eerstgenoemde zich was van zijn afhankelijkheid van de Hoge Regering. Pakoeboewono was trouw in de periodieke aflossing van de oorlogschuld aan de VOC, terwijl ook zijn vazallen hun tribuut in rijst met regelmaat voldeden. De Compagnie verplaatste in 1708 haar hoofdkwartier in het Mataramse kustgebied van Japara naar Semarang. Semarang was sinds 1678 niet alleen territoriaal bezit van de VOC; het was ook het begin van de weg van de kust naar het hof in Kartasoera. In de jaren negentig van de zeventiende eeuw was hier, zoals ook elders op de noordkust gebeurde, de eerste houten versterking herbouwd tot een stenen vesting. De ontoegankelijke zuidkust van Java was in deze periode nog niet van politiek of economisch belang en compagniesvestigingen kwamen daar dan ook niet tot stand. Wel achtte de Hoge Regering het met de sterke uitbreiding van de eigen invloedssfeer en bezittingen omstreeks 1690 noodzakelijk deze kust nader te verkennen, mede om er zeker van te zijn dat de natuurlijke gesteldheid daar geen vestigingsmogelijkheden voor Europese concurrenten bood. Aldus werden in 1692, 1698, 1711 en 1739 vanuit Batavia gerichte expedities per schip uitgezonden, die tezamen uiteindelijk voor het eerst een betrouwbaar en gedetailleerd kaartbeeld van de gehele zuid- en oostkust van Java opleverden. Tegen het eind van de regering van Pakoeboewono I werd het opnieuw onrustig in Mataram, in het bijzonder in het oosten van het rijk, in Soerabaja en westelijk Madoera. De gevechten met opstandelingen in deze gewesten gingen in 1719 met de dood van Pakoeboewono I als vanzelf over in de Tweede Javaanse Successie-oorlog. Pakoeboewono's oudste zoon besteeg de troon onder de naam Amangkoerat IV, maar kon pas na enkele dure militaire campagnes door de VOC tegen de volgelingen van zijn twee opstandige jongere broers in 1723 als vorst worden bevestigd. Amangkoerat IV overleed echter al in 1726. Deze keer brak er geen opvolgingsstrijd uit; zijn nog minderjarige zoon besteeg als Pakoeboewono II de troon.[22]

De overwinning op Bantam en het opschuiven van de grens met Mataram naar het oosten, begin jaren tachtig van de zeventiende eeuw, gaven een extra stimulans aan de groei van Batavia. Op de eilanden in de Baai van Batavia breidden de werf- en opslagfaciliteiten sterk uit en werd ondermeer ook een leprozerie gevestigd. Veel spectaculairder was echter de verdere ontsluiting van de Ommelanden. In 1678 kwam de Grote Zuiderweg naar Meester Cornelis gereed, van waaruit in 1687 een afdeling militairen onder leiding van de sergeant Pieter Scipio als eerste Europeanen over land de zuidkust van West Java bereikte. Ten westen van Batavia werd het stelsel van gegraven waterlopen onder meer uitgebreid met de Mookervaart naar Angkee en later zelfs door naar de Tjisadane, de grensrivier met Bantam. Ook het gebied ten oosten van de stad werd meer opengelegd. Aan de Molenvliet, in zuidelijke richting dus, verschenen houtzaag-, kruit- en korenmolens. Vanaf de tachtiger jaren maakte vooral de rietsuikernijverheid een sterke groei door, zozeer zelfs dat de suikercultuur spoedig de belangrijkste in de Ommelanden werd. Zij profiteerde zeer van de opheffing in 1684 van het verbod op de buitenlandse handel van de Chinese overheid. Met de Chinese jonken kwamen nu meer Chinese immigranten naar Batavia, waaronder velen met kennis van en ervaring in de suikerproductie. Losse Javaanse landarbeiders plantten en oogstten het suikerriet op de velden; Chinese ambachtslieden deden de verdere verwerking op de buffelmolens rond de stad. Omstreeks 1710 was deze tak van nijverheid met 130 suikermolens op een voorlopig hoogtepunt beland. Die 130 molens waren het eigendom van 84 ondernemers; 79 van hen waren Chinees. In de jaren twintig van de achttiende eeuw stagneerde de suikernijverheid echter, mede doordat een belangrijk afzetgebied, Perzië, als markt goeddeels wegviel. De bevolking van Batavia bleef intussen groeien. In de stad, dat wil zeggen binnen de muren, was de groei wegens gebrek aan ruimte slechts gering; het bevolkingsaantal bleef daar in de jaren twintig steken op ruim 23.000, waarvan een kleine 15.000 slaven. Onder de vrije bevolking binnen de muren waren de Chinezen met bijna 5000 de talrijkste groep. In de Ommelanden daarentegen groeide de totale bevolking van circa 13.000 in 1679 tot bijna 79.000 in 1729. De slaven waren hier niet de grootste groep; dat was de 'vrije inlandse bevolking', de Javanen en Baliërs voorop, met ruim 48.000. Het aantal Chinezen buiten de omwalde stad was ruim 7.000.[23]

Andere gebieden die in het eerste kwart van de achttiende eeuw een aanzienlijke economische groei te zien gaven, waren Cheribon en de Preanger. De ontwikkeling was hier niet verbonden met de expansie van de suikernijverheid, maar met de opkomst van de koffiecultuur. Eind zeventiende eeuw nam de vraag naar koffie in Europa snel toe en om minder afhankelijk te zijn van de leverantie van koffie uit Jemen, begon de Compagnie in 1707 met de experimentele aanplant van koffie in West-Java, meer in het bijzonder in de hooggelegen Preanger, die deels onder Batavia en deels onder Cheribon ressorteerde. In 1711 werden de eerste koffiebonen geleverd door de regent van Tjiandjoer (Cianjur). De VOC verplichtte zich tot totale opkoop van de oogst en betaalde aanvankelijk hoge prijzen. In de Preanger brak nu een ware 'coffee boom' uit. Omstreeks 1725 produceerde West-Java al meer koffie dan Jemen. Om Europese concurrenten de handel in Java-koffie te beletten, werd de bevolking in 1723 verplicht al haar koffiebonen aan de VOC te leveren. Vanwege stagnerende prijzen in Europa begonnen de Heren Zeventien kort nadien echter te vrezen voor overproductie. In 1725 en 1726 verminderde de Hoge Regering de inkoopprijzen daarop met zo'n 80%, met als onmiddellijk gevolg een forse terugval in de productie van de westelijke Preanger, in het bijzonder in de regentschappen Tjiandjoer en Kampong Baroe (Kampung Baru). Toen in de jaren

14 De Haan, *Oud Batavia*, I pag. 92-103, 114, 248-251, 263; Blussé, *Strange company*, pag. 60-68.
15 De Haan, *Oud Batavia*, I pag. 468-472, 476-483, 493, 531, 537; Blussé, *Strange company*, pag. 80-83, 87, 162, 165; Niemeijer, *Batavia*, pag. 25-27, 32-36, 42-49, 55-61, 66-71.
16 De Haan, *Oud Batavia*, I pag. 121-122, 497, 501-502, 518-519, II pag. 152, 296-300, 313, 316; Niemeijer, *Batavia*, pag. 77-79, 316-318, 331.
17 De Graaf, *Sultan Agung*, pag. 182-183, 269-272, 291; De Graaf, *Mangku-rat I*, pag. 45-50, 74-77, 85, 92-94, 101-102, 134-135, 151; Niemeijer, *Batavia*, pag. 86-93.
18 De Graaf, *Sultan Agung*, pag. 182-183, 269-272, 291; De Graaf, *Mangku-rat I*, pag. 45-50, 74-77, 85, 92-94, 101-102, 134-135, 151; Niemeijer, Batavia, pag. 86-93.
19 De Graaf, *Mangku-rat I*, pag. 86, 131-132, 146-147, 168-172, 185-187, 192-193; Ricklefs, *War*, pag. 35-39, 42, 46-53, 56-58; Nagtegaal, *Dutch tiger*, pag. 21-29.
20 Ricklefs, *War*, pag. 71-72; Talens, *Feodale samenleving*, pag. 56-58, 92-97.
21 Ricklefs, *War*, pag. 87-95, 134-151; Nagtegaal, *Dutch tiger*, pag. 26-29, 39-41, 72-74, 76-80.
22 Schilder, 'The charting', pag. 90, 93, 97, 99, 102-103; Ricklefs, *War*, pag. 152-155, 158, 168-201, 220; Nagtegaal, *Dutch tiger*, pag. 84-85.
23 De Haan, *Priangan*, II, pag. 133-149, III p. 296; De Haan, *Oud Batavia*, I pag. 261, 389-392, 418-419, 422, 435, 443, 446, 449-450; Blussé, *Strange company*, pag. 26, 85-87, 90-93; Raben, *Batavia and Colombo*, pag. 312, 321, 326.

dertig in Europa door de grote toevloed van Caribische koffie de afzet van Java-koffie verder werd belemmerd, nam de voorraad in de pakhuizen van de Compagnie een onrustbarende omvang aan. De VOC greep nu ook in bij de productie zelf. Vanaf 1735 werd per gebied de aanplant van een maximum aantal koffiestruiken verordend; bij een boventallig aantal werd de bijl gehanteerd. In 1740 werden voor het eerst 'contingenten', dat wil zeggen productiequota, voor de Bataviase en Cheribonse Preanger vastgesteld.[24]

De hiervoor geschetste onstuimige groei van de bevolking in de Ommelanden, speciaal de binnenkomst van talloze immigranten, betekende dat er in dit gebied weinig stabiele sociale verhoudingen waren. De VOC had weliswaar voor de veiligheid in het gebied een landdrost, maar deze bemoeide zich in zijn steeds groeiende ressort niet met algemene bestuurszaken. Na een aanlooptijd van enige decennia werd er in 1716 ten slotte voor de contacten met de in kampongs levende vrije inlandse bevolking een Gecommitteerde tot de Zaken van den Inlander benoemd. Deze had echter geen jurisdictie over Europeanen, Mardijkers en Chinezen, want die bleven als voorheen onder het gezag van hun respectievelijke stedelijke burger-kapiteins. Daardoor was in het bijzonder bij de Chinese bevolkingsgroep de controle van de eigen elite op de immigranten in de Ommelanden gering. Door de achteruitgang in de suikernijverheid raakten na ca. 1720 gaandeweg meer Chinese ambachtslieden en arbeiders zonder werk. Tegen 1740 werden de Ommelanden aldus steeds meer het domein van vagebonden en bandieten. In het voorjaar van 1740 besloot de Hoge Regering tot een radicale oplossing van dit 'Chinezenprobleem', namelijk gedwongen emigratie van werkloze Chinese arbeiders naar de compagnieslanden op Ceylon. Voordat hiermee begonnen kon worden, ging onder de Chinezen al het gerucht dat de betrokkenen, eenmaal op zee, overboord gegooid zouden worden. In oktober kwamen de Chinezen in de Ommelanden daarop massaal in opstand. Met opstandige Chinezen voor de poorten brak er onder de Europeanen in de stad Batavia paniek uit. Uit angst voor verraad binnen de stad werd in oktober 1740 in de loop van drie dagen van wilde moordpartijen en brandstichting de ingezeten Chinese burgerij afgeslacht. Het aantal slachtoffers bedroeg vele duizenden; er zijn schattingen die zelfs van een kleine 10.000 spreken. De opstandelingen buiten de stad trokken zich terug op Bekasi in de oostelijke Ommelanden, waar zij zich tot medio 1741 wisten te handhaven.[25]

In de maanden na de Chinezenmoord werden de Ommelanden geleidelijk aan van opstandelingen gezuiverd. Daarmee was de kous echter niet af. Veel opstandelingen vluchtten naar plaatsen elders op Java en zetten daar met hulp van plaatselijk gevestigde Chinezen de strijd voort. Vanaf februari 1741 deden Chinezen langs de noordkust geregeld aanvallen op Nederlanders in Matarams gebied. De vorst, Pakoeboewono II, hield zich aanvankelijk afzijdig. Sinds hij zich in het midden van de jaren dertig actiever met de politiek van zijn rijk was gaan bezighouden, had hij geprobeerd de afhankelijkheid van de VOC te verminderen en zijn greep op de Javaanse regenten aan de noordkust te verstevigen. Medio 1741 werden ook diverse Nederlandse versterkingen door de opstandelingen aangevallen. Het fortje te Rembang en de handelsposten te Joana en Demak werden genomen; de forten in Semarang, Japara en Tegal belegerd. Ook de Javaanse bevolking begon zich nu tegen de Nederlanders en de eigen elite te keren. In juli 1741 bekende Pakoeboewono II kleur en viel het VOC-garnizoen te Kartasoera aan, dat na enige weken moest capituleren. In de tweede helft van het jaar keerde het tij echter. Versterkingen uit Batavia ontzetten Semarang, terwijl de regent van Bangkalan in West-Madoera, Tjakraningrat IV (Cakraningrat IV), met zijn troepen de VOC te hulp kwam in ruil voor de belofte ontslagen te worden van het oppergezag van Mataram. Pakoeboewono II besefte spoedig op het verkeerde paard te hebben gewed. Zijn ouvertures naar de Hoge Regering leidden er echter slechts toe dat het Chinees-Javaanse opstandelingenleger hem medio 1742 uit zijn eigen Kartasoera verdreef. Later dat jaar moest de hofstad voor hem heroverd worden door Tjakraningrats troepen. In 1743 verloor Pakoeboewono II bij verdrag het gezag over West-Madoera, Pasoeroean, Soerabaja, Rembang en Japara aan de Compagnie. In 1746 stond hij, ten overstaan van gouverneur-generaal Gustaaf Willem van Imhoff (1743-1750), ook zijn nog resterende regentschappen aan de noordkust af, feitelijk in ruil voor kwijtschelding van zijn oorlogsschuld en het vervallen van de verplichting om voor het VOC-garnizoen in de hofstad te betalen. In de plaats van dit alles kwam een toelage van de VOC voor de vorst, mede ter compensatie van het verlies aan inkomsten uit de tolpoorten aan de kust. Zoals indertijd Amangkoerat II na het tijdperk van Karta-Plered, besloot Pakoeboewono II vanwege de eerdere ontwijding van Kartasoera door de opstandelingen in 1745 een geheel nieuwe hofstad te stichten. De keuze werd uiteindelijk bepaald op Soerakarta of Solo, aan de Solo-rivier op enkele kilometers ten oosten van de oude stad.[26]

Heer over vazallen en onderdanen, 1746-1811

Medio jaren veertig van de achttiende eeuw was dus ruwweg de helft van het rijk van Mataram in handen gekomen van de VOC, inclusief geheel Madoera. Daar was na afloop van de vijandelijkheden in Midden-Java een gewapend conflict ontstaan tussen de Compagnie en Tjakraningrat IV, die nu als beloning voor zijn steun aan de Hoge Regering heel Madoera en een deel van Java's noordkust opeiste. Dit werd in 1746-1747 beslecht met de gevangenneming en verbanning van Tjakraningrat. Zijn zoon Setjadiningrat, die wel aan de Compagnie trouw gebleven was, kreeg daarop West-Madoera in leen, onder de vorstennaam Tjakradiningrat I (Tjakra Adining-rat, Cakradiningrat I). Voor de nakomelingen van sultan Agoeng was dit alles op zichzelf al treurig genoeg, maar de neergang van het rijk van Mataram bleek daarmee nog niet ten einde. Pakoeboewono II kreeg na 1743 in toenemende mate te maken met rivalen in zijn eigen familie. Zeer ernstig was de verwijdering tussen hem en zijn halfbroer pangeran Mangkoeboemi (Mangkubumi), enerzijds veroorzaakt door het niet nakomen van bepaalde beloften en anderzijds door de bezwaren van de laatste tegen de algehele uitverkoop aan de VOC. De opstand van Mangkoeboemi tegen zijn halfbroer begon in mei 1746 en wordt gezien als de inleiding tot de Derde Javaanse Successie-oorlog (1749-1757). Mangkoeboemi verbond zich met een andere opstandige prins, Mas Said, en maakte het de troepen van Pakoeboewono II en de Compagnie in de jaren daarop zeer lastig. In 1747 werd hun hoofdmacht weliswaar verslagen, maar beide leiders ontkwamen en zetten de strijd vanuit het ontoegankelijke bergland in het zuiden van Mataram voort.

In december 1749 droeg Pakoeboewono II op zijn doodsbed de zorg voor zijn kinderen en zijn rijk op aan de VOC, waarmee Mataram dus formeel een vazalrijk van de Compagnie werd. De Hoge Regering benoemde onmiddellijk de zoon van de oude vorst tot nieuwe heerser, onder de vorstennaam Pakoeboewono III. Te zelfder tijd echter werd Mangkoeboemi in zijn provisorisch verblijf bij het latere Djokjakarta door zijn aanhangers tot vorst van Mataram uitgeroepen. Tussen beide partijen woedde in de volgende jaren een felle strijd, zonder dat er een de overhand kreeg. Het feit dat Said vanaf 1752 zelf ook aanspraken maakte op de vorstelijke titel en zich tegen Mangkoeboemi keerde, bracht daarin geen verandering. Door oorlogsmoeheid gedwongen zochten de strijdende partijen ten slotte via bemiddeling door de Compagnie naar een compromis. Het concept van de eenheid van het rijk van Mataram werd daarbij opgegeven en de oplossing gezocht in een deling van het rijk. Bij de Vrede van Ganti of Gijanti (Gianti, Giyanti) in 1755 kwamen er twee vorstendommen in Mataram, bestuurd vanuit respectievelijk de hofsteden Soerakarta en het nieuw gestichte Djokjakarta. Het Vorstenland Soerakarta bleef het domein van Pakoeboewono III, Djokjakarta kwam onder gezag van Hamengkoeboewono of Hamengkoeboewana I (Hamengkubuwono, Hamengkubuwana I), de vorstennaam die Mangkoeboemi zich had aangemeten. Pakoeboewono en zijn nakomelingen mochten de oude titel van soesoehoenan (susuhunan, 'hij aan wie men onderworpen is') behouden; Hamengkoeboewono en opvolgers voerden de titel van sultan. Said zette de strijd nog enige tijd alleen voort, maar verzoende zich in 1757 te Salatiga met zijn tegenstanders. Hem werd een autonoom prinsdom toegestaan binnen het territorium van Soerakarta; zijn vorstelijke naam werd Mangkoenegoro of Mangkoenegara I (Mangkunegoro, Mangkunegara I).[27]

Terwijl de Derde Javaanse Successie-oorlog woedde en veel van de militaire middelen van de VOC eiste, kwam ook een einde aan de lange periode van rust in Bantam. In oktober 1750 brak daar de zogenoemde Grote Bantamse Opstand uit, een beweging van de plattelandsbevolking tegen het hof en de VOC geleid door de geestelijk voorman Kiai (Kyia) Tapa en een lid van de vorstelijke familie, Ratoebagoes Boeang (Ratubagus Buang). Twee jaar vóór de opstand, in 1748, had de VOC de sultan van Bantam, Zain al-Arifin, wegens 'krankzinnigheid' afgezet en vervangen door een regentes. De regentes was zijn zeer dominante gemalin, Ratoe (Ratu) Sharifa Fatima, een dochter van een Arabische sayyid, dat wil zeggen een afstammeling van de Profeet, en een Bantamse vrouw. In de jaren veertig had het vorstenpaar de bevolking zware lasten opgelegd voor de bouw van een nieuw paleis, die hen er niet populairder op hadden gemaakt. Daarbij kwam dat de VOC zich in de decennia daarvoor meer in de Bantamse troonopvolgingskwesties was gaan mengen, waardoor de legitimiteit van de vorst in de ogen van de bevolking en de andere leden van de dynastie toch al was aangetast. Voor velen was de verheffing van de weinig geliefde Ratoe Sharifa Fatima de druppel die de emmer deed overlopen. Met veel moeite wist de VOC in 1751-1752 de opstand neer te slaan. Ratoe Sharifa Fatima werd begin 1751 verbannen en een jaar later officieel vervangen door sultan Halimin, die bij verdrag expliciet moest verklaren een vazal van de Compagnie te zijn en de gemaakte onkosten voor demping van de opstand binnen 25 jaar te zullen terugbetalen.[28]

De conflicten in Mataram en Bantam omstreeks 1750 trokken, ondanks de goede afloop voor de compagnieszaak, een zware wissel op de VOC. Er moest veel geld geïnvesteerd worden in de expeditiemachten die jaarlijks vanuit Batavia werden uitgezonden om de tegenstanders te bestrijden. Het verlies aan manschappen bij zulke campagnes was groot. Daar kwam bij dat de uit het vaderland aankomende militairen bij aankomst in Batavia in toenemende mate geveld werden door ziekte. In de tweede helft van de achttiende eeuw stierf hier een op de drie uit Europa aangekomenen binnen het jaar. De rampzalige sterfte van compagniesdienaren was in 1733 begonnen en wordt thans vooral toegeschreven aan malaria, veroorzaakt door muskieten die hun broedplaats hadden in de nieuw aangelegde visvijvers op de aangeslibde zeekust voor de stad. Het vliegbereik van deze muskieten omvatte de gehele ommuurde stad. Bij de reputatie van 'graf van de Hollander' die de stad door dit alles verwierf, kwam nog dat het oude Batavia toch al te maken had met leegloop, doordat de elite, die van de VOC voorop, zich vanaf het eind van de zeventiende eeuw steeds meer op hoger gelegen grond landinwaarts ging vestigen. Tal van landhuizen verrezen aan de kust bij Tandjoeng Priok, aan de Jacatrase Weg, Goenoeng Sahari en verder langs de Grote Zuiderweg in het latere Weltevreden, en meer westwaarts langs de Molenvliet tot voorbij de posten Rijswijk en Noordwijk. De laatste gouverneur-generaal die permanent in het Kasteel woonde, was Adriaan Valckenier (1737-1741). In 1778 werd het besluit genomen om de uit het vaderland aankomende soldaten in eerste instantie niet langer onder te brengen in of bij het Kasteel, maar bij Meester Cornelis, meer dan tien kilometer landinwaarts. Een jaar later verhuisde het kantoorpersoneel uit het Kasteel naar een onderkomen aan de Molenvliet. Ook het garnizoen van het Kasteel werd drastisch verminderd door een deel van troepen naar het binnenland te verplaatsen. Overigens had de personeelsvoorziening van de Compagnie eind achttiende eeuw niet alleen te lijden van de slechte gezondheidssituatie; de verbroken verbinding met het vaderland tijdens de Vierde Engelse Oorlog (1780-1784) betekende eveneens een ernstige aderlating. Het aantal inwoners binnen de muren van Batavia, dat vóór 1733 nog boven de 20.000 had gelegen, bedroeg in 1797 minder dan 8500.[29]

Toch was het in het Bataviase niet allemaal kommer en kwel in die tweede helft van de achttiende eeuw. Na de Chinezenmoord van 1740 was er gewerkt aan een verzoening en werden de relaties met de Chinezen op een nieuwe leest geschoeid. Het was Chinezen nu niet langer toegestaan in de eigenlijke stad te wonen; in plaats daarvan werden zij verwezen naar de zuidwester voorstad, het huidige Glodok. Daar stond tegenover dat in 1747 ter behartiging van de eigen bestuurszaken voor hen een speciale Chinese Raad ingesteld werd. De nog steeds hoofdzakelijk door Chinezen gedomineerde suikernijverheid in de Ommelanden herstelde zich en bereikte in het derde kwart van de achttiende eeuw door een oplevende vraag in Azië een nieuw hoogtepunt, terwijl ook de rijstbouw in Batavia's achterland zich aanzienlijk uitbreidde. Het aantal inwoners van de Ommelanden nam toe van 77.000 in 1749 tot 143.000 in 1789, waaronder in het laatste jaar ruim 32.000 Chinezen. De uittocht van de rijken naar het Ommelandse gebied ging intussen onverminderd door. De elite had er al langer buitenhuizen voor tijdelijke verpozing, die gaandeweg in prachtige landhuizen en buitenplaatsen voor permanente bewoning werden omgezet. De hoogste compagniesdienaren leefden er als grandseigneurs, omringd door slaven en bedienden, eigenlijk meer als vorsten dan als ambtenaren. De families van deze, elkaar de baantjes en het geld toespelende hoogste heren trouwden veel onder elkaar; hun vrouwen en dochters waren niet zelden typische representanten van een Mestieze mengcultuur. Als meest prachtlievende compagniesdienaar ooit wordt Petrus Albertus van der Parra in herinnering gehouden, een man geboren en getogen in Azië, die van 1761 tot 1775 gouverneur-generaal was.[30]

Ook het gebied ten zuiden van Meester Cornelis, verwarrenderwijs wel eens aangeduid als de Bataviase Bovenlanden (de *Jacatrase* Bovenlanden werd gevormd door het Preanger regentschap Tjiandjoer en districten zuidelijk van Buitenzorg), werd meer en meer ontsloten. Van belang werd hier vooral de vestiging te Buitenzorg (Bogor), aan de bovenloop van de Tjiliwoeng en de Tjisadane. Al in het begin van de achttiende eeuw was dit gebied, het regentschap Kampong Baroe, opgevallen om zijn weelderige natuur en het koele klimaat. In 1744 begon gouverneur-generaal Van Imhoff hier met de aanleg van een landgoed, Sans-Souci of Buitenzorg, dat nadien steeds door de opeenvolgende gouverneurs-generaal zou worden overgenomen als buitenresidentie. In 1752 kwam er na een overval van Bantamse opstandelingen een fortje, Philippine genaamd, ter bescherming van dit en andere landgoederen in de buurt. In de decennia daarna kreeg het paleis van de gouverneur-generaal geleidelijk aan zijn latere grootse vorm door herhaalde uitbreidingen onder Van Imhoffs opvolgers. Achter Buitenzorg begon de eigenlijke Preanger, het gebied van de koffiecultuur. De eerder geschetste productiebeperkende maatregelen die de VOC hier in het tweede kwart van de eeuw had getroffen, hielden de leveranties geruime tijd op bescheiden niveau. Toen de Heren Zeventien bemerkten dat de prijzen in Europa in weerwil van de opkomende concurrentie van Caribische koffie op langere termijn op peil bleven, werd de cultuur op Java weer aangemoedigd, in het bijzonder na de Vierde Engelse Oorlog (1780-1784). De Compagnie zag de koffie in die jaren als een van de belangrijkste producten om de verzwakte financiële situatie op te krikken. Waren de oogsten in de jaren zeventig al weer op het niveau van vóór 1740, door massale verplichte aanplant en extra toezicht verdubbelde de productie nogmaals tot omstreeks 1790. Meer dan de helft van de koffie kwam toen uit het regentschap Tjiandjoer. De regenten uit de Preanger zagen door de koffiecultuur hun inkomens gestaag toenemen, maar de keerzijde daarvan was vaak het onvermogen om de tering naar de nering te zetten. Het te hoge uitgavenpatroon van veel regenten werd in de hand gewerkt door het nemen van voorschotten op de oogst, waarbij niet zelden schulden tegen hoge interest werden aangegaan bij de elite van compagniesdienaren. Bij het overlijden van gouverneur-generaal Van der Parra in 1775 werd geconstateerd dat diverse regenten bij hem voor enorme bedragen in het krijt stonden, sommen die veel hoger waren dan de jaarlijkse koffieoogsten ooit konden opbrengen. Een sanering van de schulden in de jaren daarna kon niet verhinderen dat de financiële positie van de regenten in de jaren negentig wederom verslechterde. Nu waren het de Gecommitteerden tot de Zaken over de Inlander, die tot de grootste schuldeisers behoorden.[31]

In Bantam bleef het na de Grote Bantense Opstand rustig, ook nadat de VOC zich medio jaren zestig nadrukkelijk met het toezicht op de pepercultuur was gaan bemoeien. Vanaf de jaren zeventig liep deze echter terug, waardoor de economische positie van het sultanaat gaandeweg verslechterde. In Mataram hielden de diverse vorsten zich na 1757 eveneens rustig, in het besef dat de Derde Javaanse Successieoorlog aan Mataramse kant feitelijk geen overwinnaars had gekend. Zowel in Soerakarta als Djokjakarta kwamen VOC-garnizoenen, waarvoor in beide hofsteden grote vestingen werden gebouwd. Het door de langdurige strijd verwoeste land begon zich te herstellen en de bevolking nam geledelijk aan weer toe. Alleen in 1789-1790 was er een majeure crisis, toen de een jaar eerder in Soerakarta aangetreden Pakoeboewono IV zich omringde met anti-Nederlandse adviseurs van streng-islamitische signatuur. Toen een gecombineerd leger van de VOC, Djokjakarta en de Mangkoenegoro voor het hof van de jonge soesoehoenan verscheen, zag hij zich gedwongen in te binden en zijn 'heilige oorlog' tegen de Europeanen af te zweren.[32]

In het geannexeerde kustgebied en op Madoera, in 1748 in de VOC-hiërarchie opgewaardeerd tot het gouvernement van Java's Noord-Oostkust (of Noord-Oostkust van Java), werden bestaande versterkingen uitgebreid of gemoderniseerd en enkele nieuwe toegevoegd. Omstreeks 1760 bezat de Compagnie hier naast de hoofdvestiging in Semarang forten in Tegal, Pekalongan, Demak, Japara, Joana, Rembang, Grissee, Soerabaja, Pasoeroean, Bangkalan en Soemenep. Vanuit deze plaatsen verscheepte de VOC grote hoeveelheden rijst, houtwerk en andere produkten, meest voor eigen consumptie, naar Batavia. Een groot deel daarvan werd als contingent door de regenten geleverd, het resterende deel werd tegen een afgedwongen gunstig tarief ingekocht. Vóór 1746 had de bevolking rijst en balken aan de VOC geleverd ter aflossing van de schuld van de vorst van Mataram, nu ging het om een tribuut direct aan de heer van het land, dat wil zeggen de VOC zelf. De aankoop van additionele goederen verliep meestal via Chinese kooplieden, die op de noordkust in toenemende mate de markteconomie beheersten. Het gouvernement van Java's Noord-Oostkust, toch al een van de grootste in het hele imperium van de VOC, onderging na de Derde Javaanse Successie-oorlog nog een laatste uitbreiding. Uit vrees dat de Engelsen zich er zouden vestigen, werd tussen 1767 en 1772 de resterende Oosthoek veroverd, inclusief Balambangan, het door Baliërs gedomineerde, hindoeïstische vorstendom in het uiterste oosten van Java; volledige controle had de Compagnie hier overigens pas omstreeks 1778. Bij de langdurige strijd werd herhaaldelijk gebruik gemaakt van hulptroepen van Madoera. Eenmaal bezet werden ook in dit ernstig ontvolkte land permanente versterkingen aangelegd, eerst te Malang, Panaroekan (Panarukan) en Oeloepampang (Ulupampang) en vervolgens te Banjoewangi (Banyuwangi).[33] Hoogste Nederlandse bestuurder in dit nieuwe territorium werd de gezaghebber te Soerabaja, onder de gouverneur van Java's Noord-Oostkust in Semarang.

Hiervoor is al opgemerkt dat de financiële situatie van de VOC na de Vierde Engelse Oorlog (1780-1784) zeer verslechterd was. Door de Engelse blokkades had de VOC vrijwel geen producten naar Nederland kunnen vervoeren en verkopen. Door dit gebrek aan inkomsten konden de kortlopende schulden niet worden afbetaald en moest de overheid bijspringen. De Compagnie was nog nauwelijks bekomen van deze klap toen in 1795 opnieuw oorlog met Engeland uitbrak. In 1795 bezetten Franse troepen Nederland en kwam er een eind aan de oude Republiek; in plaats daarvan werd de Bataafse Republiek uitgeroepen, die zich aan de zijde van het revolutionaire Frankrijk tegen Engeland keerde. Per 1 maart 1796 werd de met schulden overladen VOC onder staatstoezicht geplaatst en op 31 december 1799 ten slotte formeel opgeheven. In het eerstgenoemde jaar moesten de Heren Zeventien plaats maken voor een van regeringswege benoemd Comité tot de Zaken van den Oost-Indischen Handel en Bezittingen; na 1799 nam de Raad van Aziatische Bezittingen en Etablissementen het bestuur over. Intussen beheerste Engeland de zeeën en veroverde met instemming van de in 1795 naar Engeland gevluchte stadhouder Willem V gaandeweg de meeste overzeese bezittingen en vestigingen van de VOC. Java bleef echter behouden, ondanks het feit dat ook hier veel Nederlandse schepen verloren gingen en in 1800 een Engelse vloot, na een mislukte landing ten oosten van Batavia, de werf en andere gebouwen op Onrust verwoestte. Men kon financieel het hoofd boven water houden dankzij de verkoop van koffie aan neutrale landen, met name aan de Verenigde Staten en Denemarken. Schepen uit die landen werden ook gebruikt om enig contact met het vaderland te onderhouden. In 1802 werd de Vrede van Amiens gesloten en kreeg de Bataafse Republiek het merendeel van haar koloniën terug. Aan dit soelaas kwam echter een voortijdig einde toen de oorlog met Engeland al in 1803 hernieuwd uitbrak. Opnieuw werden de verbindingen met het vaderland zwaar bemoeilijkt. In 1806 verscheen er weer een Engels eskader in de Baai van Batavia, dat praktisch alle Nederlandse schepen op de rede vernietigde; het jaar daarop gebeurde hetzelfde met de weinige resterende Bataafse schepen voor Grissee. Door het uitblijven van troepenaanvoer uit Nederland verzwakte het koloniale leger. Ondertussen kwam er van enige hervorming van het van de Compagnie geërfde bestuur op Java weinig tot niets terecht. Meer dan ooit tevoren werden de belangrijkste posten nu bezet door een kleine aan elkaar verzwagerde kliek, die er geen belang bij had de wijd verbreide praktijk van zelfverrijking te veranderen.[34]

In 1806 zette keizer Napoleon de Bataafse Republiek om in het Koninkrijk Holland, met zijn broer Lodewijk Napoleon op de troon. Er kwam een Departement van Koophandel en Koloniën en twee jaar later, in 1808, een Departement van Marine en Koloniën, beide geleid door een minister. Koning Lodewijk benoemde maarschalk Herman Willem Daendels tot gouverneur-generaal (1808-1811), die in januari 1808 op Java voet aan wal zette met de opdracht grondig orde op zaken te stellen in het bestuur en de verdediging van deze laatste grote Nederlandse bezitting in Azië. Daendels ging naar zijn aard en reputatie radicaal, voortvarend en autocratisch te werk. In 1809 liet hij op één bastion na het Kasteel van Batavia slopen, een jaar later gevolgd door de muren van de oude stad. Het gebied van Weltevreden werd nu het centrum van bestuur, waar op last van Daendels aan het Buffelsveld, nadien de Paradeplaats en later het Waterlooplein, in 1809 begonnen werd met de bouw van een nieuw paleis voor de gouverneurs-generaal. Ten westen hiervan werd een 'Champs de Mars' aangelegd, een groot exercitieveld voor de troepen dat later de naam Koningsplein zou krijgen (nu Medan Merdeka). Het landgoed en paleis te Buitenzorg eigende hij zich als persoonlijk eigendom toe. Voor de verdediging van Java achtte Daendels het noodzakelijk over de gehele lengte van het eiland een militaire weg aan te leggen, de Grote Postweg. De uitvoering van dit imposante werk, dat overigens deels al bestaande wegen volgde en in hoofdzaak door inheemse herendienstplichtigen tot stand werd gebracht, kostte duizenden van hen het leven.[35]

Ook de bestuursstructuur werd drastisch hervormd. De gouverneur-generaal kreeg meer bevoegdheden, de machtige post van gouverneur van Java's Noord-Oostkust verdween en de hoofden van gewestelijk bestuur, de gezaghebbers en residenten, werden naar Frans voorbeeld nu prefecten genoemd. Daarnaast probeerde Daendels de Europese ambtenaren één duidelijk salaris te geven in plaats van de lappendeken van toelages en percentages die onder compagniesbestuur gangbaar was geworden

---

24 De Haan, *Priangan*, III pag. 515-516; Knaap, 'Coffee', pag. 37-38, 40-43; Jacobs, *Koopman*, pag. 202-204.
25 De Haan, *Priangan*, I* pag. 277-279; Blussé, *Strange company*, pag. 88-91, 94-95; Remmelink, *Chinese war*, pag. 126-127.
26 Remmelink, *Chinese war*, pag. 137-138, 144-164, 175-195, 201-203; Nagtegaal, *Dutch tiger*, pag. 213-216, 220-226.
27 Ricklefs, *Jogjakarta*, pag. 39-66, 71-72, 90-93; Hui Kian Kwee, *Political economy*, pag. 41-42, 121-122, 151-152.
28 Talens, *Feodale samenleving*, pag. 99, 101-102, 111-112, 160, 163-174; Ota, *Changes*, pag. 59-62, 75-76.
29 De Haan, *Oud Batavia*, I p. 140. Van der Brug, *Malaria*, pag. 27-29, 60, 78-81, 99-103, 117-118, 141-144; Raben, *Batavia and Colombo*, pag. 319.
30 De Haan, *Oud Batavia*, I pag. 494-495, 501; Gelman Taylor, *Social world*, pag. 53-60; Raben, *Batavia and Colombo*, pag. 328, 332; Knaap, *Shallow waters*, p. 112; Jacobs, *Koopman*, pag. 194-196.
31 De Haan, *Priangan*, I* pag. 272-274, 280, III pag. 141-144, 788-804, 921-922, 927; Jacobs, *Koopman*, pag. 205-207.
32 Ricklefs, *Jogjakarta*, pag. 96-97, 119-122, 159, 314-338; Ota, *Changes*, pag. 77-83, 92-94, 100-102.
33 Knaap, *Shallow waters*, pag. 103-107, 139-146; Hui Kian Kwee, *Political economy*, pag. 42, 55-56, 62-72, 161-167.
34 Gaastra, *Geschiedenis*, pag. 166-170; Gelman Taylor, *Social world*, p. 94; Van Eyck van Heslinga, *Van Compagnie*, pag. 63-76, 98-110, 112-113, 134-137.
35 Van 't Veer, *Daendels*, pag. 121, 126-132; Gelman Taylor, *Social world*, pag. 94-95; Van Niel, *Java's Northeast Coast*, pag. 227.

en veel gelegenheid tot corruptie had gegeven. Ook de Javaanse regenten werden tot ambtenaar benoemd, echter zonder salaris. Het inkomen van de regent zou dienen te bestaan uit de door de bevolking op te brengen hoofdbelasting en allerlei andere heffingen en privileges. Op hun beurt moesten de regenten het koloniale bestuur 'recognitiegeld' betalen. Het behoeft geen betoog dat de gewone bevolking hier niets beter van werd. Het recognitiegeld was overigens hard nodig, want het koloniale bestuur had door de stagnatie van de uitvoer naar Europa een chronisch gebrek aan inkomsten. Het ambitieuze beleid van Daendels kon verder alleen gaande worden gehouden door lokaal geld te lenen en daarnaast papiergeld uit te geven. Aanvullend werd voor eenmalige inkomsten gezorgd door de opheffing van enkele regentschappen en de aansluitende verkoop van landerijen, inclusief de daarmee verbonden herendiensten en lokale heffingen op te brengen door de opgezetenen, aan rijke Europeanen en Chinezen. Dit gebeurde vanaf 1809 in Tangerang en Krawang bij Batavia en ook rond Semarang en Soerabaja. Het spectaculairste staaltje in dit verband was de verkoop in 1810 van geheel Probolinggo en Besoeki/Panaroekan (Besuki/Panarukan) in Oost-Java aan de familie van de kapitein-Chinees van Soerabaja, Han Tjiang Pit.[36]

In Bantam was er in de jaren na 1800 in de sultansfamilie sprake van problemen om de opvolging. Het Nederlandse bestuur was er vooral op gebrand dat volgzame personen op de troon kwamen, in elk geval geen lieden met een eigen politiek programma. Toch lukte dat niet altijd, bijvoorbeeld in het geval van sultan Moetakin (Mutakin), die in 1804 werd ingehuldigd. In 1808 eiste Daendels van hem op hoge toon een zware bijdrage van Bantamse herendienstplichtigen voor de bouw van een oorlogshaven aan de Meeuwenbaai (Teluk Peucang) bij de zuidelijke ingang van Straat Soenda, alsmede de verplaatsing van het hof naar Anjer (Anyer). Tijdens onderhandelingen met de beledigde, maar niettemin naar een compromis strevende sultan werd de Nederlandse onderhandelaar aan het hof vermoord. In november 1808 dwong Daendels de sultan met militair geweld tot overgave en nam, als niet mis te verstane demonstratie van de nieuwe verhoudingen, in eigen persoon zitting op de sultanstroon. Vervolgens verbande hij de sultan en benoemde de kroonprins in zijn plaats. Bij verdrag werd deze gedwongen de opperheerschappij van de koning van Holland te erkennen en de peperrijke onderhorigheden in het zuiden van Sumatra alsmede een strook land langs de oostgrens van het sultanaat zelf aan Batavia af te staan. In plaats van eigen inkomsten kreeg de sultan nu een jaarlijkse toelage van het koloniale bestuur. De nieuwe sultan, Ali Oeddin (Udin) II, werd echter binnen het jaar afgezet, omdat hij ervan verdacht werd de hand te hebben gehad in de voortdurende onrust in Bantam na het Nederlandse optreden. In augustus 1810 verdeelde Daendels het sultanaat in tweeën, de Bantamse beneden- en bovenlanden. In de bovenlanden stelde hij een nieuwe sultan aan; de benedenlanden werden ingelijfd bij het direct bestuurde koloniaal gebied. In deze nieuwe prefectuur werd Anjer alsnog de hoofdplaats. De haven in de Meeuwenbaai en een soortgelijk vervolgproject aan de Merakbaai bleven onvoltooid.[37]

In het gedeelde rijk van Mataram, dat wil zeggen in de Vorstenlanden Soerakarta en Djokjakarta, was inmiddels een nieuwe generatie vorsten aan de macht gekomen. De al genoemde soesoehoenan Pakoeboewono IV van Solo regeerde sinds 1789, in Djokja had sultan Hamengkoeboewono II in 1792 zijn ambt aanvaard. Daendels vond dat de vorsten duidelijker onderhorig moesten zijn aan het koninkrijk Holland. Hij pastte daartoe in 1808 het ceremonieel van de formele contacten tussen de residenten c.q. prefecten ter plaatse en de vorsten aan en wel zodanig dat deze ambtenaren voortaan uiterlijk in rang gelijk waren aan de soesoehoenan en de sultan. Zo mocht bij openbare gelegenheden de resident op gelijke hoogte naast de vorst zitten, terwijl voordien voor hem altijd een lagere plaats was aangewezen. Pakoeboewono IV accepteerde dit met tegenzin; Hamengkoeboewono II weigerde. In 1810 werd het conflict op de spits gedreven, toen in december van dat jaar Daendels persoonlijk een expeditie naar Djokjakarta leidde. Hamengkoeboewono II koos eieren voor zijn geld en trad onder dwang af ten faveure van zijn zoon, die zich schikte in het nieuwe ceremonieel en als Hamengkoeboewono III werd geïnstalleerd. De teruggetreden vorst mocht echter aan het hof blijven. Het dreigement van plundering van Djokjakarta door de expeditiemacht werd voor veel geld afgekocht. Kort daarop werden er nieuwe verdragen met de soesoehoenan en de sultan gesloten. Naast een aantal onderlinge grenscorrecties en enige verdere gebiedsafstand aan het gouvernement hielden die een beëindiging in van de geldelijke toelage die de vorsten sinds 1746 ontvingen voor het verlies van de tolpoorten aan de noordkust.[38]

In 1810 maakte keizer Napoleon, ontevreden over het bestuur van zijn broer als koning van Holland, een einde aan de onafhankelijkheid van de noordelijke Nederlanden. Het koninkrijk werd ingelijfd bij Frankrijk en de verantwoordelijkheid voor de overzeese bezittingen kwam aan de Hollandse Divisie van het Departement van Marine en Koloniën te Parijs. Napoleon besloot Daendels naar Europa terug te roepen en op Java te vervangen door generaal Jan Willem Janssens, de vroegere gouverneur aan de Kaap. Deze nam in mei 1811 het gezag over. De dagen van het Nederlandse gezag over Java waren echter geteld. Op 4 augustus 1811 landde een goed bewapende invasiemacht van 9000 man onder leiding van Gilbert Elliot, Lord Minto, de gouverneur-generaal van Brits-Indië, ten oosten van Batavia. Op de 26ste augustus versloegen zij, mede door een effectieve inzet van artillerie, de Nederlands-Franse strijdmacht in het sterk gefortificeerde Meester Cornelis, dat door Daendels het jaar daarvoor was aangewezen als centrum van de verdediging van Batavia en omstreken. Janssens vluchtte via Buitenzorg naar Semarang, waar hij inderhaast een nieuw legertje formeerde van restanten van de koloniale garnizoenen ter plekke en van troepen van de Javaanse vorsten. Bij de komst aldaar van de Engelsen, medio september, vluchtten de Javaanse troepen en werd het restant aan Europeanen ten zuiden van Semarang gemakkelijk verslagen. Op 18 september 1811 was Janssens genoodzaakt te Toentang (Tuntang) bij Salatiga zijn onvoorwaardelijke overgave te tekenen. Hij werd als krijgsgevangene afgevoerd naar Engeland. Veel Nederlandse bestuurders traden in dienst van de nieuwe Engelse heren.[39]

Epiloog: het Engelse tussenbestuur, 1811-1816

Na de Engelse overwinning werd het bestuur over Java bij Minto's vertrek in oktober 1811 handen gelegd van een luitenant-gouverneur, Thomas Stamford Raffles. Raffles had carrière gemaakt op andere Engelse posten in Zuidoost-Azië en had op voorhand veel belangstelling voor land en volk van Java. Net als Daendels was hij een man die de bestaande verhoudingen geenszins vanzelfsprekend vond. Een van de zaken die hij aanpakte was de verplichte levering van de grote contingenten rijst door de regenten op de kust van Midden- en Oost-Java, een tribuut dat in sommige delen al meer dan een eeuw eerder door de VOC was opgelegd. Deze contingenten waren, mede door de overwichten die de regenten en de hun ondergeschikte hoofden erop legden, een zware last voor de onderhorige boerenbevolking. Het nieuwe bestuur en in toenemende mate ook de Nederlandse adviseurs zagen nu in de feodale greep van de regenten op de economie de belangrijkste hinderpaal voor de welvaart van land en volk, en daarmee indirect ook voor een gezondmaking van de overheidsfinanciën. Idealiter zou de inheemse bevolking zelf kunnen beslissen wat zij produceerde en de oogst vrijelijk op de markt te koop aanbieden, hetgeen tevens de ontwikkeling van een wijder verbreide geldeconomie zou bevorderen. Na lang delibereren werd in 1813-1814 het Landrentestelsel ingevoerd, waarbij met het uitgangspunt dat het gouvernement de enige eigenaar van de grond op Java was, het systeem van tribuutbetaling via de regenten werd vervangen door een gebruiksbelasting op de landbouwgrond, per desa (dorp) rechtstreeks van de opgezeten bevolking te heffen in geld of producten. Er zouden speciale collectors voor deze belasting worden benoemd, die in ieder dorp de oppervlakte en de waarde van de landbouwgrond moesten gaan bepalen. Doordat op lokaal niveau informatie over het landbouwareaal nauwelijks beschikbaar was, maar meer nog omdat het ambtelijke apparaat voor deze kolossale operatie ontbrak, vielen in de praktijk zowel de opbrengst van de belasting als de vermeende welvaartsverhogende effecten voor de nu 'vrije' boerenstand zwaar tegen. Veel Javanen konden de nieuwe belastingen slechts betalen door bij Chinese geldschieters geld te lenen. Financieel kon het Engelse bestuur alleen rondkomen door de gedwongen koffiecultuur van de Preanger buiten het Landrentestelsel te houden.[40]

Intussen was Raffles' bemoeienis met de inheemse vorsten niet minder ingrijpend dan die van Daendels. De luitenant-gouverneur begon zijn bewind met een politiek van toenadering ten opzichte van de vorsten in Midden-Java. Aan het hof van Djokjakarta greep Hamengkoeboewono II eind 1811 weer de macht en toonde zich al direct weinig geneigd de nieuwe orde onder Brits oppergezag te aanvaarden. Desondanks bevestigde Raffles in eerste instantie de machtsgreep van de oude sultan. Toen deze echter voortging met Engelse eisen in de wind te slaan, onder meer met betrekking tot een nieuw bestuurscontract, werd in reactie daarop in juni 1812 het hof van Djokjakarta bestormd en geplunderd door een Brits-Indische strijdmacht gesteund door troepen uit Soerakarta van het autonome prinsdom van de Mangkoenegoro. Hamengkoeboewono II werd nu niet alleen afgezet maar ook verbannen en Hamengkoeboewono III opnieuw tot sultan uitgeroepen. Een broer van de oude sultan, prins Natakoesoema (Natakusuma), kreeg wegens bewezen diensten aan de Engelsen een eigen autonoom prinsdom binnen Djokjakarta, waarover hij regeerde onder de vorstennaam Pakoealam (Pakualam) I. Het gewest Kedoe (Kedu) werd door het gouvernement geannexeerd. Verder moesten zowel de sultan als de soesoehoenan al de tolpoorten alsmede de distributie van opium in hun gebied aan het koloniaal bestuur laten. Beide vorsten verloren bovendien het recht er een eigen leger op na te houden. De erfgenamen van Mataram, aldus gereduceerd tot marionetten van het Europese bestuur, voelden zich meer dan ooit vernederd. Voor de teleurgestelde oude soesoehoenan, Pakoeboewono IV, was het in 1814 reden zich te laten verleiden tot een samenzwering met muitende Brits-Indische militairen tegen het Engelse gezag. Het complot werd evenwel tijdig ontdekt en voor Pakoeboewono IV liep de zaak met een sisser af.[41]

Op West-Java verging het Bantam en Cheribon onder Raffles niet beter dan de Mataramse vorsten. Sinds Daendels' ingrijpen bestond het sultanaat Bantam alleen nog uit de bovenlanden van het gelijknamige gebied; in feite was het een onbetekenend staatje geworden. In maart 1813 stond sultan Salihin II bij verdrag zijn vorstendom aan de koloniale overheid af in ruil voor behoud van zijn titel en een jaarlijkse toelage. De 'gepensioneerde' sultan mocht in Bantam blijven wonen. Cheribon werd sinds de zeventiende eeuw geregeerd door twee verwante vorstelijke dynastieën: die van de sultan Sepoeh en van de sultan Anom. Daendels had in 1810 de onder Cheribon ressorterende delen van de Preanger aan het sultansbewind onttrokken, waarmee ook dit sultanaat staatkundig en economisch zijn betekenis had verloren. De bevolking was er ontevreden en onrustig. In 1813 en 1815 bewerkte Raffles dat beide lijnen van de dynastie tegen een vaste toelage afzagen van hun gezag.[42]

Intussen was in Europa Napoleon definitief verslagen en Nederland bevrijd van het Franse bewind. De in 1813 teruggekeerde prins van Oranje werd uitgeroepen tot koning Willem I. In 1814 werd bij het Verdrag van Londen tussen het Koninkrijk der Nederlanden en Groot-Brittannië bepaald dat Java aan de Nederlanders zou worden teruggegeven. Het duurde echter nog geruime tijd voordat het gedurende de Bataafs-Franse tijd verarmde land in staat was voldoende schepen en manschappen uit te rusten voor een overname van de koloniën. Te zelfder tijd kwam Raffles steeds meer onder vuur te liggen van boven hem geplaatste autoriteiten. Men vond dat hij te hard van stapel liep met zijn hervormingen; hij werd onvoorzichtig en soms ook willekeurig in zijn optreden bevonden. In maart 1816 werd de zieke en verzwakte Raffles als luitenant-gouverneur vervangen door John Fendall. Deze droeg ten slotte op 19 augustus 1816 het gezag over Java en onderhorigheden over aan de door koning Willem I daartoe benoemde, vier maanden eerder al uit Nederland aangekomen Commissie-Generaal bestaande uit C. Th. Elout, G.A.G.P. baron van der Capellen en de eskadercommandant A.A. Buyskes, welke laatste onder Daendels korte tijd luitenant-gouverneur-generaal was geweest. De commissarissen-generaal troffen het bestuur op Java in een chaotische toestand aan. Welke richting het beleid diende uit te gaan, was na de hervormingen van Daendels en Raffles hoogst onzeker. En niet alleen in het vaderland was de schatkist leeg; de Commissie-Generaal moest in eerste instantie geld lenen om de kolonie draaiende te houden.[43] De situatie, kortom, leek nauwelijks beter dan tien of twintig jaar tevoren. Het belangrijke verschil was echter dat de tweede grote periode van het Nederlandse bestuur over Java in 1816 kon beginnen in een internationaal stabiele omgeving. 'Brittania ruled the waves' en was Nederland daarbij niet ongunstig gezind.

36 Van 't Veer, *Daendels*, pag. 124-126, 132-136, 143-144, 164-165; Van Niel, *Java's Northeast Coast*, pag. 191-196, 205-209, 220-223.
37 Van 't Veer, *Daendels*, pag. 147-151; Ota, *Changes*, pag. 90-100, 143-144.
38 Van 't Veer, *Daendels*, pag. 140-141, 172-174; Van Niel, *Java's Northeast Coast*, pag. 212-215.
39 Van 't Veer, *Daendels*, pag. 182-183; Van Niel, *Java's Northeast Coast*, pag. 226-229.
40 Bastin, *Native policies*, pag. 5, 33-36, 39-40, 44, 53-58, 60-63; Van Niel, *Java's Northeast Coast*, pag. 240-241, 254, 259-260, 271-281, 283-284.
41 Wurtzburg, *Raffles*, pag. 193, 201, 215-219, 380-381; Van Niel, *Java's Northeast Coast*, pag. 234-240.
42 Wurtzburg, *Raffles*, pag. 207, 277, 294-295; Ota, *Changes*, pag. 145-146.
43 Bastin, *Native policies*, pag. 46-40, 66; Wurtzburg, *Raffles*, pag. 388, 392, 397.

Literatuurverwijzingen.

Bastin, J., *The native policies of Sir Stamford Raffles in Java and Sumatra; An economic interpretation*. London: Oxford University Press, 1957.

Blussé, L.J., *Strange company; Chinese settlers, mestizo women and the Dutch in Batavia*. Dordrecht: Foris, 1986. Verhandelingen 122.

Bracht, J. van, *Atlas van kaarten en aangezichten van de VOC en WIC, genoemd Vingboons-atlas in het Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage*. Haarlem: Fibula Van Dishoeck, 1981.

Brommer, B., en D. de Vries, *Historische plattegronden van Nederlandse steden. IV: Batavia*. Lisse: Stichting Historische Stadsplattegronden, 1992.

Brug, P.H. van der, *Malaria en malaise; De VOC in Batavia in de achttiende eeuw.* Amsterdam: Bataafsche Leeuw, 1994.

Bruijn, J.R. e.a., *Dutch-Asiatic shipping in the 17th and 18th centuries*. 3 delen. 's-Gravenhage: Nijhoff, 1978-1987. Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Grote Serie 165, 166, 167.

Colenbrander, H.T., *Jan Pietersz Coen; Levensbeschrijving*. 's-Gravenhage: Nijhoff, 1934.

Davids, C.A., *Zeewezen en wetenschap; De wetenschap en de ontwikkeling van de navigatietechniek in Nederland tussen 1585 en 1815*. Amsterdam: De Bataafsche Leeuw, 1985.

Destombes, M., *Catalogue des cartes nautiques manuscrites sur parchemin, 1300-1700: Cartes hollandaises; la cartographie de la Compagnie des Indes Orientales, 1593-1743*. Saigon: zonder uitgever, 1941.

Enthoven, V., 'Van steunpilaar tot blok aan het been; De Verenigde Oost-Indische Compagnie en de Unie', in G.J. Knaap en G. Teitler (red.), *De Verenigde Oost-Indische Compagnie tussen oorlog en diplomatie*, pag. 35-58. Leiden: KITLV Press, 2002. Verhandelingen 197.

Eyck van Heslinga, E.S. van, *Van Compagnie naar koopvaardij; De scheepvaartverbinding van de Bataafse Republiek met de koloniën in Azië*. Amsterdam: Bataafsche Leeuw, 1988.

Gaastra, F.S., *Geschiedenis van de VOC*. Zutphen: Walburg, 2002. [Vierde druk].

Gelman Taylor, J., *The social world of Batavia; European and Eurasian in Dutch Asia*. Madison: University of Wisconsin, 1983.

Goor, J. van, *De Nederlandse Koloniën; Geschiedenis van de Nederlandse expansie, 1600-1975*. 's-Gravenhage: Sdu, 1997. [Tweede druk].

Gosselink, M. *Land in zicht; Vingboons tekent de wereld van de 17de eeuw*. Zwolle: Waanders, 2007.

Graaf, H.J. de, *De regering van sultan Agung, vorst van Mataram 1613-1645, en die van zijn voorganger panembahan Sedi-ing-Krapjak 1601-1613*. 's-Gravenhage: Nijhoff, 1958. Verhandelingen KITLV 23.

Graaf, H.J. de, *De regering van sunan Mangku-rat I Tegal-wangi, vorst van Mataram, 1646-1677*. 2 delen. 's-Gravenhage: Nijhoff, 1961-1962. Verhandelingen KITLV 33, 39.

Haan, F. de, *Priangan; De Preanger-regentschappen onder het Nederlandsch bestuur tot 1811*. 4 delen. Batavia: Kolff / 's-Gravenhage: Nijhoff, 1910-1912.

Haan, F. de, *Oud Batavia; Gedenkboek uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen naar aanleiding van het driehonderdjarig bestaan der stad in 1919*. 3 delen. Batavia: Kolff, 1922-1923.

Hoadley, M., 'Company and Court; Institutional Change at Cirebon, 1681-1735', in E. Locher-Scholten and P. Rietbergen (eds), *Hof en Handel; Aziatische vorsten en de VOC 1620-1720*, 139-157. Leiden: KITLV Press, 2004. Verhandelingen 223.

Houben, V.J.H., 'Java and the Java Sea; Historical perspectives', in V.J.H. Houben, H.M.J. Maier en W. van der Molen (eds), *Looking at odd mirrors: The Java Sea*, 212-240. Leiden: Vakgroep Talen en Culturen van Zuidoost-Azië en Oceanië, Rijksuniversiteit Leiden, 1992. Semaian 5.

Hui Kian Kwee, *The political economy of Java's Northeast Coast, c. 1740-1800; Elite synergy*. Leiden: Brill, 2006. TANAP Monographs 4.

Jacobs, E.M., *Koopman in Azië; De handel van de Verenigde Oost-Indische Compagnie tijdens de 18de eeuw*. Zutphen: Walburg, 2000.

Keuning, J., *Petrus Plancius; Theoloog en geograaf, 1552-1622*. Amsterdam: Van Kampen, 1946.

Knaap, G.J., 'Coffee for cash; The Dutch East India Company and the expansion of coffee cultivation in Java, Ambon and Ceylon 1700-1730', in J. van Goor (ed), *Trading Companies in Asia 1600-1830*, 33-50. Utrecht: Hes Publishers, 1986.

Knaap, G.J., *Shallow waters, rising tide; Shipping and trade in Java around 1775*. Leiden: KITLV Press, 1996. Verhandelingen 172.

Krogt, P. van der, en E. de Groot, *The Atlas Blaeu-Van der Hem of the Austrian National Library. V*. 't Goy-Houten: Hes & De Graaf, 2005.

Leur, J.C. van, *Indonesian trade and society; Essays in Asian social and economic history*. The Hague/Bandung: Van Hoeve, 1955. Selected Studies on Indonesia 1.

Niel, R. van, *Java's Northeast Coast 1740-1840; A study in colonial encroachment and dominance*. Leiden: CNWS Publications, 2005.

Niemeijer, H.E., *Batavia; Een koloniale samenleving in de 17de eeuw*. Amsterdam: Balans, 2005.

Nagtegaal, L.W., *Riding the Dutch tiger; The Dutch East Indies Company and the northeast coast of Java 1680-1743*. Leiden: KITLV Press, 1996. Verhandelingen 171.

Oers, R. van, *Dutch town planning overseas during VOC and WIC rule (1600-1800)*. Zutphen: Walburg, 2000.

Ota, A., *Changes of regime and social dynamics in West Java; Society, state and the outer world of Banten 1750-1830*. Leiden: Brill, 2006. TANAP Monographs 2.

Raben, R., *Batavia and Colombo; The ethnic and spatial order of two colonial cities 1600-1800*. Leiden: Proefschrift Universiteit Leiden, 1996.

Remmelink, W., *The Chinese war and the collapse of the Javanese state, 1725-1743*. Leiden: KITLV Press, 1994. Verhandelingen 162.

Ricklefs, M.C., *Jogjakarta under sultan Mangkubumi, 1749-1792; A history of the division of Java*. London: Oxford University Press, 1974. London Oriental Series 30.

Ricklefs, M.C., *War, culture and economy in Java, 1677-1726; Asian and European imperialism in the early Kartasura period*. Sydney: Allen & Unwin, 1993.

Rietbergen, P., *De eerste landvoogd, Pieter Both (1568-1615); Gouverneur-generaal van Nederlands-Indië (1609-1614)*. 2 delen. Zutphen: Walburg, 1987. Werken Linschoten-Vereeniging 87.

Schilder, G., 'Paulus Paulusz. en de kartering van Java's Zuidkust', *Bulletin van de vakgroep Kartografie* 9 (1978), 3-28.

Schilder, G., 'Organization and evolution of the Dutch East India Company's hydrographic office in the seventeenth century', *Imago Mundi* 28 (1976), 61-78.

Schilder, G., 'The charting of the south coast of Java', *Archipel* 22 (1981), 87-104.

Schilder, G., 'Het cartografisch bedrijf van de VOC', in P. van Mil (red.), *De VOC in de kaart gekeken; Cartografie en navigatie van de Verenigde Oost-Indische Compagnie, 1602-1799*, 17-46. 's-Gravenhage: Sdu 1988.

Schilder, G., 'The Van Keulen's and the Dutch East-India Company', in D. de Vries e.a., *The Van Keulen cartography, Amsterdam 1680-1885*, 71-90. Alphen aan en Rijn: Canaletto, 2005.

Schilder, G., 'Een cartografisch monument van de Verenigde Oost-Indische Compagnie: de Atlas Amsterdam samengesteld door Isaak de Graaf, ca. 1700', in G. Schilder e.a., *Grote Atlas van de Verenigde Oost-Indische Compagnie. I: Atlas Isaak de Graaf/Atlas Amsterdam*, 6-21. Voorburg: Asia Maior/Atlas Maior, 2006.

Somers, J.A., *De VOC als volkenrechtelijke actor*. Gouda: Quint, 2001.

Talens, J., *Een feodale samenleving in koloniaal vaarwater; Staatsvorming, koloniale expansie en economische onderontwikkeling in Banten, West-Java (1600-1750)*. Hilversum: Verloren, 1999.

Terpstra, H., 'De Nederlandsche Voorcompagnieën', in F.W. Stapel (red.), *Geschiedenis van Nederlandsch-Indië. II*, 273-475. Amsterdam: Joost van den Vondel, 1938.

Veer, P. van 't, *Daendels; Maarschalk van Holland*. Zeist: De Haan, 1963.

Vermeulen, T., 'Onvermoeid in actie; Verkenningen in de Oost', in P. van Mil (red.), *De VOC in de kaart gekeken; Cartografie en navigatie van de Verenigde Oost-Indische Compagnie, 1602-1799*, 75-105. 's-Gravenhage: Sdu 1988.

Voskuil, R.P.G.A., *De hydrographische kaartering van de Oostindische archipel tussen 1787 en 1874*. Doctoraalscriptie Universiteit Utrecht, 1976.

Vries, D. de, e.a., *The Van Keulen cartography, Amsterdam 1680-1885*. Alphen aan den Rijn: Canaletto/Repro Holland, 2005.

Wieder, F.C., *Monumenta cartographica; Reproductions of unique and rare maps, plans and views in the actual size of the originals, accompanied by cartographical monographs. V*. The Hague: Nijhoff, 1933.

Wurtzburg, C.E., *Raffles of the Eastern Isles*. London: Hodder and Stoughton, 1954.

Zandvliet, K., 'Kolonisatie en cartografie in de Oost; De rol van de militaire ingenieurs', in P. van Mil (red.), *De VOC in de kaart gekeken; Cartografie en navigatie van de Verenigde Oost-Indische Compagnie, 1602-1799*, 117-148. 's-Gravenhage: Sdu 1988.

Zandvliet, K., *Mapping for Money; Maps, plans and topographic paintings and their role in Dutch overseas expansion during the 16th and 17th centuries*. Amsterdam: De Bataafsche Leeuw, 1998.

(pag. 14: / p. 14:)

Perpustakaan Nasional Republik Indonesia, VL 6.

[Johannes Rach, 1770-1772] :

Het Gezigt van de Voorstelling van zijn Hoog Edelheijd den Hoog / Edelen Groot Agtbaaren Heer Petrus Albertus van de Parra / Gouverneur Generaal van Nederlands India Staande op de / Wegt van Yaccatra even Buijten Batvia A:o 1762.

Prospect of the Inauguration of His Lordship the Right / Honourable Petrus Albertus van der Parra / Governor-General of the Netherlands Indies Built on the / Jacatra Road just outside Batavia A:o 1762.

O.I. inkttekening met pen en penseel op papier, 35,5 x 52 cm.
Pen and brush drawing in black ink on paper, 35.5 x 52 cm.

Een ereboog voor Johannes Rachs beschermheer. De wat raadselachtig geformuleerde titel boven deze tekening verwijst naar de feestelijke officiële inhuldiging – de 'Voorstelling' – van gouverneur-generaal Petrus Albertus van der Parra (in functie 1761-1775) op 29 september 1763. Rach kwam pas in 1764 in Batavia aan en maakte de tekening waarschijnlijk pas zo'n tien jaar later op basis van schetsen van zijn collega-artillerist, de landmeter, kaartenmaker en militair ingenieur Claudius Anthony von Luepken (zie blad 30), die de ontwerper was van de hier afgebeelde ereboog voor Van der Parra nabij diens buitenhuis aan de Jacatraweg, iets ten zuidoosten van Batavia. Die lange tussentijd verklaart wellicht waarom Johannes Rach de gebeurtenis in de titel abusievelijk in het jaar 1762 plaatste. Zie ook de uitvoeriger beschrijving in het bijschrift bij een tweede en wel correct op 29 september 1763 gedateerde versie van deze tekening, nu in het bezit van de Atlas van Stolk (top 1046), die is afgebeeld op blad 269.

A triumphal arch for Johannes Rach's patron. The somewhat mysterious wording in the original title heading of this drawing refers to the festive official inauguration – *Voorstelling* (Introduction) – of Governor-General Petrus Albertus van der Parra (in office 1761-1775) on 29 September 1763. Rach arrived in Batavia only in 1764 and probably based his drawing, which is to be dated some ten years later, on sketches made his colleague in the Artillery Corps, Claudius Anthony von Luepken (see sheet 30). Von Luepken also worked as a surveyor, map-maker and military engineer in Batavia and in 1763 had been the designer of the triumphal arch erected for Van der Parra near his country estate on the *Jacatraweg*, a few kilometres to the south-east of Batavia. This long time span may explain why Johannes Rach made the error of dating the event in the year 1762. See also the more detailed note to the reproduction on sheet 269 of another version of this drawing, now in the *Atlas van Stolk* (top 1046), which in fact does bear the correct date of 29 September 1763.

(pag. 16: / p. 16:)

boven: / above:

Perpustakaan Nasional Republik Indonesia, BG 17.

[Johannes Rach, 1775-1778] :

Buytensorg. Noord.

Buitenzorg from the North.

O.I. inkttekening met pen en penseel op papier, 35,5 x 52 cm.
Pen and brush drawing in black ink on paper, 35.5 x 52 cm.

onder: / below:

Perpustakaan Nasional Republik Indonesia, BG 18.

[Johannes Rach, 1770-1775] :

Buytensorg. Zuyde.

Buitenzorg from the South.

O.I. inkttekening met pen en penseel op papier, 35,5 x 52 cm.
Pen and brush drawing in black ink on paper, 35.5 x 52 cm.

Buitenzorg, het nieuwe centrum van bestuursmacht. Het buitenverblijf Buitenzorg dat gouverneur-generaal Gustaaf Willem baron van Imhoff (1743-1750) na 1744 liet bouwen tussen de bovenlopen van de Tjiliwoeng en de Tjisadane, nabij de plaats waar tot de zestiende eeuw de hofstad Pakoean van het Soendanese rijk Padjadjaran lag, werd spoedig de feitelijke en vanaf 1780 ook de officiële buitenresidentie van de hoogste gezagsdrager van de Compagnie in de Oost. Johannes Rach heeft deze nieuwe zetel van bestuursmacht hier afgebeeld tijdens de late ambtsperiode van gouverneur-generaal Van der Parra, toen het 'paleis' nog bestond uit twee geheel los van elkaar staande vleugels. De ontworpen verbindende middenvleugel zou uiteindelijk pas in 1809 worden gerealiseerd onder gouverneur-generaal Herman Willem Daendels (1808-1811). Zie ook de andere versies van deze tekeningen gereproduceerd op de bladen 309-310.

Buitenzorg, the new centre of administrative power. The estate *Buitenzorg*, which Governor-General Gustaaf Willem Baron van Imhoff (1743-1750) had built after 1744 near the former site of the capital of Sundanese kingdom of Pajarajaran, Pakuan, between the upper reaches of the Ciliwung and the Cisadane, soon became the actual and from 1780 also the official country residence of the Company's highest representative in the East. In these drawings, Johannes Rach has depicted this new seat of administrative power as it was during the final years of Governor-General Van der Parra's term of office, when the 'palace' still consisted of two separate wings. The projected connecting central wing was in fact only realized in 1809, on the orders of Governor-General Herman Willem Daendels (1808-1811). See also the other versions of these drawings reproduced on sheets 309-310.

Bijschriften: pag. 15 / Captions: p. 15

I The Dutch Presence in Java, 1596-1816

Gerrit Knaap

The position of Java as an economic and political hub in the maritime world of South-East Asia has been a constant factor in the history of the region throughout the whole of the second millennium of the Christian era. Around the year 1000, the rulers of East Java competed for power and prestige in the region with those of Sriwijaya (Sriwidjaja) on the Straits of Malacca. From the end of the thirteenth century, the kingdom of Majapahit or Mojopahit (Madjapahit, Modjopahit) dominated large areas of what are now Indonesia and Malaysia from its centre in the area of the Brantas Delta. Although that kingdom disintegrated after the fourteenth century and the pendulum swung back to the Straits of Malacca, considerably helped by the entrepôt function of the Sultanate of Melaka (Malakka), the role of Java continued to be significant. Javanese merchants and sailors were the largest group of immigrants in the town of Melaka. They controlled the importation of rice and spices from the rest of the Archipelago. When Melaka fell into the hands of the Portuguese in 1511, many Javanese merchants moved elsewhere and continued their activities. During the sixteenth century, various Javanese port kingdoms enthusiastically embraced the role of alternative to Portuguese Melaka. Those which participated in this quest were Jepara (Japara) and Demak on the north coast of Central Java, Gresik (Grissee) and Surabaya (Soerabaja) in East Java, and Banten (Bantam) in West Java.[1]

Beginning in the seventeenth century, Java-centrism in the political and economic spheres of maritime South-East Asia was greatly stimulated by the Dutch colonial presence in the island. For the major part of the seventeenth and eighteenth centuries, this presence took the shape of the *Verenigde Oost-Indische Compagnie* (Dutch United East India Company, VOC). This introductory chapter recounts the history of the Dutch presence in Java and Madura, in which four phases will be distinguished. The first of this was the initial period in which a tentative beginning was made for by the VOC and its predecessors in the period 1595-1619. This is followed by a sketch of the phase in which a tangible bridgehead, Batavia, was established and then developed further into the VOC's overseas administrative centre between 1619 and 1677. When the Company decided that it would no longer confine itself to a limited territory, it was soon apparent that it was the dominant partner in the political power play. This marked the third phase which lasted until 1746. The fourth phase in which the VOC was in fact the ruler of Java and Madura (Madoera) commenced in this last-mentioned year, a situation which would continue under another order after its possessions were taken over by the Dutch State on 31 December 1799. In 1811, a year after the Netherlands had been annexed by France under Emperor Napoleon, Dutch rule was brought to a temporary halt when Java was conquered by the English. Temporary because after the defeat of Napoleon and the restoration of monarchical rule in Europe, Java and the remaining former VOC settlements in the Malay Archipelago were returned to the Netherlands in 1816. This ushered in the period of Governmental administration in the Netherlands East Indies, marking the beginning of a whole new chapter in the colonial history of Java.

Tentative Beginnings, 1596-1619

A great deal has been written about the beginnings of sea-borne trade to Asia or *Indië*.[2] The first Dutch fleet which reached Asia consisted of four ships of one of the predecessors of the VOC, the *Amsterdamse Compagnie van Verre* (the Amsterdam Company for Distant Countries). This and other such forerunner companies are referred to collectively by the term *voorcompagnieën* (precursor companies). The direct goal of this voyage, also known by the name of the *Eerste Schipvaart* (First Voyage or First Fleet), was Java as it was known that the Portuguese had no territorial possessions in the island. The heavily armed fleet was under the command of Cornelis de Houtman and Gerrit van Beuningen. After a difficult passage lasting fifteen months, during which it crossed the Indian Ocean from Madagascar and arrived practically at the entrance to the Sunda Strait, the ships dropped anchor in the Bay of Banten on 23 June 1596. At that time Banten was the most important harbour in Java. It was an entrepôt for ships from South-East, East, and South Asia. Many foreign merchants mingled there with the Javanese: Chinese, Indians, Portuguese and yet others. In addition, Banten's economic position was greatly enhanced by the fact that its hinterland was a major pepper-growing area. Cornelis de Houtman immediately concluded a treaty of friendship with the authorities in Banten and temporarily set up a *loge* (a trading office and lodgings on land), but he had little success in his efforts to buy up pepper. When De Houtman began to threaten violence and adopted an arrogant attitude, he was taken prisoner. After a few skirmishes in the roads, De Houtman was freed after spending more than a month in custody by the payment of a ransom. Nevertheless, Portuguese merchants managed to ensure that relations between the Dutch and Banten remained tense.[3]

In November 1596 the fleet sailed from Banten to Jacatra (Jayakarta, Jakarta), where it was not possible to trade as there were no interesting commodities offered for sale, but food and water were taken on board. At the beginning of December, the fleet was off Sedayu (Sidajoe) in East Java where a surprise assault against the Dutch was launched during what was intended to be a visit of friendship by the local ruler on board one of the ships. Even though the Dutch were able to master the situation, the suspicions of the crew members had grown so strong that the following visit arranged for a local ruler, namely of Arosbaya (Arosbaja) on the north-west coast of Madura, ended in bloodshed and the death of the ruler and many of his followers, even before they had actually boarded the vessel. In these conflicts, which also incurred Dutch casualties, it was conspicuous how effective modern European ships' gunnery was against the Javanese vessels. Following these bad experiences, the course was set to the north, to the island of Bawean. After one of the ships had been abandoned there and the others had taken on supplies, the coasts of East Java and Bali were explored in greater detail from the middle of January 1597. At the end of February, they set sail from Bali and steered a course to the south of Java over the Indian Ocean for their return voyage via the Cape. In August the three surviving ships arrived back in Amsterdam with only eighty-nine of the original 249 crew members. The losses in both materials and manpower had been great. The profits made on the commodities they brought with them were just enough to cover the costs of the investors. What was more important was that the route to the Indies had been found.[4]

The return of the fleet of the *Compagnie van Verre* led to the departure for Asia of no less than twenty-two ships, divided up over five fleets, in 1598. The first and second squadrons of the Second Fleet, fitted out by the *Amsterdamse Oude Compagnie* (the Old Company of Amsterdam), a successor to the *Compagnie van Verre*, reached Banten at the end of 1598. Upon their arrival it was discovered that the relationship between the Portuguese and the rulers of Banten had deteriorated badly, which gave the Dutch the upper hand and allowed them to make a new start. By adopting a moderate stance, the commander of the fleet, Jacob van Neck, was able to load some of his ships with a good cargo of pepper. In January 1599 he sailed home with the first squadron. The second squadron set course for the Spice Islands in the east of the Archipelago. When an attempt was made to buy rice in Madura on the outward voyage, this ended in a fight with the local population at Arosbaya, where the fatal incident which occurred during the First Fleet in 1596 had not yet been forgotten. On the return voyage from the eastern Archipelago, they put in at Banten again, where more trade goods were taken on. In the meantime, in the second half of 1599, several ships of the *Middelburgse Compagnie* (Middelburg Company, seated in the capital town of the province of Zeeland) also arrived in Banten. Compared to that of the Amsterdam Company, their voyage was only moderately successful. The fleet of the *Magallaense Compagnie* of Rotterdam under the command of Olivier van Noort, which also sailed from the Republic in 1598, deserves a special mention. Only one of the original four ships finally reached Java after an adventurous voyage through the Straits of Magellan and over the Pacific Ocean. Van Noort first made landfall off Cirebon (Cheribon) in January 1601, from where he sailed on to Jortan/Gresik, finding it impossible to reach Banten during the west monsoon. Finally, in February the expedition, which had enjoyed very little commercial success, sailed to the south of Java on its homeward voyage; when it arrived in Rotterdam on 26 August 1601, the first Dutch circumnavigation of the globe had been accomplished.[5]

From 1599 to 1601, an average of thirteen ships a year sailed to the East. Most of them were Amsterdam ships sent by the *Amsterdamse Oude Compagnie* and the *Nieuwe Brabantsche Compagnie* (the New Brabant Company), which fused to form the *Verenigde Amsterdamse Compagnie* (the United Amsterdam Company) in 1601. Fleets were also dispatched from the province of Zeeland, mainly through the *Verenigde Zeeuwse Compagnie* (the United Zeeland Company). Most of these ships set course for Banten, where however it often turned out to be rather difficult to procure a good cargo of pepper. During their visits, the companies set up their *loges*, also known as factories, on land. Besides these temporary arrangements, in the initial years the *Oude Compagnie* retained a permanently staffed trading office there for a time. Dutch prestige was well and truly established around the turn of the year 1601-1602, when a sea battle was waged in the roads of Banten between a fleet of the *Oude Compagnie* under the command of Wolphert Harmensz and a Portuguese blockading fleet led by Andrea Furtado de Mendonça. The Dutch defeated the Portuguese convincingly, which made a deep impression on the population and authorities of Banten and paved the way for more lucrative trade. When he left Banten Harmensz set course for the east of the Archipelago; on the return voyage he visited Tuban (Toeban) in East Java in the middle of 1602. In April 1602, ships of the *Verenigde Amsterdamse Compagnie* made port for the first time in the harbour town of Jepara, which was subject to the authority of Demak. Here a number of the Dutchmen were taken prisoner. After attempts to free them failed, the expedition continued its voyage to Gresik, where a factory was founded to purchase cloves, nutmegs, and mace from indigenous merchants who sailed to the east of the Archipelago. Eventually some of the captives in Jepara managed to escape to Banten.[6]

By charter issued on 20 March 1602 by the States-General of the Republic of the Seven United Netherlands, Dutch shipping to Asia was exclusively entrusted to the hands of the *Vereenigde Nederlandsche Geoctroyeerde Oost-Indische Compagnie*, in brief *Verenigde Oost-Indische Compagnie* (United East India Company) or VOC. From this date, all the economic and political relations and existing settlements built up by the precursor companies fell under the responsibility of the *Heren Zeventien* (the Gentlemen Seventeen, the Board of Directors).[7] In Java at that time the latter concerned the trading offices of the *Oude Compagnie* in Banten and Gresik. In 1603, Wijbrant van Warwijck, commander of a fleet of fourteen ships, half of them still financed by the *Verenigde Amsterdamse Compagnie* and half by the VOC, succeeded in obtaining permission to build a brick *loge* in Banten. In view of the fire danger, this use of brick was very welcome as the trade goods stored here by the VOC represented quite a large capital sum. As Banten was the place where most of the ships from the Netherlands made port and from where most set sail homeward-bound, it seemed obvious that this was the most suitable place for the establishment of the Company's main office in Asia and general assembly point for the return fleet, the so-called rendezvous. However, relations with the court of Banten were tortuous, not least because of the continuous problems elicited by the toll which the VOC was expected to pay. Banten refused to grant the VOC or any of its European competitors any particular privileges, prompted above all by fear that eventually it might be overshadowed by one of these perhaps all too powerful trading partners. The *Heren Zeventien* were aware of these problems and, in their 1609 instructions issued to the first Governor-General, Pieter Both (held office 1610-1614), ordered him to investigate various alternatives. These included neighbouring Jayakarta or, as it was called in the Dutch sources, Jacatra, where a fort might be built after proper consultations with the local *Coninck* (King). In the spirit of this instruction, a factory was established at Jacatra in 1610-1611, followed a few years later by the first repair facilities for Company ships on the small island of *Onrust* (Pulau Kapal) in the bay on which the town was situated. The ruler of Jacatra, *Pangeran* (Prince) Wijayakrama (Widjajakrama) or Jayawikarta (Djajawikarta), was admittedly a vassal of the kingdom of Banten, but he was making every-greater endeavours to extricate himself. In Banten itself relations with the court remained tense and stumbled on from crisis to crisis. There was also considerable tension between the various European nationalities in Banten, especially the Dutch and the English. In 1618, the VOC finally decided to withdraw from this place and take a definitive gamble with Jacatra.[8]

The factory at Gresik, which had been established in 1602, continued to operate until 1615 and could rejoice in the protection of the ruler of Surabaya. However, since 1610 the thriving city-state of Surabaya was coming increasingly under threat from the rising Central Javanese kingdom of Mataram. In 1613 the Mataram army captured and ransacked Gresik; the personnel in the factory were able to flee to safety in Surabaya in time. After the Mataram army had been forced to retreat, felled by an outbreak of an epidemic, the office in Gresik was rebuilt. In that same year the VOC also opened a factory in Jepara, which had been subjected to Mataram in 1605. In these years Mataram was very keen to form an alliance with the VOC. In 1613, a new ruler came to power in Mataram, Agung (Agoeng), later Sultan Agung, who energetically pursued the further conquest of the north coast of Central and East Java. The VOC now took the decision to concentrate its activities in Jepara and consequently Gresik was closed down in 1615. However, in August 1618 the factory in Jepara was attacked by Mataram dignitaries and the personnel were taken captive. The major provocations were the fact that on occasion Dutch ships stopped Javanese ships at sea and forced them to hand over their cargoes of rice, coupled with the lack of respect for Islam shown by the Dutch chief factor in Jepara. Later in 1618 and again in 1619, a number of Javanese ships in the Jepara roads were destroyed by punitive VOC expeditions and part of the town was burned down. This harsh action was taken on the initiative of Jan Pietersz Coen, in the former year still holding the office of Director-General, which made him second to the highest-ranking official in the VOC. From 1619 to 1623, he served his first term of office as Governor-General, the highest rank.[9]

In 1618 it was decided to reinforce the *loge* in Jacatra, which was situated on the eastern side of the estuary of the Kali Besar or *Grote Rivier* (Great River) as the lower reaches of the Ciliwung (Tjiliwoeng) River were referred to by the Dutch, and transform it into a fort. The ruler of Jacatra acquiesced in this and did not interfere, but he did set about strengthening his own town, tightening his ties with the English who were given their own *loge* on the western bank of the Kali Besar, opposite its Dutch counterpart. In the meantime, Coen had been busy transferring as many provisions and personnel as was possible to Jacatra. In December 1618, the first armed confrontation took place between the Dutch on the one side and the English and the Jacatrans on the other. During this affray the English *loge* was destroyed, and subsequently the English appeared off Jacatra with a large fleet and a landing force. In face of this new threat Coen decided to sail to the Moluccas in the east of the Archipelago to fetch reinforcements. During his absence, the garrison left behind found itself in an increasingly awkward situation. After some time it was therefore decided to come to some kind of an arrangement with *Pangeran* Wijayakrama, who seized the opportunity presented to arrest the head of the Dutch settlement, Pieter van den Broecke, in order to be able to exert more pressure during negotiations. Caught in this dire predicament, on 1 February 1619 the garrison in the Dutch fort decided to surrender to the English. However, before anything could be effectuated, an army of 3000 Bantenese suddenly appeared at the town gates on 2 February. It had been dispatched for the purpose of preventing Jacatra falling into the hands of one single European power. The agreed evacuation of the fort was cancelled, the captive Van den Broecke was taken to Banten, and *Pangeran* Wijayakrama was deposed and likewise spirited off. The English trickled away. Once again discussions were opened about the surrender of the fort, which had already been named *Batavia* by the garrison on 12 March. The negotiations were still dragging on when Coen appeared in the roads with the main force of the VOC at the end of May. On 30 May 1619, the town of Jacatra was taken by 1000 landing troops without any great difficulty. The local population and the Bantenese took to their heels. The walls of Jacatra were slighted and the town burned. In June Coen sailed to Banten and demanded the release of all the Dutchmen still being kept prisoner there. When they were released, the VOC was not granted another permit to buy up pepper, therefore Coen blockaded the roads of Banten.[10]

Growing Bridgehead, 1619-1677

In 1619 the VOC no longer had a *loge* in Banten, but it had obtained its long desired rendezvous, its chief settlement in Jacatra; moreover it also possessed the entire territory of this vassal state of Banten in name. Shortly after the conquest, a beginning was made with the building of a new, much stronger and spacious *Kasteel* (Castle, fort) as replacement for the first small fort still standing on the eastern bank of estuary of the Ciliwung. Work was undertaken to begin building a walled city, of which the first part to be constructed would join up with the fort. An expansion to the west bank was envisaged only later. The name Batavia, already decided upon in advance in 1617 by the board of directors of the Company, was officially confirmed on 25 August 1621. Coen, who would have preferred to have seen it called *Nieuw Hoorn* after his place of birth, wrote on that date 'the town and the castle, built in the kingdom of Jacatra, shall be named Batavia'. One year earlier a statute had already been proclaimed setting out the regulations according to which the administration and the inhabitants were supposed to conduct themselves. A strict set of rules was especially imperative for the rapidly growing urban population, because the large majority of the retired Company officials who settled here permanently, known as the free burghers, soon revealed themselves as a lawless company of 'publicans and drunkards'. In 1623, Coen left for the Netherlands and handed the government of Batavia over to others, but in 1627 he returned as Governor-General. This made him the only person in the history of the VOC who held this highest overseas office twice. By the time he arrived back part of the new Castle had already been completed. Of the walled city, there was still only the first layout for the part on the eastern bank. Nevertheless, some of the houses there had already been constructed in brick.[11]

Meanwhile, the situation of Batavia could hardly have been described as safe. At the end of 1627, Bantam prepared a sea-borne assault of the town with an army of 2000 men, but it failed to materialize as a preliminary assassination of Coen was discovered in time. Relations with Mataram were also assuming an inauspicious character. Admittedly, the prisoners from the factory in Jepara had been freed in 1621 and peace was restored, but Sultan Agung was far from happy with the fact that since 1619 a small *loge* had once again been established in Gresik, which was a vassal of Surabaya. In 1622 Mataram troops captured Gresik, and the *loge* and the town went up in flames; in 1625 Surabaya itself finally fell after a protracted siege. After Coen had not responded to urgent and repeated requests from Mataram for Company support in a joint military campaign against Banten in April 1628, a Mataram army consisting of several tens of thousands launched a sudden assault on the fort and town of Batavia in August of that same year, but all the attacks made by the badly fed and poorly armed Javanese were beaten off by a motley crew of 3000 men composed of Company soldiers, free burghers, manumitted slaves, and Chinese. By November the danger had been averted. A second attack by a Mataram army followed in September and October 1629, but again this was defeated, partly because the VOC had cut off the Mataram maritime supply route. Coen died during this second siege.[12]

The reason that the VOC had established its rendezvous in the vicinity of the Sunda Strait was inextricably linked to the nautical expertise which had been accumulated in the decades immediately after the First Fleet. Such expertise was not least determined by geo-political circumstances. Since 1608 structurally Banten had been the terminus of the voyage to Asia. In the south-east of Sumatra, an area composed of swamps and thick jungle, there were no places of the stature of Banten. So far, although attempted on several occasions it had also proved impossible to expel the Portuguese from their important stronghold of Melaka, which the Company deemed a suitable place to set up an overseas trading centre. The fact that the Portuguese were well represented along the east coast of Africa and had many strongholds in South Asia made the choice of a route directly across the Indian Ocean from the Cape of Good Hope to South-East Asia a logical one. However, this crossing usually took much more time than the span for which the supplies of food and drink on board would stretch, with the inevitable consequence that there were always large numbers of sick and eventually an above-average rate of deaths among the crews. In 1610-1611, the later Governor-General Hendrik Brouwer (1632-1636) discovered a faster route at a greater distance from the equator, which reduced these risks considerably. From the Cape, it was necessary to sail some 7000 kilometres in an easterly direction with the westerlies at 40 degrees south latitude in the sails. After this, ships had to veer to the north on the south-easterly trade winds in order to arrive somewhere in the vicinity of the Sunda Strait. In 1617, the expertise gained on the route to Asia was included for the first time in the instructions to skippers of the East Indiamen.[13] By the time the *Heren Zeventien* made this the mandatory route to be followed, it was however no longer Banten but Batavia that served as the rendezvous. After Coen's death in 1629, under his successors construction work on the Castle and town of Batavia continued apace. The town was walled and moats were dug and within the walled part, which was laid out according to the concept of an 'ideal city' devised by Simon Stevin with a predominantly rectangular, rational Western ground plan, several main canals

1 Houben, 'Java and the Java Sea', pp. 229-236.
2 Van Goor, *Koloniën*, pp. 26-29; Gaastra, *Geschiedenis*, pp. 13-16.
3 Terpsta, 'Voorcompagnieën', pp. 321-343.
4 Ibid., pp. 343-346, 349-352.
5 Gaastra, *Geschiedenis*, pp. 16-20; Terpsta, 'Voorcompagnieën', pp. 324-325, 355, 359-368, 373, 378-393, 417-418.
6 Gaastra, *Geschiedenis*, p. 19; Terpsta, 'Voorcompagnieën', pp. 423, 425-427, 431, 435-436, 439, 442-447; De Graaf, *De regering*, pp. 7-8.
7 Gaastra, *Geschiedenis*, pp. 20-24; Van Goor, *Koloniën*, pp. 32-35.
8 Colenbrander, *Coen*, pp. 34, 39, 99, 105, 120; Rietbergen, *Both*, I, pp. 82, 85, 110-112, II, pp. 217-218; Talens, *Feodale samenleving*, pp. 65, 68.
9 De Graaf, *Sultan Agung*, pp. 19-21, 24-25, 53, 56-63.
10 De Haan, *Oud Batavia*, I pp. 17-25, 30-34, 36; Colenbrander, *Coen*, pp. 150-154, 164-169.
11 De Haan, *Oud Batavia*, I pp. 44-47, 63, 70-71; Colenbrander, *Coen*, pp. 179, 211-212, 214, 389-390.
12 De Haan, *Oud Batavia*, I pp. 80-87; Colenbrander, *Coen*, pp. 404, 414, 415-423, 430, 433, 442; De Graaf, *Sultan Agung*, pp. 64, 71-2, 82, 95, 146-151.
13 Bruijn e.a., *Dutch Asiatic shipping*, I pp. 59, 61, 70-72.

running in a north-south direction joined at right angles by shorter side-canals were also excavated. The most important of the main canals were the *Tijgersgracht* and the *Jonkersgracht*, in the *Oosterstad* and *Westerstad* (East and West Town) respectively. The purpose of this very Dutch-looking arrangement was primarily for the discharge of water, especially during the wet monsoon from December to March. The canals also served for the transportation of goods in small vessels and as washing and bathing facilities, not to mention as the public sewer. By ordinances and the handing out of grants or loans, the population was encouraged to build brick houses, to obviate the ever-present danger of fires in the urban area. At the same time, the first regulations for the disposal of urban waste were drawn up. As early as 1622, a civil militia consisting of free burghers was founded, which was responsible for public safety at night. Taxes were imposed on the inhabitants to guarantee the construction and maintenance of the town. By the middle of the 1630s the part of the town to the east of the river was largely completed. The major part of the *Westerstad*, commenced around 1635, was only finished at the end of the 1640s. Sometime around 1630, what was known to be the *zuider voorstad* (southern suburb), which was not walled, began to take shape. The bulk of the building activities were carried out by Chinese contractors and their workmen, and by slaves.[14]

The guiding spirit behind all these policies, especially those pursued by Coen, was the ambition to transform Batavia into a city for Dutch colonists. The results were disappointing. The main stumbling block was the dearth of Dutch women who were willing to undertake the arduous voyage to the tropics. Another factor which loomed large was that the possibilities of making a successful career outside employment in the VOC were limited. The majority of those who retired from VOC service, the free burghers, lived with – whether married or not – Asian women, most of whom were manumitted slaves. The consequence of this was that a group composed of the coloured descendants of Dutchmen, who were known as *Mestiezen*, evolved. Another population group with a partly European cultural background was that of those people known as *Mardijkers*, the majority of whom were manumitted slaves and their descendants, hence Asians, who had converted to Christianity and also chose to adopt European dress. As most of them had originally come from the Indian Sub-Continent, they spoke Portuguese which was the *lingua franca* of the coastal regions there. Both *Mardijkers* and *Mestiezen* were the bearers of a 'mixed culture', half-Asian and half-European. In the Company terminology, these people were categorized as the *inlandse burgerij* (native citizens) to distinguish them from the fairer skinned Dutch free burghers. The economic role played by the native citizens was limited. In contrast, the Chinese immigrants often proved extremely successful in business. They were active in construction work and were also involved in private trade at various levels. Besides this, wealthy Chinese very quickly dominated the collection of taxes, which the Company farmed out at auction to the highest bidder for a particular period of time. If the Chinese men in Batavia were married or lived in concubinage, this was mostly with manumitted Balinese slaves. Right at the bottom of the ladder were the slaves, who in increasing numbers were coming from various parts of the Malay Archipelago outside Java: Balinese, Makassarese, Buginese, and Timorese. The VOC itself had slaves, but the great majority in town were privately owned by both Company officials and all sorts of free citizens. This still leaves another category, the *vrije inlandse* (free native) population, a group of people indigenous to the Archipelago who had not been granted the status of burgher. From the second half of the seventeenth century this group, composed of free Javanese, Malays, Buginese, Ambonese, Balinese and the like, lived under their own chiefs in the suburbs or in separate *kampungs* in the *Ommelanden* (the district around Batavia). For fear that they might ally themselves with either Mataram or Banten, after 1656 the Javanese were even officially barred from the city. The VOC also availed itself of the services of these free natives in all sorts of military undertakings.[15]

Consequently, within the span of a few decades a very diverse, multi-cultural society arose in Batavia. The Governor-General and the Council of the Indies, known collectively as the *Hoge Regering* (High Government), formed the highest governmental body, both for all of the Company business overseas and the town of Batavia and its district. As a consequence of their positions, the Company servants, the majority of whom consisted of soldiers in the garrison and sailors on board the ships, fell directly under the authority of the High Government. The various groups of burghers, i.e. the free burghers, the native and the Chinese citizens, were managed by captains and lieutenants who were appointed from among their own numbers. As mentioned earlier, the free burghers and the native citizens each had their own militias. This was not the case for the Chinese; instead of providing this service they paid a poll tax. The regulation of the administration of Batavia in its definite form was set out in the Batavian Statutes of 1642, which were signed for by the later Governor-General Joan Maetsuyker (1653-1678). Supplementary legislation was passed as the occasion demanded by issuing individual placards or edicts, which were announced in various languages and sometimes also posted up in public places. The administration of law over the Company officials lay in the hands of the *Raad van Justitie* (Judicial Council), which sat in the Castle; the *Schepenbank* (College of Aldermen), which met in the town hall, was responsible for administering justice to the citizens. The former body was composed entirely of Company officials, the second of some Company officials and some representatives of the citizenry. These bodies dealt only with criminal matters and major civil law cases. Minor civil cases involving Christians were the responsibility of the *College van Huwelijkse en Kleine Zaken* (Board of Matrimonial Affairs and Minor Court Cases). The Captain of the Chinese was expected to maintain law and order among his people and to resolve minor conflicts according to the custom of his own country, which was later also to be the case for several other non-European population groups. Major civil cases and all criminal matters affecting the Chinese fell under the authority of the College of Aldermen. Attached to this judicial body was a *Baljuw* (Bailiff), who acted as both public prosecutor and chief of police. In 1642 it was decreed in the Batavian Statutes that Chinese and other 'non-Christians' would be permitted to retain their own laws of inheritance. The *College van Chinese Boedelmeesters* (Board of Trustees for Deceased Chinese Estates) ensured a fair settlement of legacies and took care of the welfare of any orphans. Poor and sick Chinese could seek shelter in the Chinese Hospital. The Protestant Church and the VOC administration provided similar services for the Christian poor, sick, and orphans.[16]

Even as Batavia was taking shape as a city, a more or less permanent state of war smouldered on for decades with its neighbours Mataram and Banten. An embassy which was sent to Mataram in 1632 was once again borne away into captivity. Both parties were embroiled in a protracted dispute about the matter. The High Government put up a good fight and in reprisal arrested an embassy from Sultan Agung on board an English ship in 1642. The ruler of Mataram responded by executing the leader of those Dutch prisoners who were still alive. Agung died in 1645. In 1646 he was succeeded by his son Amangkurat (Amangkoerat) I, who made peace with the VOC in that same year and finally agreed to an exchange of any surviving captives. One year before, after an earlier attempt had failed, peace had been made with Banten. In 1651 a new Dutch *loge* was set up in Jepara. Although trade was conducted with both the neighbouring kingdoms, even after this the situation remained unsettled. Trade with Mataram sometimes ran into obstacles; the *loge* in Jepara even had to be vacated again for some years. From 1656 to 1659 there was another war with Banten, and in that same period Mataram made once again an attempt to claim suzerainty over Banten. In 1657 a Mataram fleet appeared off Karawang, to the east of Batavia, from where it planned to launch an action against Banten, while to the south of Batavia an army marched westwards towards Banten – thereby trespassing on the Company territory in the 'Kingdom of Jacatra'. The Mataram campaign was a failure and had no direct repercussions for Batavia, just as few as the war with Banten, but these events did arouse a great deal of anxiety in the city that the attacks of 1628 and 1629 would be repeated. Notwithstanding, after peace had been concluded in 1659, the VOC once again established a factory in the town of Banten.[17]

In the meantime, the city of Batavia was bursting at the seams. Around 1650, the southern suburb began to assume a definite shape, and there were also expansions to the east and west of the walled city. Many Chinese, *Mardijkers* and other free natives settled in these places. If there were 8000 inhabitants in the city in 1632, by 1679 there were almost 32,000 to be registered, that is to say some 19,000 in the town proper and 13,000 outside it. In the vicinity, enterprising citizens began to grow vegetables and fruit, produce for which there was a large daily demand. At the end of the 1640s, the first transport canals were excavated in order to bring market garden produce and firewood to the town, and simultaneously to improve the drainage of the *Ommelanden*. The most prominent of these was the *Molenvliet*, dug in the years immediately after 1648 on the initiative of the Captain of the Chinese, Bingham. This ran in a southerly direction for several kilometres beginning in the Southern Suburb. In 1651, to relieve the Bailiff of some of his onerous duties, the High Government appointed a *Landdrost* (Sheriff) to supervise public law and order in the fast growing outer area. Even so, the situation in the *Ommelanden* was not really very safe; the population suffered a constant state of anxiety about being attacked by Mataram and Banten raiders. This feeling of insecurity reached its highest pitch during the Banten War of 1656-1659. Therefore, in 1657 and 1658 the Company felt itself obliged to take extra safety measures in the perimeter area by building a number of small forts and redoubts outside the city, namely *Jacatra*, *Rijswijk*, and *Noordwijk* in the south-east and the south, *Zoutelande* on the coast at Ancol (Antjol) in the east, and moving westwards from the town at *Vijfhoek* and *Zevenhoek*. The last-mentioned fort lay on the River Angke (Angkee) and later was usually referred to by this name. A stronghold was also erected on Onrust Island, in the Batavia roads. After peace had once again been made with Banten, the opening up of the Batavian *Ommelanden* proceeded at a brisk pace. New canals were dug and existing river courses canalized, while a tentative beginning with the cultivation of sugar cane and rice could also be noted. The first government-sponsored *kampung* development in the outer area was also launched. In 1664, the High Government appointed a *College van Heemraden* (Board of Trustees) for the *Ommelanden*. Apart from assuming responsibility for the orderly registration of landownership, it was also entrusted with the maintenance of the roads and bridges.[18]

Dominant Partner in Alliances, 1677-1746

In the second half of the 1660s and the beginning of the 1670s Mataram was seething. The rule of Amangkurat I had aroused dissatisfaction. This was exacerbated by famines and the threat of Makassarese mercenaries and pirates, who had lost their fatherland after being defeated in a war with the VOC in 1667 and afterwards. They had fled Sulawesi and were now marauding the north coasts of Java. The discontented thronged together under the banner of the Madurese prince Trunojoyo or Trunajaya (Taroenodjojo, Taroenadjaja), who had steadily been able to extend his power from Madura to the northern coastal lands of Mataram in the years after 1673 with the help of the Makassarese. Not least because of the presence of the *loge* in Jepara in this region, the Company became directly involved in the conflict after 1675. Both parties vied to form an alliance with the VOC, which was actually only interested in a quick end to the civil war in Mataram, as its main interest was the uninterrupted transportation of rice and timber to Batavia. Nevertheless, at the end of 1676 the High Government had Jepara hastily fortified and sent the Councillor of the Indies and later Governor-General, Cornelis Speelman (1681-1684) to the east with an expeditionary force, upon which the ruler immediately tried to woo him to the Mataram side by holding out the prospect of repayment of the costs incurred in the war. Speelman refused to commit himself but, after fairly fruitless negotiations with Trunojoyo, he drove the latter out of Surabaya in May 1677. Trunojoyo himself was able to escape and withdrew to Kediri in the hinterland, while other rebels headed in the direction of the Mataram court at Karta-Plered, in the vicinity of later Yogyakarta (Djokjakarta, Jogjakarta). Amangkurat fled from his capital, which then fell into the hands of Trunojoyo's party without much difficulty and was thoroughly plundered. A few weeks later Amangkurat died at Tegal on the north coast. Afterwards Speelman entered into discussions with his son and heir, Amangkurat II, who seemed to be prepared to grant large concessions to the VOC in exchange for military support. Among these concessions was the shifting of the border between the VOC area and Mataram to the east to run in a line from Pamanukan (Pamanoekan) to the south coast, as well as the establishment of various strongholds on the coast, complete authority over Semarang, toll exemptions, and import monopolies on Indian textiles and opium. With these promises in its pocket, in the spring of 1678 the Company launched a series of military expeditions into the interior. In November 1678 Kediri was captured by a force under the command of the ex-Governor of Ambon, Anthony Hurdt. Once again Trunojoyo managed to escape, but the royal regalia of Mataram which had been stolen the previous year at Karta-Plered were found and shortly afterwards returned to Amangkurat II. More than a year later, in December 1679, Trunojoyo was finally forced to surrender to Hurdt's successor Jacob Couper; a few days later he was personally executed by Amangkurat. To replace the desecrated Karta-Plered, in 1680 the ruler established a new court in Kartasura or Kartosuro (Kartasoera, Kartosoera), a little to the west of present-day Surakarta (Soerakarta) or Solo, where a permanently garrisoned Company fort was built to protect the ruler. By the definitive end of the Trunojoyo rebellion in January 1681, the power relations between the VOC and Mataram had therefore been profoundly altered.[19]

Among the situations opened up by these new relations was that Cirebon (Cheribon), a vassal of Mataram whose three rulers had all fallen into the hands of the rebels during the Trunojoyo Rebellion and since then had more or less openly opposed Mataram, was able to cast off the vassal status to Mataram with the help of the Company in 1681. In that year, the Cirebon Sultans placed themselves under the 'protection' of the High Government. The fort which the VOC then built in Cirebon was therefore given the name *De Bescherming* (Protection). This greatly upset Amangkurat II but he was too weak to be able to do anything about it. As a matter of fact, Cirebon was not only a stake in a conflict between the VOC and Mataram; it also contributed to the tense relations between the Company and Banten. The weaker Mataram grew, the greater the power of Banten, which had been experiencing a hey-day under Sultan Ageng Tirtayasa (Tirtajasa) who had acceded to the throne in 1651. In the Priangan (Preanger) districts and Cirebon, Banten was threatening to fill the vacuum left behind by the withdrawal of Mataram. However, around 1680 the court of Bantam also became embroiled in a bitter conflict of succession between the Sultan and the Crown Prince Abdul (Abdoel) Kadar or Sultan Haji (Hadji). In February 1682 civil war erupted. Prompted to some extent by the persistent claims of Banten to Cirebon, the VOC decided, at his request, to take the side of the Crown Prince in the struggle, in return for the granting of drastic concessions. A VOC expeditionary force had to rescue him from his palace and then take the offensive against Ageng's followers, who were finally defeated in December 1682. Following his capture the year after, the Sultan was succeeded by his son and exiled from Banten. In 1684 the new relationship was ratified by treaty and the Company built a large fort to house a permanent garrison near the town of Banten, which was given the name of *Speelwijk* after the incumbent Governor-General, Cornelis Speelman. The VOC obtained the monopoly on the export of Banten pepper and the import of textiles from the Indian Sub-Continent. European competitors were banned from Banten, and Asian merchants could only trade there if they had a pass from the VOC. Consequently Banten was now completely subordinate to Batavia.[20]

Although Banten remained peaceful for decades after this intervention, unfortunately for the VOC Mataram was another matter. In the years immediately after 1678, the Company built strongholds, sometimes initially still no more than wooden palisades, in Jepara, Semarang, Tegal, Rembang, and Surabaya, while trading posts were installed in Demak, Juwana (Joana), and Gresik. From these outposts, with some difficulty the VOC tried to pursue trade and collect the rice tribute, which Amangkrat II by treaty had undertaken to deliver as reparation for his war debt. To some extent the uncertainty which plagued the relationship with Mataram can be traced to two factors: the obduracy of the ruler who was not prepared to accept his position of inequality and the fact that in the coastal area, especially in Madura, the local governors – regents in the terminology of the Company – wanted to throw off the yoke of Mataram and to do so were prepared to come to terms with the VOC. The first crisis erupted in the middle of the 1680s. At that time the court had opened its doors to the armed band of the Balinese Surapati or Suropati (Soerapati or Soeropati), a former slave who, after he had been manumitted, had distinguished himself in the military service of the VOC in the war with Banten, but had later become the sworn enemy of the Company. When the VOC made plans to arrest him in Kartasura in 1686, almost the entire detachment dispatched to accomplish this, sixty-eight men under the command of Major François Tack, was killed by Surapati. After this incident, he withdrew from the town and established himself and his followers as the self-proclaimed ruler of Pasuruan (Pasoeroean) on the Madura Strait in the eastern periphery of Mataram. Even after these events, the 'alliance' between Batavia and Kartasura was as yet unbroken in a formal sense, but deep distrust unsettled relations between the two parties. The VOC was waiting for better times and these came shortly after 1700. Amangkurat II died in 1703 and he was succeeded by his son *Sunan* (Soenan) Mas under the title of Amangkurat III. However, tainted by his open association with Surapati he was unacceptable to the High Government. The VOC preferred to see another claimant on the throne, the brother of the deceased ruler, *Pangeran* (Prince) Puger (Poeger). In 1705, he was installed in Surakarta as Pakubuwono or Pakubuwana (Pakoeboewono or Pakoeboewana) I, after an expeditionary force under the command of Councillor of the Indies Herman de Wilde had expelled Amangkurat III and his supporters from the capital. In the years that followed, the latter joined forces with Surapati to continue the struggle in East Java. Surapati was killed in 1706 during the siege and final capture of his fortification in Bangil, south of Surabaya, by a Company army under the command of the head of the Semarang factory, Govert Knol. Amangkurat III finally surrendered in 1708 and was exiled to Ceylon, and this brought the First Javanese War of Succession (1704-1708) to an end. Pakubuwono I once again was accorded a VOC garrison as bodyguard. As compensation for the support he had received from the Company, the ruler had to acquiesce in the definitive cession of the eastern part of Madura and all the Mataram territories west of the Losari River or Cisanggarung (Tjisanggaroeng), including Cirebon, to the VOC.[21]

With Pakubuwono I on the throne, the relationship with the VOC had been steered into calmer waters, as the former was painfully aware of his dependence on the Company. Pakubuwono faithfully paid off the periodical instalments of his war reparation to the VOC, and his vassals were very regular in the payment of their tributes of rice. In 1708, the Company moved its headquarters in the coastal area of Mataram from Jepara to Semarang, which had been a territorial possession of the VOC since 1678 and was also the beginning of the road from the coast to the court in Kartasura. In the 1690s, as had been the procedure in other places along the north coast, the original wooden fortification here was replaced by a much larger brick fort. In this period the inaccessible south coast of Java had not yet assumed any political or economic importance and so the Company made no attempt to establish settlements there. Nevertheless, prompted by the large expansion in its own sphere of influence and possessions around 1690, the High Government decided to explore the coast in more detail, not least to assure itself that the natural conditions really would prevent any European rivals trying to gain a foothold there. For this purpose, in 1692, 1698, 1711, and 1739 expeditions were dispatched from Batavia by ship, commissioned to produce a trustworthy and detailed picture of the south and east coasts of Java in maps for the first time. Towards the end of the reign of Pakubuwono I, rumblings of discontent were once again audible in Mataram. Worst affected were Surabaya and western Madura in the eastern part of the kingdom. Upon the death of Pakubuwono I in 1719, the clashes with the rebels in these areas as a matter of course developed into the Second Javanese War of Succession. Pakubuwono's eldest son ascended to the throne under the title of Amangkurat IV, but could only actually be installed as ruler in 1723 after several expensive military campaigns waged by the VOC against the followers of his two rebellious younger brothers. Amangkurat IV died only three years later in 1726, but this time no war of succession broke out. He was succeeded to the throne by his son Pakubuwono II, who was still a minor.[22]

The victory over Banten and the shifting of the border with Mataram to the east in the early 1680s gave the growth of Batavia an extra impetus. The dock and storage facilities on the islands in the Bay of Batavia were greatly expanded and a leper hospital was established on one of them. Even more spectacular was the further development of the *Ommelanden*. In 1678, the *Grote Zuiderweg* (Great South Road) was completed as far as *Meester Cornelis*, from where an expedition under the command of Sergeant Pieter Scipio were the first Europeans to reach the south coast of West Java overland in 1687. West of Batavia the system of canals was extended by the digging of the *Mookervaart* to Angke and later on even as far as the Cisadane (Tjisadane), the river marking the border with Banten. The area to the east of the town was also opened up more. On the *Molenvliet*, extending in a southerly direction, sawmils, gunpowder-, and flour-mills appeared. Beginning in the 1680s, it was above all the cultivation of sugarcane that flourished tremendously, so much so in fact that sugar cultivation rapidly became the most important industry in the *Ommelanden*. It profited hugely from the rescinding in 1684 of the prohibition on foreign trade imposed by the Chinese Government. Now more Chinese immigrants poured into Batavia on board Chinese junks, many of them knowledgeable about sugar cultivation. Casual Javanese agricultural labourers planted and harvested the sugarcane in the fields; skilled Chinese workers processed of the cane in buffalo mills around the city. Some time around 1710, this branch of industry reached a provisional high point with 130 sugar-mills. These 130 mills were the property of eighty-four different owners, seventy-nine of whom were Chinese. However, in the 1720s the sugar industry stagnated, not least because an important outlet, Persia, was largely

14 De Haan, *Oud Batavia*, I pp. 92-103, 114, 248-251, 263; Blussé, *Strange company*, pp. 60-68.
15 De Haan, *Oud Batavia*, I pp. 468-472, 476-483, 493, 531, 537; Blussé, *Strange company*, pp. 80-83, 87, 162, 165; Niemeijer, *Batavia*, pp. 25-27, 32-36, 42-49, 55-61, 66-71
16 De Haan, *Oud Batavia*, I pp. 121-122, 497, 501-502, 518-519, II pp. 152, 296-300, 313, 316; Niemeijer, *Batavia*, pp. 77-79, 316-318, 331.
17 De Graaf, *Sultan Agung*, pp. 182-183, 269-272, 291; De Graaf, *Mangku-rat I*, pp. 45-50, 74-77, 85, 92-94, 101-102, 134-135, 151; Niemeijer, *Batavia*, pp. 86-93.
18 De Graaf, *Sultan Agung*, pp. 182-183, 269-272, 291; De Graaf, *Mangku-rat I*, pp. 45-50, 74-77, 85, 92-94, 101-102, 134-135, 151; Niemeijer, *Batavia*, pp. 86-93.
19 De Graaf, *Mangku-rat I*, pp. 86, 131-132, 146-147, 168-172, 185-187, 192-193; Ricklefs, *War*, pp. 35-39, 42, 46-53, 56-58; Nagtegaal, *Dutch tiger*, pp. 21-29.
20 Ricklefs, *War*, pp. 71-72; Talens, *Feodale samenleving*, pp. 56-58, 92-97.
21 Ricklefs, *War*, pp. 87-95, 134-151; Nagtegaal, *Dutch tiger*, pp. 26-29, 39-41, 72-74, 76-80.
22 Schilder, 'The charting', pp. 90, 93, 97, 99, 102-103; Ricklefs, *War*, pp. 152-155, 158, 168-201, 220; Nagtegaal, *Dutch tiger*, pp. 84-85.

eclipsed as a market. In the meantime, the population of Batavia continued to grow. In the city proper, that is: within the walls, growth was limited by lack of space; in the 1720s the number of the population there stagnated at a good 23,000, of whom some 15,000 were slaves. Among the free population within the walls, the dominant group with nearly 5000 people were the Chinese. In the *Ommelanden*, by contrast, the total population grew from around 13,000 in 1679 to almost 79,000 in 1729. Here the slaves were not the largest group; that position fell to the 'free native population', which amounted to something over 48,000 people, with the Javanese and the Balinese most prominently represented. The number of Chinese living outside the walled city was a little higher than 7000.[23]

Other areas which underwent a rampant economic growth in the first quarter of the eighteenth century were Cirebon and Priangan. In these regions the growth was not a concomitant of the sugar industry but powered by the development of coffee cultivation. At the end of the seventeenth century, there was a tremendous rise in the demand for coffee in Europe and in order to be less dependent on deliveries of this crop from the Yemen, in 1707 the Company launched an experimental planting of coffee in West Java, more specifically in the high Priangan area, part of which fell under the authority of Batavia and part under that of Cirebon. The first coffee beans were delivered by the Regent of Cianjur (Tjiandjoer) in 1711. The VOC agreed to buy the complete harvest and initially paid high prices. This ushered in a veritable coffee boom in the Priangan districts and by 1725 West Java was producing more coffee than the Yemen. To prevent European competitors urging in on the coffee trade, in 1723 it was made compulsory for the population to deliver their coffee beans to the VOC. However, not long after this, prompted by falling coffee prices in Europe, the *Heren Zeventien* began to fear for overproduction. Consequently in 1725 and 1726 the High Government lowered the purchase price by some 80 per cent, which immediately triggered a considerable drop in production in the western Priangan districts, especially the regencies of Cianjur and Kampung Baru (Kampong Baroe). In the 1730s, when the sale of Javanese coffee proved even more difficult because of the Carribbean coffee which was then flooding the European market, the stores in the Company warehouses reached disturbing proportions. Eventually the VOC decided to take action on the production side. From 1735, the number of the coffee shrubs to be planted per region was laid down by decree; if the number of plants was in excess of this, they were chopped down. In 1740 the first *contingenten*, production quotas, were decreed for both the Batavia and the Cirebon districts in Priangan.[24]

The result of the unbridled growth of the population in the *Ommelanden*, above all the arrival of innumerable immigrants sketched earlier, was that social relationships in this area tended to be rather unstable. Certainly, the VOC had appointed a sheriff to maintain law and order there, but he did not concern himself with run-of-the-mill administrative matters in the ever-expanding area under his authority. In 1716 it was at last decided to appoint a *Gecommitteerde tot de Zaken van den Inlander* (Commissioner for Native Affairs) to maintain contact with the free native population living in the *kampung*. However, his jurisdiction did not extend to Europeans, *Mardijkers*, and Chinese, as they remained as they always had done under the authority of their own urban burgher captains. Among the Chinese, the control exerted by their own elite group over the immigrants in the *Ommelanden* was tenuous. Hit by the decline in the sugar industry, after around 1720 the Chinese skilled workers and labourers saw their employment opportunities gradually slipping away. As a result, by 1740 the *Ommelanden* were increasingly becoming the domain of vagabonds and robbers. In the spring of 1740, the High Government decided to adopt a radical solution to deal with this 'Chinese problem', namely the forced migration of unemployed Chinese workers to the Company territories in Ceylon. Before any steps had been made, however, a rumour began to circulate among the Chinese that once these people were at sea they would be thrown overboard. In October, the Chinese in the *Ommelanden* rose in revolt. Faced with rebellious Chinese at the gates, panic reigned among the citizens in the city of Batavia. For fear of treachery in the city proper, in an orgy of murder and arson lasting for three days later in October 1740 the resident Chinese citizenry was slaughtered. There were thousands of victims; some estimates even mention a number close to 10,000. The rebels outside the city retreated towards Bekasi in the eastern *Ommelanden*, where they managed to resist until the middle of 1741.[25]

In the months following the murder of the Batavia Chinese, the *Ommelanden* were gradually purged of the rebels, but this did not mean that the situation had been brought fully under control. Many of the rebels had fled to other places in Java from where, with the assistance of the local Chinese, they continued the fight. Beginning in February 1741, Chinese along the north coast made regular attacks on the Dutch in Mataram territory. Initially, the ruler, Pakubuwono II, remained neutral. Since he had begun to be more active politically in his kingdom from the mid-1730s, he had struggled to make himself less dependent on the VOC and to strengthen his own grip on the Javanese regents on the north coast. In the middle of 1741, various Dutch fortifications were attacked by the rebels. The small fort in Rembang and the trading posts in Juwana and Demak were captured; the forts in Semarang, Jepara, and Tegal were besieged. Now the Javanese population also began to turn against the Dutch and their own elites. In July 1741, Pakubuwono showed his true colours and launched an attack on the VOC garrison in Kartasura, which was forced to capitulate after several weeks. In the second half of the year the tide began to turn. Reinforcements from Batavia relieved Semarang, and the Regent of Bangkalan in West Madura, Cakraningrat (Tjakraningrat) IV, came to the help of the VOC with his troops, in exchange for the promise of being freed from his vassalage to Mataram. It did not take long for Pakubuwono II to realize that he had backed the wrong horse. However, all his overtures to the High Government could achieve was that the Chinese-Javanese rebel army expelled him from his own court in Kartasura in the middle of 1742. Later his capital had to be recaptured for him by Cakraningrat's troops. By the treaty of 1743 Pakubuwono had to cede control of West Madura, Pasuruan, Surabaya, Rembang, and Jepara to the Company. In 1746, in the presence of Governor-General Gustaaf Willem van Imhoff (1743-1750), he moreover renounced his claim to his remaining regencies on the north coast, actually in exchange for remission of his war debts and the cancellation of the obligation to fund the VOC garrison in his capital. Instead of all this, he now received a personal emolument from the VOC, as partial compensation for his loss of revenue from the toll gates on the coast. As Amangkurat II had done after the era of Karta-Plered, in 1745 Pakubuwono II also decided to build a completely new capital to replace Kartasura which had been desecrated by the rebels. The final choice fell on Surakarta or Solo, on the Solo River a few kilometres to the east of the old city.[26]

Overlord of vassals and subjects, 1746-1811

In the middle of the 1740s, approximately half the kingdom of Mataram, including the whole of Madura, had fallen into the hands of the VOC. After the conclusion of hostilities in Central Java, an armed conflict had developed between the Company and Cakraningrat IV, who had demanded the whole of Madura and part of the North Coast of Java in recompense for his support of the High Government during the conflict. This was finally settled in 1746-1747 with the imprisonment and banishing of Cakraningrat. His son, Secadiningrat (Setjadiningrat), who kept loyal to the Company, was granted the districts in West Madura in fief under the regnal title of Cakradiningrat I (Tjakradiningrat, Tjakra Adining-rat I). This in itself was appalling enough for the descendants of Sultan Agung, but Mataram's decline had not yet reached its nadir. After 1743 Pakubuwono II was increasingly troubled by rivals from his own family. Particularly serious was the breach between him and his half-brother, *Pangeran* Mangkubumi (Mangkoeboemi), unquestionably aggravated by his failure to honour certain promises and also attributable to the latter's objections to the total sell-out to the VOC. Mangkubumi's revolt against his half-brother broke out in May 1746 and is seen as the introductory phase to the Third Javanese War of Succession (1749-1757). Mangkubumi allied himself with another rebel prince, Mas Said, and contrived to make matters extremely difficult for Pakubuwono II and the Company for a number of years. Although their main force was defeated in 1747, both leaders escaped and continued to pursue their insurrection from the impenetrable mountainous country in the south of Mataram. On his death bed in December 1749, Pakubuwono II entrusted the care of his children and his kingdom to the VOC, which in formal terms made Mataram a vassal of the VOC. The High Government immediately proclaimed the son of the former ruler the new king with the regnal title of Pakubuwono III. Simultaneously, in his temporary residence in what was later to become Yogyakarta, Mangkubumi was proclaimed ruler of Mataram by his followers. The next year, a fierce contest erupted between both parties, in which neither was able to gain the upper hand. The fact that Said was also making claims to the royal title and turned against Mangkubumi in 1752 naturally exacerbated the situation. Overwhelmed by battle fatigue, the two parties were eventually forced to seek a compromise through the intermediation of the Company. In this process the concept of the unity of realm of Mataram had to be sacrificed and the solution sought in the division of the realm. By the Treaty of Giyanti (Gianti, Gijanti) in 1755, Mataram was split into two separate kingdoms, ruled respectively from the two capitals of Surakarta and newly founded Yogyakarta. The Princely State of Surakarta remained the domain of Pakubuwono III; Yogyakarta fell under the authority of Hamengkubuwono or Hamengkubuwana (Hamengkoeboewono, Hamengkoeboewana) I, the regnal name Mangkubumi had assumed. Pakubuwono and his descendants were permitted to continue to bear the old title of *Susuhunan* (*soesoehoenan*, 'he to whom men are subject'); Hamengkubuwono and his successors bore the title of Sultan. Said continued to pursue his struggle a little while longer, but reconciled himself with his opponents in Salatiga in 1757. He was granted an autonomous principality within the territory of Surakarta, which he ruled under the regnal name of Mangkunegoro or Mangkunegara I (Mangkoenegoro, Mangkoenegara I).[27]

While the Third Javanese War of Succession was raging and swallowing up most of the VOC's military means, the long period of calm in Banten came to an end. In October 1750, the Great Banten Rebellion erupted. This was an insurrection against the VOC and the court which found its support among the rural peasants and was inspired by *Kyai* (religious leader) Tapa and a member of the royal family, Ratubagus Buang (Ratoebagoes Boeang). Two years before the rebellion, in 1748, the VOC had deposed the Sultan of Banten, Zain al-Arifin, on the grounds of insanity. He had been replaced with a female regent, his very domineering consort, *Ratu* (Ratoe, Queen) Sharifa Fatima, who was the daughter of an Arab *Sayyid* (a descendant of the Prophet) and a Banten woman. In the 1740s the rulers had imposed heavy burdens on the people in order to build a new palace, and this had not been conducive to courting them popularity. The situation was worse than it might have been, as in the preceding decades the VOC had been intervening to an increasing extent in problems surrounding the succession to the throne of Banten; interference which compromised the legitimacy of the ruler in the eyes of the population and other members of the dynasty. For many, the elevation of the little-loved *Ratu* Sharifa Fatima was the straw which broke the camel's back. The VOC was only able to quash to the revolt after a great deal of difficulty in 1751-1752. At the beginning of 1751 *Ratu* Sharifa Fatima was exiled and a year later was officially replaced by Sultan Halimin, who was forced by treaty to declare explicitly that he was a vassal of the Company and had to undertake to repay the latter for the costs incurred in quelling the rebellion within a period of twenty-five years.[28]

Despite the auspicious outcome to the Company in these matters, the conflicts in Mataram and Banten were a heavy drain on its resources. Large sums of money had to be invested in the expeditionary forces which were annually dispatched to combat its opponents. These campaigns also claimed a considerable loss of life. This situation was all the more dire because the soldiers arriving in Batavia from the Netherlands often succumbed to illness there. In the second half of the eighteenth century, one out of every three Europeans died within a year of their arrival. The calamitous death rates among the Company officials began in 1733 and are now attributed principally to malaria, carried by the mosquitoes which bred in the newly constructed fish ponds on the muddy coastal strip north of the city. The flight span of these mosquitoes encompassed the whole of the walled city. In addition to the reputation of being the 'Dutchman's grave' which the town acquired as a result of this, the older parts of Batavia were already being affected by an exodus of their population. Since the end of the seventeenth century its elite, the upper echelons of the VOC in the van, increasingly preferred to reside on the higher grounds in Batavia's hinterland. A host of mansions on country estates arose on the coast near Tanjung Priuk (Tandjoeng Priok), on the *Jacatrase Weg*, *Goenoeng Sahari* and even farther along the *Grote Zuiderweg* in what would eventually become *Weltevreden*. In a more westerly direction along the *Molenvliet* the same pattern could be observed well beyond the military outposts of *Rijswijk* and *Noordwijk*. The last Governor-General to live permanently in the Castle was Adriaan Valckenier (1737-1741). In 1778 it was decided that the troops newly arrived from the Netherlands would no longer initially be quartered in the Castle but in Meester Cornelis, more than ten kilometres inland. A year later, the office staff also moved out of the Castle to premises on the *Molenvliet*. There was also a drastic reduction made in the garrison in the Castle by stationing some of the troops in the interior. However, in truth the staffing provisions of the Company in the late eighteenth century were adversely affected not only by the insalubrious conditions; the connection with the home country which had been broken as a result of the Fourth Anglo-Dutch War (1780-1784) also represented a serious drain. The number of inhabitants within the walls of Batavia, which had still topped 20,000 prior to 1733, was less than 8500 in 1797.[29]

Nevertheless, it was not all misery and despair in Batavia at the end of the eighteenth century. In the wake of the 1740 massacre of the Chinese real efforts were made to achieve reconciliation and relations with the Chinese were put on a new footing. Chinese were no longer permitted to live in the city proper; instead the *zuidwester voorstad* (south-western suburb, present-day Glodok) was assigned to them. In compensation for this, in 1747 a special Chinese Council was installed to look after their particular administrative matters. The sugar industry in the *Ommelanden* which was still principally dominated by Chinese recovered and in the third quarter of the eighteenth century reached a new zenith in response to a rising demand in Asia. The rice cultivation in the hinterland of Batavia was also considerably extended. The number of inhabitants in the *Ommelanden* rose from 77,000 in 1749 to 143,000 in 1789; in the latter year more than 32,000 of them were Chinese. In the meantime, the exodus of the rich to the *Ommelanden* continued unabated. For many years it had already been their custom to maintain country houses there for temporary relaxation, but gradually these fine mansions and country houses were converted into permanent dwellings. The highest-ranking Company officials lived as lords of the manor, surrounded by slaves and servants, in truth more as rulers than as public servants. The families of these upper crust gentlemen, who passed each other the plum jobs and money, were very much intermarried; their wives and daughters were frequently typical representatives of the Mestizo mixed culture. Remembered as the most ostentatious Company official ever was Petrus Albertus van der Parra, a man born and raised in Asia, who was Governor-General from 1761-1775.[30]

The area south of Meester Cornelis, rather confusingly sometimes referred to as the *Bataviase Bovenlanden* (the Batavia Uplands; the area south of Bogor known as the *Jacatrase Bovenlanden*, the Jacatra Uplands, consisted of the Cianjur Regency and its districts), was also being increasingly developed. The settlement at Buitenzorg (Bogor), on the upper reaches of the Ciliwung and Cisadane, was important here. Already in the early eighteenth century, the luxuriant natural surroundings and the cool climate of this area in the Kampung Baru Regency had attracted attention. In 1744 Governor-General Van Imhoff established the *Sans-Souci* (or *Buitenzorg* in Dutch) estate, which in later years would be passed on by the successive Governors-General as their official country residence. In 1752, the redoubt *Philippine* was built here to protect this and other neighbouring estates after these had been attacked by Banten rebels. Over the next decades the Governor-General's palace gradually assumed its later monumental form as a consequence of repeated extensions carried out by Van Imhoff's successors. Beyond the Buitenzorg estate were the Priangan districts proper, the region of coffee cultivation. The measures introduced by the VOC in the second quarter of the eighteenth century to restrict the amount of coffee cultivated mentioned earlier kept deliveries at a modest level for a long time. When the *Heren Zeventien* noted that, despite the growing competition from Caribbean coffee, prices in the long run remained high, its cultivation in Java was once again given the go-ahead, in particular in the aftermath of the Fourth Anglo-Dutch War (1780-1784). In those years, the Company saw coffee as one of the most important products by which it might breathe new life into its debilitated financial situation. In the 1770s the harvests had already regained their pre-1740 levels, only to be doubled once more through massive compulsory cultivation and strict supervision by 1790. At that time more than half the coffee came from the Cianjur Regency. Thanks to the coffee cultivation, the Priangan regents saw their incomes steadily rise, but the downside was that it was often impossible to keep a balance between expenditure and income. The exorbitant spending patterns of many regents encouraged their acceptance of advances on the harvest, which often meant that members of the elite found themselves deeply in debt to high-ranking Company officials at a high rate of interest. When Governor-General Van der Parra died in 1775, it transpired that various regents were in debt to him for enormous amounts, sums far higher than anything the annual coffee harvests would ever have been able to fetch. A general reorganization of the debts in the following years proved insufficient to prevent the regents from becoming highly indebted once more in the 1790s. This time it was the Commissioners for Native Affairs who were among the principal creditors.[31]

In Banten the situation remained uneventful after the Great Banten Rebellion, even after the VOC had pointedly begun to make itself felt in the management of the pepper cultivation in the middle of the 1760s. In the 1770s, pepper cultivation began to go downhill, which ushered in the gradual economic decline of the Sultanate. In Mataram, the various rulers also tended to keep a low profile after 1757, well aware that the Third Javanese War of Succession on their side had actually not produced any victors. VOC garrisons were stationed in Surakarta and Yogyakarta and large forts were built in both capitals to house them. The countryside which had been laid waste by war for so long gradually began to recover and the population grew. The only major crisis occurred in 1789-1790, when Pakubuwono IV who had succeeded in Surakarta the year before surrounded himself with fervently Islamic, anti-Dutch advisors. When a combined force composed of the armies of the VOC, Yogyakarta, and the Mangkunegoro appeared at the court of the young *Susuhunan*, he realized that he had to knuckle down and abjure his intended 'holy war' against the Europeans.[32]

In the annexed coastal region of Mataram and Madura, which had been raised to the level of the Government of the North-East Coast of Java in 1748, most of the existing forts were enlarged or modernized and some new fortifications were added as well. By 1760, in addition to the main fortified settlement at Semarang there were coastal forts in Tegal, Pekalongan, Demak, Jepara, Juwana, Rembang, Gresik, Surabaya, Pasuruan, Bangkalan, and Sumenep. From these places, the VOC shipped large quantities of rice, timber and other products to Batavia. The bulk of this produce was supplied by the regents as compulsory deliveries, and the rest was bought up for an extortionately low tariff. Prior to 1746 the population had produced rice and wooden beams for the VOC in order to repay the debt incurred by the ruler of Mataram, now this was purely and simply tribute paid to the lord of the land, namely the VOC itself. The purchase of additional goods was usually transacted through the mediation of Chinese traders, who were beginning to dominate the economy of the north coast to a growing extent. The Government of the North-East Coast of Java, in fact one of the largest in the whole territory of the VOC, was expanded one last time after the Third Javanese War of Succession. Fearful that the English would settle there, between 1767 and 1772 (in fact it was not until 1778 that the area was fully under control) the remaining part of the *Oosthoek* (the Eastern Salient) was conquered, including the Balinese-dominated Hindu kingdom of Blambangan at the eastern extremity of Java. During the protracted struggle, Madurese mercenaries were repeatedly flung into the fray. Once it had been conquered, permanent fortifications were built in this seriously depopulated area, first at Malang, Panarukan (Panaroekan) and Ulupampang (Oeloepampang) and then at Banyuwangi (Banjoewangi).[33] The highest-ranking Dutch administrator in this new territory was the *Gezaghebber* (here: Deputy-Governor) of Surabaya, who was subordinate to the Governor of the North-East Coast of Java in Semarang.

From what has already been said, it will be apparent that the financial situation of the VOC deteriorated to a frightening extent in the aftermath of the Fourth Anglo-Dutch War (1780-1784). English blockades had made it virtually impossible for the VOC to transport any products at all to the Netherlands to sell. The consequent lack of income meant that short-term debts could not be settled and the government of the Dutch Republic had to intervene. The Company had barely managed to recover from this blow before war with England broke out again in 1795. In this same year, French troops occupied the Netherlands, marking the end of the old Republic; the *Bataafse* (Batavian) Republic, which allied itself with revolutionary France against England, was established to replace it. As of 1 March 1796, the debt-ridden VOC was placed under government supervision and on 31 December 1799 it was formally liquidated. Also in 1796, the *Heren Zeventien* had to cede their position to the *Comité tot de Zaken van den Oostindischen Handel en Bezittingen* (Committee for the East Indian Trade and Possessions); after 1799 the *Raad van Aziatische Bezittingen en Etablissementen* (Council for Asian Possessions and Establishments) was put in charge. In the meantime, Britannia ruled the waves and with the consent of Stadtholder William V, who had sought sanctuary in England, gradually conquered most of the overseas possessions and settlements of the VOC. However, this did not include Java, despite the fact that many Dutch ships were lost here too and in 1800, after a failed landing to the east of Batavia, an English fleet had destroyed the docks and other buildings on Onrust. Financially the High Government managed reasonably well during these years, thanks to sales of coffee to neutral countries, particularly the United States and Denmark. Ships from these countries were also used to maintain some contact at least with the home country.

---

23 De Haan, *Priangan*, II, pp. 133-149, III p. 296; De Haan, *Oud Batavia*, I pp. 261, 389-392, 418-419, 422, 435, 443, 446, 449-450; Blussé, *Strange company*, pp. 26, 85-87, 90-93; Raben, *Batavia and Colombo*, pp. 312, 321, 326.

24 De Haan, *Priangan*, III pp. 515-516; Knaap, 'Coffee', pp. 37-38, 40-43; Jacobs, *Koopman*, pp. 202-204.

25 De Haan, *Priangan*, I* pp. 277-279; Blussé, *Strange company*, pp. 88-91, 94-95; Remmelink, *Chinese war*, pp. 126-127.

26 Remmelink, *Chinese war*, pp. 137-138, 144-164, 175-195, 201-203; Nagtegaal, *Dutch tiger*, pp. 213-216, 220-226.

27 Ricklefs, *Jogjakarta*, pp. 39-66, 71-72, 90-93; Hui Kian Kwee, *Political economy*, pp. 41-42, 121-122, 151-152.

28 Talens, *Feodale samenleving*, pp. 99, 101-102, 111-112, 160, 163-174; Ota, *Changes*, pp. 59-62, 75-76.

29 De Haan, *Oud Batavia*, I p. 140. Van der Brug, *Malaria*, pp. 27-29, 60, 78-81, 99-103, 117-118, 141-144; Raben, *Batavia and Colombo*, p. 319.

30 De Haan, *Oud Batavia*, I pp. 494-495, 501; Gelman Taylor, *Social world*, pp. 53-60; Raben, *Batavia and Colombo*, pp. 328, 332; Knaap, *Shallow waters*, p. 112; Jacobs, *Koopman*, pp. 194-196.

31 De Haan, *Priangan*, I* pp. 272-274, 280, III pp. 141-144, 788-804, 921-922, 927; Jacobs, *Koopman*, pp. 205-207.

32 Ricklefs, *Jogjakarta*, pp. 96-97, 119-122, 159, 314-338; Ota, *Changes*, pp. 77-83, 92-94, 100-102.

33 Knaap, *Shallow waters*, pp. 103-107, 139-146; Hui Kian Kwee, *Political economy*, pp. 42, 55-56, 62-72, 161-167.

In 1802 the Peace of Amiens was signed and the Batavian Republic regained control of most of its colonies. This consolation came to a premature end in 1803 when war with England broke out at new. Contact with the the Netherlands was again seriously thwarted. In 1806 an English squadron once more sailed into the Bay of Batavia and destroyed practically all the Dutch ships anchored in the roads; the following year the same fate befell the few remaining Batavian ships off Gresik. As no troops could be brought out from the Netherlands, the colonial army was seriously weakened. In the meantime, nothing much was achieved by the few reforms introduced by the administration inherited from the Company in Java. More than ever before, the most important positions were occupied by a small, intermarried clique, members of which had no interest at all in changing the widespread practice of feathering their own nests.[34]

In 1806, the Emperor Napoleon transformed the Batavian Republic into the Kingdom of Holland, putting his own brother Louis Napoleon on the throne. A Department of Commerce and the Colonies was set up and two years later, in 1808, a Department of the Navy and of the Colonies, both under the auspices of a Minister. King Louis appointed Marshall Herman Willem Daendels Governor-General (1808-1811). He set foot in Java in January 1808 with orders to instigate a thorough shake-up of the administration and the defence in this largest remaining Dutch colony in Asia. True to his nature and reputation, Daendels set to work radically, energetically, and autocratically. In 1809 he ordered all but one of the bastions of Batavia Castle slighted, followed a year later by the walls of the old city. The area of Weltevreden was now transformed into the new centre of government, and in 1809 Daendels issued orders for the construction of a palace for the Governors-General on the *Buffelsveld* (Buffalo Field), which was renamed *Paradeplaats* (Parade Ground) and was later to become the *Waterlooplein* (Waterloo Square). To the west of this a *Champs de Mars* was laid out, a large drill field for the troops. This was later renamed *Koningsplein* (King's Square), now *Medan Merdeka* (Freedom Square). Daendels furthermore appropriated the estate and the palace in Buitenzorg as his own personal property. For the defence of Java, a military road running the whole length of the island, the *Grote Postweg* (Great Post Road) was constructed on his orders. This imposing work, which in part actually followed already existing stretches of road, was largely carried out using local compulsory labour, at a cost of thousands of Javanese lives.[35]

The administrative structure was reformed in an equally drastic manner. The Governor-General was given more authority, the powerful position of Governor of the North-East Coast of Java was eliminated, and the heads of the regional governments, the *Gezaghebbers* and Residents, were now called Prefects after the French example. Daendels also attempted to pay the European officials a fixed salary instead of the hotchpotch of allowances and percentages which had become the accepted norm under the Company and had opened the door wide to corruption. The Javanese regents were appointed as civil servants as well, but unsalaried. The income of the regents was to consist of poll taxes supplemented by all sorts of other taxes and privileges imposed on the population. In their turn the regents were expected to pay the colonial administration *recognitiegeld* (recognition charges). It is superfluous to argue that the ordinary people were no wit better off. The *recognitiegeld* was desperately needed as the colonial administration was suffering a chronic lack of income because of the stagnation in exports to Europe. Daendels's ambitious policy could only be made viable by borrowing locally and issuing paper money. To supplement this, once-off revenues were earned by abolishing several regencies and the subsequent sale of estates, including the compulsory labour and local taxes which could be raised on the population pertaining to them, to Europeans and rich Chinese. This began in 1809 in Tangerang and Karawang in the vicinity of Batavia and also around Semarang and Surabaya. The most spectacular sale of all occurred in 1810 when the whole of Probolinggo and Besuki/Panarukan (Besoeki/Panaroekan) in East Java became the property of the Captain of the Chinese in Surabaya, Han Tjiang Pit, and some of his relatives.[36]

In the years immediately after 1800, succession problems emerged at the Sultan's court in Banten. The greatest concern of the Dutch administration was that a docile candidate would ascend the throne, in any event not a ruler who had his own political agenda. This strategy was not always successful. One example is the case of Sultan Mutakin (Moetakin), who was inaugurated in 1804. In 1808, Daendels imperiously exacted from him a very large contingent of the Banten compulsory labour to build a naval station on Teluk Peucang (Meeuwenbaai) at the southern entrance to the Sunda Strait, as well as insisting that the court be moved to Anyer (Anjer). During negotiations with the insulted but none the less compliant Sultan, the Dutch negotiator to the court was murdered. In November 1808, Daendels did not eschew the use of military violence to force the Sultan into surrender and, in an uncompromising display of the new relationship, sat himself on the Sultan's throne. He then exiled the Sultan and appointed the Crown Prince in his place. The latter was forced by treaty to acknowledge the suzerainty of the King of Holland and to cede the pepper-rich lands in the south of Sumatra as well as some territory along the eastern border of the Sultanate to Batavia. Instead of earning his own income, the Sultan was now paid an annual allowance by the colonial administration. The new Sultan, Ali Udin (Oedin) II, was deposed within the year, on the suspicion of being implicated in the continuation of disturbances in Banten after the Dutch intervention. In 1810, Daendels divided the Sultanate in two, the Uplands and Lowlands of Banten. He appointed a new Sultan in the Uplands; the Lowlands were incorporated into the colonial territory under direct rule. Anyer was made the capital town of the new prefecture. The Teluk Peucang naval base and a follow-up project in Teluk Merak (Merakbaai) remained uncompleted.[37]

In the divided kingdom of Mataram, that is to say in the Princely States of Surakarta and Yogyakarta, there was now a new generation of rulers on the thrones. *Susuhunan* Pakubuwono IV, who has already been mentioned, had been in power since 1789, in Yogyakarta Sultan Hamengkubuwono II had succeeded to the title in 1792. Daendels was convinced that these rulers should be more explicitly subordinate to the Kingdom of Holland. Consequently, in 1808 he adapted the ceremonial which governed the formal contacts between the local Residents, or Prefects, and the rulers, ensuring that in future these officials would been seen to share an equivalent rank with the *Susuhunan* and Sultan. Therefore, on public occasions the Resident would take his place alongside the ruler at the same height, whereas previously he had always occupied a lower position. Pakubuwono IV accepted this reluctantly; Hamengkubuwono II refused to acquiesce. In December 1810 the conflict was driven to a climax when Daendels led an expeditionary force to Yogyakarta. Hamengkubuwono II made the best of a bad job and abdicated under duress in favour of his son, who reconciled himself with the new ceremonial and was installed as Hamengkubuwono III. The abdicated ruler was permitted to remain at court. The threat that Yogyakarta might be plundered by the expeditionary force could only be bought off after a great deal of money had changed hands. Shortly afterwards new treaties were made with the *Susuhunan* and the Sultan. As well as a number of mutual border adjustments and the cession of some more territory to the colonial government, these also spelled the termination of the cash payments which the rulers had received since 1746 in exchange for the loss of the toll gates on the north coast.[38]

In 1810, Emperor Napoleon who had become dissatisfied with his brother's rule as King of Holland brought the independence of the Northern Netherlands to an end. The Kingdom was incorporated into France and responsibility for the overseas possessions passed to the Dutch Division of the Department of the Navy and the Colonies in Paris. Napoleon decided to recall Daendels to Europe and to replace him in Java by General Jan Willem Janssens, the former Governor of the Cape Colony, who assumed authority in May 1811. Nevertheless the days of Dutch authority over Java were numbered. On 4 August 1811, a well-armed invasion force 9000 men strong under the command of Gilbert Elliot, first Earl of Minto, Governor-General of British India, landed to the east of Batavia. On 26 August, not least because of their effective use of artillery, the British defeated the Franco-Dutch army in heavily fortified Meester Cornelis, which Daendels had designated the centre for the defence of Batavia and its surroundings the preceding year. Janssens fled via Buitenzorg to Semarang where he hastily assembled a small military force from the remnants of the local colonial garrisons and troops supplied by the Javanese rulers. When the English arrived there in the middle of September, the Javanese troops fled and what remained of their European comrades-in-arms was easily defeated south of Semarang. On 18 September 1811 Janssens had no option but to sign an unconditional surrender at Tuntang (Toentang) near Salatiga. He was sent to England as a prisoner-of-war. Many Dutch administrators entered the service of the new English overlords.[39]

Epilogue: The English Interregnum, 1811-1816

Once the English victory was achieved, following Minto's departure in October 1811, the government of Java was placed in the hands of a Lieutenant-Governor, Thomas Stamford Raffles. Raffles had made his career in other English posts in South-East Asia and was already consumed with interest for the country and people of Java. Just as Daendels, he was a man who did not accept the existing relationships as a matter of course. One of the matters he dealt with was the compulsory delivery of the large contingenten of rice by the regents of the north coast of Central and East Java, a tribute which in some instances had been imposed by the VOC more than a century earlier. In part as a consequence of the overweight which the regents and their subordinate heads demanded, these *contingenten* had imposed a heavy burden on the subject peasant population. The new administration and now also to a growing extent the Dutch advisors saw the feudal grip of the regents on the economy as one of the greatest obstacles to the welfare of the country and its people, and hence indirectly to a salutary reorganization of government finances. Ideally the indigenous population should be able to decide for itself what it produced and, having done so, be able to sell their harvest freely at the market, a step which incidentally would encourage the development of a monetary economy. After long deliberations, in 1813-1814 the Land Rent System was introduced. Based on the assumption that the Government was the actual owner of the land in Java, the system of paying tribute through the intermediation of regents was replaced by exacting a user-tax on agricultural land per *desa* (village), payable in either money or produce, directly from the resident population. Special collectors of this tax were to be appointed and they were to determine the surface area and the value of the agricultural land in every village. Because information about the area of land under cultivation was virtually non-existent at the local level and, more pertinently, because there just was not the administrative apparatus to undertake this colossal task, in practice the yield from the tax and its presumed effects in increasing the welfare of the now 'free' peasantry proved a severe disappointment. Many Javanese could only pay the tax by borrowing money from Chinese money-lenders. The English administration itself could only make financial ends meet by excluding the compulsory coffee cultivation in the Priangan districts from the Land Rent System.[40]

In the meantime, Raffles's interventions with the indigenous rulers were no less drastic than those of Daendels had been. The Lieutenant-Governor commenced his term of office with a policy of rapprochement towards the rulers in Central Java. At the end of 1811, Hamengkubuwono II had once again seized power at the court of Yogyakarta and immediately showed that he had little inclination to accept the new order under British suzerainty. Despite this obduracy, Raffles initially acquiesced in the *coup d'état* of the former Sultan. However, when the latter persisted in flinging English demands to the winds, including that of a new administrative contract, the court of Yogyakarta was stormed and plundered in reprisal by a British Indian army supported by auxiliaries from the independent princedom of the Mangkunegoro in Surakarta. This time Hamengkubuwono II was not only deposed, he was also exiled, and Hamengkubuwono III was once again proclaimed Sultan. A brother of the former Sultan, Prince Natakusuma (Natakoesoema) was granted his own independent principality within Yogyakarta, over which he ruled under the regnal title of Pakualam (Pakoealam) I, as a reward for his proven services to the English. The province of Kedu (Kedoe) was annexed by the colonial government. Moreover, both the *Susuhunan* and the Sultan were required to cede all the toll gates and the distribution of opium in their realms to the colonial administration. The right of both rulers to maintain their own armies was also abrogated. Thus reduced to being mere puppets of the European administration, the heirs to Mataram felt more humiliated than ever. In 1814, the siuation was reason enough for the disappointed old *Susuhunan* Pakubuwono IV to be tempted into a conspiracy against the British authorities with mutinous British Indian soldiers. The plot was discovered in time and for Pakubuwono the affair fizzled out like a damp squib.[41]

In West Java under Raffles, Banten and Cirebon fared no better than the Mataram rulers. Since Daendels's intervention, the Sultanate of Banten had consisted only of the Uplands of the eponymous area; in fact it had been reduced to an insignificantly small state. In 1813, Sultan Salihin II ceded his principality to the colonial government in exchange for being able to retain his title and receive an annual emolument. The 'retired' Sultan was allowed to continue to reside in Banten. Since the seventeenth century, Cirebon had been ruled by two related royal dynasties: that of the Sultan Sepuh and that of the Sultan Anom. In 1810, Daendels had withdrawn those parts of Priangan which fell under the authority of the Sultans, robbing this Sultanate of its political and economic significance. The population was discontented and restless. In 1813 and 1815, Raffles engineered matters to the effect that both lines of the dynasty renounced their authority in exchange for a permanent stipend.[42]

Meanwhile, in Europe Napoleon had been decisively defeated and the Netherlands had been freed of French rule. The Prince of Orange who had returned in 1813 was proclaimed King Willem I. In 1814 the terms of the Treaty of London between the Kingdom of the Netherlands and Great Britain decreed that Java should be returned to the Dutch. However, it was some time before the country, which had been severely impoverished during the Batavian-French period, was in any state to equip sufficient ships and send men to resume authority over its colonies again. While this was happening, Raffles was coming increasingly under fire from those in authority over him. It was thought that he had been too precipitate in his reforms; he was found to have acted imprudently and some of his actions might be called arbitrary. In 1816 the ailing and enfeebled Raffles was replaced as Lieutenant-Governor by John Fendall. On 19 August 1816, the latter handed authority over Java and its subject territories back to the General Commission which had been appointed for this purpose by King Willem I and had arrived from the Netherlands four months earlier. It consisted of C.Th. Elout, G.A.G.P. Baron Van der Capellen, and squadron commander A.A. Buyskes, who had served as Lieutenant-Governor-General for a short spell under Daendels. The Commissioners-General found the administration in Java in a chaotic state. In which direction policy should be taken was highly uncertain after the reforms of Daendels and Raffles. It was not only the treasury at home which was empty; when they first arrived the Commissioners-General initially even had to borrow money to keep the colony running.[43] In short, the situation seemed scarcely to have improved from what it had been twenty years earlier. There was, however, one important difference: the second major period of Dutch rule over Java could begin in 1816 in internationally stable conditions. Britannia still ruled the waves and was by no means unfavourably inclined to the Dutch.

(pag. 21: / p. 21:)

Perpustakaan Nasional Republik Indonesia, BG 26.

[Johannes Rach, 1770-1775] :

Maison appartenante au predikante/ De Mhorre de l'autre Cotée de / l'Hûster Bank.

O.I. inkttekening met pen en penseel op papier, 35,5 x 52 cm.
Pen and brush drawing in black ink on paper, 35.5 x 52 cm.

De elite ontvlucht de stad. De eerste buitenhuizen in de Ommelanden verschenen al omstreeks 1675, maar de grote uittocht van welgestelde Batavianen volgde in hoofdzaak na ca. 1730, toen de leefomstandigheden in de omwalde stad door de verbreiding van malaria binnen enkele jaren dramatisch verslechterden. Op deze tekening van Johannes Rach is de buitenplaats aan de rivier van Antjol van de schatrijke predikant Johan Maurits Mohr te zien, volgens de tekenaar gelegen tegenover de 'Hûster Bank'. Met dit laatste bedoelde Rach, die klaarblijkelijk met de Franse taal al even weinig op had als met het Nederlands, de in zijn tijd befaamde oesterbanken in de monding van de Kali Antjol. De precieze locatie van dit landhuis kan echter niet worden vastgesteld; op de gedetailleerde kustkaart uit 1788 van C.F. Reimer (bladen 176-180) komt ter plaatse in elk geval geen bebouwing (meer) voor die met de hier getoonde situatie zou overeenstemmen. Zie met betrekking tot Johan Maurits Mohr ook de tekeningen van diens beroemde sterrenkundig observatorium aan de Molenvliet op blad 261.

The urban elites retreat to the country. Although the first country estates in Batavia's *Ommelanden* appeared as early as the 1670s, it was not until after c. 1730, when living conditions in the walled city deteriorated dramatically within a few years due to the spread of malaria, that wealthy Batavians began to move to the countryside in large numbers. In this drawing, Johannes Rach offers a view of the mansion on the Ancol River owned by the immensely rich minister of religion, Johan Maurits Mohr, which according to the artist was located opposite the *Hûster Bank*. By the latter, Rach, whose French was obviously not any better than his Dutch, was referring to the famous Ancol oyster beds in the mouth of the river. The exact location of Mohr's country seat is however not altogether certain; at any rate, no buildings matching the situation as depicted by Rach can be found on the detailed map of the Batavia coast drawn in 1788 by C.F. Reimer (sheets 176-180). See also the drawings Johannes Rach made of Johan Maurits Mohr's impressive astronomical observatory on the *Molenvliet*, which are reproduced in this atlas on sheet 261.

34 Gaastra, *Geschiedenis*, pp. 166-170; Gelman Taylor, *Social world*, p. 94; Van Eyck van Heslinga, *Van Compagnie*, pp. 63-76, 98-110, 112-113, 134-137.
35 Van 't Veer, *Daendels*, pp. 121, 126-132; Gelman Taylor, *Social world*, pp. 94-95; Van Niel, *Java's Northeast Coast*, p. 227.
36 Van 't Veer, *Daendels*, pp. 124-126, 132-136, 143-144, 164-165; Van Niel, *Java's Northeast Coast*, pp. 191-196, 205-209, 220-223.
37 Van 't Veer, *Daendels*, pp. 147-151; Ota, *Changes*, pp. 90-100, 143-144.
38 Van 't Veer, *Daendels*, pp. 140-141, 172-174; Van Niel, *Java's Northeast Coast*, pp. 212-215.
39 Van 't Veer, *Daendels*, pp. 182-183; Van Niel, *Java's Northeast Coast*, pp. 226-229.
40 Bastin, *Native policies*, pp. 5, 33-36, 39-40, 44, 53-58, 60-63; Van Niel, *Java's Northeast Coast*, pp. 240-241, 254, 259-260, 271-281, 283-284.
41 Wurtzburg, *Raffles*, pp. 193, 201, 215-219, 380-381; Van Niel, *Java's Northeast Coast*, pp. 234-240.
42 Wurtzburg, *Raffles*, pp. 207, 277, 294-295; Ota, *Changes*, pp. 145-146.
43 Bastin, *Native policies*, pp. 46-40, 66; Wurtzburg, *Raffles*, pp. 388, 392, 397.

References.

Bastin, J., *The native policies of Sir Stamford Raffles in Java and Sumatra; An economic interpretation*. London: Oxford University Press, 1957.

Blussé, L.J., *Strange company; Chinese settlers, mestizo women and the Dutch in Batavia*. Dordrecht: Foris, 1986. Verhandelingen 122.

Bracht, J. van, *Atlas van kaarten en aangezichten van de VOC en WIC, genoemd Vingboons-atlas in het Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage*. Haarlem: Fibula Van Dishoeck, 1981.

Brommer, B., en D. de Vries, *Historische plattegronden van Nederlandse steden. IV: Batavia*. Lisse: Stichting Historische Stadsplattegronden, 1992.

Brug, P.H. van der, *Malaria en malaise; De VOC in Batavia in de achttiende eeuw*. Amsterdam: Bataafsche Leeuw, 1994.

Bruijn, J.R. e.a., *Dutch-Asiatic shipping in the 17th and 18th centuries*. 3 Vols. 's-Gravenhage: Nijhoff, 1978-1987. Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Grote Serie 165, 166, 167.

Colenbrander, H.T., *Jan Pietersz Coen; Levensbeschrijving*. 's-Gravenhage: Nijhoff, 1934.

Davids, C.A., *Zeewezen en wetenschap; De wetenschap en de ontwikkeling van de navigatietechniek in Nederland tussen 1585 en 1815*. Amsterdam: De Bataafsche Leeuw, 1985.

Destombes, M., *Catalogue des cartes nautiques manuscrites sur parchemin, 1300-1700: Cartes hollandaises; la cartographie de la Compagnie des Indes Orientales,* 1593-1743. Saigon: no publisher, 1941.

Enthoven, V., 'Van steunpilaar tot blok aan het been; De Verenigde Oost-Indische Compagnie en de Unie', in G.J. Knaap en G. Teitler (red.), *De Verenigde Oost-Indische Compagnie tussen oorlog en diplomatie*, pag. 35-58. Leiden: KITLV Press, 2002. Verhandelingen 197.

Eyck van Heslinga, E.S. van, *Van Compagnie naar koopvaardij; De scheepvaartverbinding van de Bataafse Republiek met de koloniën in Azië*. Amsterdam: Bataafsche Leeuw, 1988.

Gaastra, F.S., *Geschiedenis van de VOC*. Zutphen: Walburg, 2002. [4th Edition]

Gelman Taylor, J., *The social world of Batavia; European and Eurasian in Dutch Asia*. Madison: University of Wisconsin, 1983.

Goor, J. van, *De Nederlandse Koloniën; Geschiedenis van de Nederlandse expansie, 1600-1975*. 's-Gravenhage: Sdu, 1997. [2nd Edition]

Gosselink, M. *Land in zicht; Vingboons tekent de wereld van de 17de eeuw*. Zwolle: Waanders, 2007.

Graaf, H.J. de, *De regering van sultan Agung, vorst van Mataram 1613-1645, en die van zijn voorganger panembahan Sedi-ing-Krapjak 1601-1613*. 's-Gravenhage: Nijhoff, 1958. Verhandelingen KITLV 23.

Graaf, H.J. de, *De regering van sunan Mangku-rat I Tëgal-wangi, vorst van Mataram, 1646-1677*. 2 delen. 's-Gravenhage: Nijhoff, 1961-1962. Verhandelingen KITLV 33, 39.

Haan, F. de, *Priangan; De Preanger-regentschappen onder het Nederlandsch bestuur tot 1811*. 4 Vols. Batavia: Kolff/'s-Gravenhage: Nijhoff, 1910-1912.

Haan, F. de, *Oud Batavia; Gedenkboek uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen naar aanleiding van het driehonderdjarig bestaan der stad in* 1919. 3 Vols. Batavia: Kolff, 1922-1923.

Hoadley, M., 'Company and Court; Institutional Change at Cirebon, 1681-1735', in E. Locher-Scholten and P. Rietbergen (eds), *Hof en Handel; Aziatische vorsten en de VOC 1620-1720*, 139-157. Leiden: KITLV Press, 2004. Verhandelingen 223.

Houben, V.J.H., 'Java and the Java Sea; Historical perspectives', in V.J.H. Houben, H.M.J. Maier en W. van der Molen (eds.), *Looking at odd mirrors: The Java Sea*, 212-240. Leiden: Vakgroep Talen en Culturen van Zuidoost-Azië en Oceanië, Rijksuniversiteit Leiden, 1992. Semaian 5.

Hui Kian Kwee, *The political economy of Java's Northeast Coast, c. 1740-1800; Elite synergy*. Leiden: Brill, 2006. TANAP Monographs 4.

Jacobs, E.M., *Koopman in Azië; De handel van de Verenigde Oost-Indische Compagnie tijdens de 18de eeuw*. Zutphen: Walburg, 2000.

Keuning, J., *Petrus Plancius; Theoloog en geograaf, 1552-1622*. Amsterdam: Van Kampen, 1946.

Knaap, G.J., 'Coffee for cash; The Dutch East India Company and the expansion of coffee cultivation in Java, Ambon and Ceylon 1700-1730', in J. van Goor (ed.), *Trading Companies in Asia 1600-1830*, 33-50. Utrecht: Hes Publishers, 1986.

Knaap, G.J., *Shallow waters, rising tide; Shipping and trade in Java around 1775*. Leiden: KITLV Press, 1996. Verhandelingen 172.

Krogt, P. van der, en E. de Groot, *The Atlas Blaeu-Van der Hem of the Austrian National Library. V*. 't Goy-Houten: Hes & De Graaf, 2005.

Leur, J.C. van, *Indonesian trade and society; Essays in Asian social and economic history*. The Hague/Bandung: Van Hoeve, 1955. Selected Studies on Indonesia 1.

Niel, R. van, *Java's Northeast Coast 1740-1840; A study in colonial encroachment and dominance*. Leiden: CNWS Publications, 2005.

Niemeijer, H.E., *Batavia; Een koloniale samenleving in de 17de eeuw*. Amsterdam: Balans, 2005.

Nagtegaal, L.W., *Riding the Dutch tiger; The Dutch East Indies Company and the northeast coast of Java 1680-1743*. Leiden: KITLV Press, 1996. Verhandelingen 171.

Oers, R. van, *Dutch town planning overseas during VOC and WIC rule (1600-1800)*. Zutphen: Walburg, 2000.

Ota, A., *Changes of regime and social dynamics in West Java; Society, state and the outer world of Banten 1750-1830*. Leiden: Brill, 2006. TANAP Monographs 2.

Raben, R., *Batavia and Colombo; The ethnic and spatial order of two colonial cities 1600-1800*. Leiden: Ph.D. thesis Leiden University, 1996.

Remmelink, W., *The Chinese war and the collapse of the Javanese state, 1725-1743*. Leiden: KITLV Press, 1994. Verhandelingen 162.

Ricklefs, M.C., *Jogjakarta under sultan Mangkubumi, 1749-1792; A history of the division of Java*. London: Oxford University Press, 1974. London Oriental Series 30.

Ricklefs, M.C., *War, culture and economy in Java, 1677-1726; Asian and European imperialism in the early Kartasura period*. Sydney: Allen & Unwin, 1993.

Rietbergen, P., *De eerste landvoogd, Pieter Both (1568-1615); Gouverneur-generaal van Nederlands-Indië (1609-1614)*. 2 Vols. Zutphen: Walburg, 1987. Werken Linschoten-Vereeniging 87.

Schilder, G., 'Paulus Paulusz. en de kartering van Java's Zuidkust', *Bulletin van de vakgroep Kartografie* 9 (1978), 3-28.

Schilder, G., 'Organization and evolution of the Dutch East India Company's hydrographic office in the seventeenth century', *Imago Mundi* 28 (1976), 61-78.

Schilder, G., 'The charting of the south coast of Java', *Archipel* 22 (1981), 87-104.

Schilder, G., 'Het cartografisch bedrijf van de VOC', in P. van Mil (ed.), *De VOC in de kaart gekeken; Cartografie en navigatie van de Verenigde Oost-Indische Compagnie, 1602-1799*, 17-46. 's-Gravenhage: Sdu 1988.

Schilder, G., 'The Van Keulen's and the Dutch East India Company', in D. de Vries e.a., *The Van Keulen cartography, Amsterdam 1680-1885*, 71-90. Alphen aan en Rijn: Canaletto, 2005.

Schilder, G., 'A Cartographic Monument of the Dutch East India Company (VOC): the Atlas Amsterdam compiled by Isaak de Graaf, c. 1700', in G. Schilder e.a., *Comprehensive Atlas of the Dutch United East India Company. I: Atlas Isaak de Graaf/Atlas Amsterdam*, 6-21. Voorburg: Asia Maior/Atlas Maior, 2006.

Somers, J.A., *De VOC als volkenrechtelijke actor*. Gouda: Quint, 2001.

Talens, J., *Een feodale samenleving in koloniaal vaarwater; Staatsvorming, koloniale expansie en economische onderontwikkeling in Banten, West-Java (1600-1750)*. Hilversum: Verloren, 1999.

Terpstra, H., 'De Nederlandsche Voorcompagnieën', in F.W. Stapel (ed.), *Geschiedenis van Nederlandsch-Indië. II*, 273-475. Amsterdam: Joost van den Vondel, 1938.

Veer, P. van 't, *Daendels; Maarschalk van Holland*. Zeist: De Haan, 1963.

Vermeulen, T., 'Onvermoeid in actie; Verkenningen in de Oost', in P. van Mil (ed.), *De VOC in de kaart gekeken; Cartografie en navigatie van de Verenigde Oost-Indische Compagnie, 1602-1799*, 75-105. 's-Gravenhage: Sdu 1988.

Voskuil, R.P.G.A., *De hydrographische kaartering van de Oostindische archipel tussen 1787 en 1874*. M.A. thesis Utrecht University, 1976.

Vries, D. de, e.a., *The Van Keulen cartography, Amsterdam 1680-1885*. Alphen aan den Rijn: Canaletto/Repro Holland, 2005.

Wieder, F.C., *Monumenta cartographica; Reproductions of unique and rare maps, plans and views in the actual size of the originals, accompanied by cartographical monographs. V*. The Hague: Nijhoff, 1933.

Wurtzburg, C.E., *Raffles of the Eastern Isles*. London: Hodder and Stoughton, 1954.

Zandvliet, K., 'Kolonisatie en cartografie in de Oost; De rol van de militaire ingenieurs', in P. van Mil (ed.), *De VOC in de kaart gekeken; Cartografie en navigatie van de Verenigde Oost-Indische Compagnie, 1602-1799*, 117-148. 's-Gravenhage: Sdu 1988.

Zandvliet, K., *Mapping for Money; Maps, plans and topographic paintings and their role in Dutch overseas expansion during the 16th and 17th centuries*. Amsterdam: De Bataafsche Leeuw, 1998.